

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
AYDIN İNSAN ve TOPLUM DERGİSİ

Yıl 11 Sayı 1 - Haziran 2025
Year 11 Issue 1 - June 2025

İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Aydın İnsan ve Toplum Dergisi

ISSN: 2149-7206
E-ISSN: 2667-4289

İmtiyaz Sahibi

Prof. Dr. Mustafa AYDIN (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Yazı İşleri Müdürü

Zeynep AKYAR

Editörler

Doç. Dr. Şahide Güliz KOLBURAN (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatma Nur ŞENGÜL (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Ayten Nur CERRAH (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Yayın Periyodu

Yılda iki sayı: Aralık & Haziran

Dil

Türkçe - İngilizce

<http://aydininsanvetoplum.aydin.edu.tr/tr/editorler-kurulu/>

Akademik Çalışmalar Koordinasyon Ofisi

İdari Koordinatör

Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZER (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Grafik Tasarım

Başak GÜNDÜZ

Türkçe Redaksiyon

Emir Baran ORTAKAYA

İngilizce Redaksiyon

Emir Baran ORTAKAYA

Yazışma Adresi

Beşyol Mahallesi, İnönü Caddesi, No: 38 Sefaköy, 34295

Küçükçekmece/İstanbul

Tel: 0212 4441428 - 20402

Fax: 0212 425 57 97

Web: www.aydin.edu.tr

E-mail: aitdergi@aydin.edu.tr

Baskı/Printed by

Levent Baskı Merkezi

Sertifika No: 35983

Emniyetevler Mahallesi Yeniçeri Sokak No:6/A

4.Levent / İstanbul, Türkiye

Tel: 0212 270 80 70

E-mail: info@leventbaskimerkezi.com

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Hacı DURAN (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Doç. Dr. Şahide Güliz KOLBURAN (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatma Nur ŞENGÜL (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Arş. Gör. Ayten Nur CERRAH (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Bilimsel Danışma Kurulu

Prof. Dr. Erdinç ÖZTÜRK (*İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa*)

Prof. Dr. İtir Tanı CÖMERT (*Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi*)

Doç. Dr. Ayhan ERBAY (*İstanbul Kültür Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Gökçer ESKİKURT (*İstinye Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Gökçe ÖZKILIÇCI (*Fenerbahçe Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Seçil KESKİN (*Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Kayhan BAYRAM (*Şırnak Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Emre ÇİYDEM (*Bandırma Onyedİ Eylöl Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Görkem DERİN (*İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa*)

Dr. Öğr. Görevlisi Mehmet Çağrı ULUĞER (*İstanbul Aydın Üniversitesi*)

İçindekiler - Contents

Araştırma Makalesi

BARİYATRİK CERRAHİ GEÇİRMİŞ KİŞİLERİN ERKEN DÖNEM UYUMSUZ ŞEMALARI, DUYGUSAL YEME VE ÖFKE KONTROL DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN EARLY MALADAPTIVE SCHEMAS, EMOTIONAL EATING, AND ANGER CONTROL LEVELS OF BARIATRIC SURGERY PATIENTS

Dr. Ezgi Özkan ve Uzm. Psikolog Ecem Bilgin1

ENGELLİ BAKIMINA YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ

DEVELOPING A SCALE FOR ATTITUDES TOWARDS DISABILITY CARE

Prof. Dr. Nihal Mamatoğlu ve Uzm. Psk. Meltem Demir Saykılı27

Derleme

İKTİDARIN GÖZÜNDEN GÖZÜN İKTİDARINA BEDEN

FROM THE EYE OF POWER TO THE POWER OF THE EYE

Öğr. Gör. Muhammed Mirza Altun67

SOSYAL DIŞLANMA VE ETKİLERİ: BİR DERLEME ÇALIŞMASI

SOCIAL EXCLUSION AND ITS EFFECTS: A REVIEW STUDY

Dr. Öğr. Üyesi Hande Tasa ve Kln. Psk. Özgün Özgönül91

Kitap İncelemesi

FATİH HARBİYE ROMANINDA DOĞU-BATI DUALİTESİ VE TOPLUMSAL DİSSOSİYASYON

EAST-WEST DUALITY AND SOCIETAL DISSOCIATION IN THE NOVEL FATİH HARBİYE

Prof. Dr. Erdiç Öztürk ve Öğr. Gör. Meliha Yonca Erdem129

Doi Numaraları - Doi Numbers

Genel DOI: 10.17932/IAU.AIT.2015.012

AİT Haziran 2025 Cilt 11 Sayı 1 DOI: 10.17932/IAU.AIT.2015.012/2025.1101

BARİYATRİK CERRAHİ GEÇİRMİŞ KİŞİLERİN ERKEN DÖNEM UYUMSUZ ŞEMALARI, DUYGUSAL YEME VE ÖFKE KONTROL DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN EARLY MALADAPTIVE SCHEMAS, EMOTIONAL EATING, AND ANGER CONTROL LEVELS OF BARIATRIC SURGERY PATIENTS

Dr. Ezgi Özkan ve Uzm. Psikolog Ecem Bilgin

10.17932/IAU.AIT.2015.012/ait_v011i1001

ENGELLİ BAKIMINA YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ

DEVELOPING A SCALE FOR ATTITUDES TOWARDS DISABILITY CARE

Prof. Dr. Nihal Mamatoğlu ve Uzm. Psk. Meltem Demir Saykılı

10.17932/IAU.AIT.2015.012/ait_v011i1002

İKTİDARIN GÖZÜNDEN GÖZÜN İKTİDARINA BEDEN

FROM THE EYE OF POWER TO THE POWER OF THE EYE

Öğr. Gör. Muhammed Mirza Altun

10.17932/IAU.AIT.2015.012/ait_v011i1003

SOSYAL DIŞLANMA VE ETKİLERİ: BİR DERLEME ÇALIŞMASI

SOCIAL EXCLUSION AND ITS EFFECTS: A REVIEW STUDY

Dr. Öğr. Üyesi Hande Tasa ve Kln. Psk. Özgün Özgönül

10.17932/IAU.AIT.2015.012/ait_v011i1004

FATİH HARBİYE ROMANINDA DOĞU-BATİ DUALİTESİ VE TOPLUMSAL DİSSOSİYASYON

EAST-WEST DUALITY AND SOCIETAL DISSOCIATION IN THE NOVEL FATİH HARBİYE

Prof. Dr. Erdinç Öztürk ve Öğr. Gör. Meliha Yonca Erdem

10.17932/IAU.AIT.2015.012/ait_v011i1005

Editör'den...

Sayın okuyucu,

Aydın İnsan ve Toplum Dergisi, Haziran 2025 sayısında, yeniden sizlerle buluşmaktan mutluyuz. Psikoloji ve sosyoloji disiplinlerinin kesiştiği bir noktadan hareketle, ilk günden beri, sizlerden gördüğümüz destek ile yolumuzu açmaya devam ediyoruz. Dergimizin TR Dizin süreci devam etmekte olup, birlikte ve hep daha iyiye doğru yol almak hepimizi heyecanlandırıyor.

Bu sayıdaki ilk makalemiz; bariyatrik cerrahi hastalarında erken dönem uyumsuz şemalar, duygusal yeme ve öfke kontrol düzeyi ilişkisini ele alan bir çalışma olup, ilgili değişkenler aracılığı ile bariyatrik cerrahi sonrası psikososyal desteğin ve tedavi süreçlerinde psikolojik değerlendirmelerin önemini vurgulayan bir araştırma makalesidir.

İkinci makalemiz engelli bireylere bakım hizmeti veren personelin tutumlarının belirlenmesine yönelik bir ölçek geliştirme makalesi olup, Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği'nin psikometrik olarak geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Modern gözetim olgusunun beden üzerindeki etkilerini sosyal medyadaki yansımaları bağlamında ele almayı amaçlayan, birey ve toplum düzeyindeki sonuçlarını tartışmayı hedefleyen “İktidarın Gözünden Gözüün İktidarına Beden” başlıklı makale, betimsel analiz yöntemi ile gerçekleştirilmiş bir çalışmadır.

Sosyal dışlanmanın psikolojik ve fizyolojik olarak geniş bir yelpazede farklı sonuçlarla ilişkili bir deneyim olduğundan hareketle, bu derleme çalışmasında sosyal dışlanmanın nörofizyolojik, yürütücü işlevler, bilişsel süreçler, duygulanımsal ve davranışsal etkilerine yer verilmektedir.

Son makalemiz bir kitap incelemesi olup; dissoanaliz, “travma ve dissosiyasyon” odaklı yenilikçi psikotravmatoloji yaklaşımlarının edebiyata uyarlanmasına olanak sağladığından hareketle “Fatih-Harbiye” romanı üzerinden bir toplum ruhunun dualiteler çerçevesinde yaşantıladığı dissosiyasyonu temsili anlamlarla değerlendiren bir çalışmadır.

Sayımıza yazar ve hakemlikleriyle katkıda bulunan tüm hocalarımıza teşekkür eder, iyi okumalar dileriz.

Doç. Dr. Ş. Güliz KOLBURAN
Editör

Bariyatrik Cerrahi Geçirmiş Kişilerin Erken Dönem Uyumsuz Şemaları, Duygusal Yeme ve Öfke Kontrol Düzeyleri Arasındaki İlişki

ECEM BİLGİN

Haliç Üniversitesi, Türkiye

ecem.blgn12@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-3007-2170>

EZGİ ÖZKAN

İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye

e.ozkan@iku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6937-3257>

ÖZ

Bu araştırmada, bariyatrik cerrahi geçiren bireylerde erken dönem uyumsuz şemalar, duygusal yeme ve öfke kontrolü arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışma, bu bireylerde psikolojik faktörlerin yeme ve öfke kontrolü üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. 1 Mart - 1 Haziran 2024 tarihleri arasında, 100 gönüllüye yüz yüze Sosyo-demografik Bilgi Formu, Young Şema Ölçeği, Sürekli Öfke ve Öfke Tarzı Ölçeği ile Üç Faktörlü Beslenme Anketi uygulanmıştır. Bulgular, “İç İç Geçme”, “Bağımlılık” ve “Tehditler Karşısında Dayanıksızlık” şemalarının sürekli öfke düzeylerini artırdığını göstermiştir. “Duygusal Yoksunluk”, “Sosyal İzolasyon” ve “Güvensizlik” şemaları duygusal yeme davranışlarını olumsuz etkilerken, “Kusurluluk” ve “Cezalandırılma” şemaları bireylerin yeme alışkanlıklarını düzenlemekte zorlanmalarına neden olmuştur. Sonuçlar, bariyatrik cerrahi sonrası psikososyal desteğin önemini vurgulamakta, tedavi süreçlerine psikolojik değerlendirmelerin entegre edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Bariyatrik cerrahi, erken dönem uyumsuz şemalar, duygusal yeme, öfke kontrolü

The Relationship Between Early Maladaptive Schemas, Emotional Eating, and Anger Control Levels of Bariatric Surgery Patients

ABSTRACT

This study examines the relationships between early maladaptive schemas, emotional eating, and anger control in individuals who have undergone bariatric surgery. The study aims to understand the impact of psychological factors on eating behaviors and anger regulation in this population. Between March 1 and June 1, 2024, 100 volunteers were administered the Socio-Demographic Information Form, Young Schema Scale, Trait Anger and Anger Style Scale and Three-Factor Eating Questionnaire through face-to-face interviews. Findings indicate that the “Enmeshment”, “Dependency” and “Vulnerability to Harm or Illness” schemas increase trait anger levels. Additionally, the “Emotional Deprivation” and “Social Isolation”, “Mistrust/Abuse” schemas negatively affect emotional eating behaviors, while the “Defectiveness/Shame” and “Punitiveness” schemas contribute to difficulties in regulating eating habits. The results highlight the importance of psychosocial support following bariatric surgery and suggest that integrating psychological assessments into treatment processes may enhance therapeutic success.

Keywords: *Bariatric surgery, early maladaptive schemas, emotional eating, anger management*

Giriş

Obezite, dünya nüfusunun üçte birinden fazlasını etkileyen, hem fizyolojik hem de psikososyal sonuçları olan önemli bir halk sağlığı sorunudur (Güven, 2019; Susmallian ve ark., 2019). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre, obezite prevalansı 1975'ten 2016'ya kadar yaklaşık üç kat artmış, 2016 yılında 18 yaş ve üzeri 1.9 milyardan fazla yetişkin aşırı kilolu olarak tespit edilmiş ve bunların 650 milyondan fazlası obez olarak sınıflandırılmıştır. Bu artış, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sağlık harcamalarını önemli ölçüde etkilemektedir (WHO, vd., 2021 ;Tremmel vd., 2017). Son küresel veriler, obezite oranlarında önemli bir artış olduğunu göstermektedir (WHO, 2024). 2022 yılı istatistiklerine göre, 2.5 milyar yetişkin fazla kilolu ve 890 milyondan fazlası obez olarak sınıflandırılmıştır (Kluger, 2023; World Obesity Federation, 2023). Bu,

önceki on yıllara göre önemli bir artışı temsil etmekte olup (Kluger, 2023), mevcut veriler tüm yetişkinlerin %43'ünün (erkeklerin %43'ü ve kadınların %44'ü) fazla kilolu ve küresel yetişkin nüfusunun %16'sının obez olduğunu göstermektedir (World Obesity Federation, 2023; NCD Risk Factor Collaboration, 2022). 1990'dan bu yana özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde prevalansın neredeyse dört katına çıkması, bu eğilimin hızlanarak arttığını göstermektedir (WHO, 2024; NCD Risk Factor Collaboration, 2022). Obezitenin belirlenmesinde en yaygın kullanılan yöntem Beden Kütle İndeksi (BKİ) hesaplamasıdır. WHO'ya göre BKİ değeri 30 kg/m² ve üzeri olan bireyler obez olarak değerlendirilmektedir (Whitlock vd., 2009). Bariyatrik cerrahi, morbid obezite tedavisinde etkili bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Ancak, cerrahi müdahalenin başarısı sadece fiziksel faktörlere değil, aynı zamanda psikolojik faktörlere de bağlıdır (Raman vd., 2013). Bariyatrik cerrahi adaylarında erken dönem uyumsuz şemaların varlığı, duygusal yeme eğilimlerinin yüksek olması ve öfke kontrol problemleri cerrahi sonrası dönemde zorluklar yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu faktörler arasındaki ilişkilerin anlaşılması, cerrahi öncesi değerlendirme ve cerrahi sonrası takip süreçlerinin iyileştirilmesine katkıda bulunabilir (Sheets vd., 2015).

Erken dönem uyumsuz şemalar, çocukluk veya ergenlik döneminde temellenen ve bireyin yaşamında süreklilik gösteren bilişsel ve davranışsal örüntüler olarak tanımlanmaktadır (Young vd., 2003). Bu şemalar, bireyin çocukluk ve ergenlik döneminde erken dönem temel duygusal ihtiyaçlarının karşılanmaması ve mizaç faktörleriyle birlikte yaşamın ilerleyen dönemlerinde psikopatolojik belirtilere katkıda bulunur. 18 adet erken dönem uyumsuz şema 5 şema alanında toplanmıştır. Farklı kültür ve örneklem gruplarıyla yapılan çalışmalar erken dönem uyumsuz şemaların evrenselliğini ortaya koyarken, şema alanları ve şemaların kümelenmesinin farklılaşabildiğini göstermektedir (Lee vd., 1999; Soygüt vd., 2009; Cecero vd., 2004; Sarıtaş-Atalar ve Gençöz, 2015; Karaosmanoğlu vd., 2024). Karaosmanoğlu ve arkadaşlarının (2024), Türkiye’de yaptıkları çalışmada 4 şema alanı belirlenmiştir: Kopukluk (Duygusal Yoksunluk, Sosyal İzolasyon/Yabancılaşma, Duyguları Bastırma, Kusurluluk/Utanç, Kuşkuculuk/Kötüye kullanılma), zedelenmiş özerklik(Bağımlılık/ Yetersizlik, Başarısızlık, Boyun Eğicilik, İç iççelik/Gelişmemiş Benlik), zedelenmiş sınırlar (Cezalandırıcılık, Kendini Feda, Dayanıksızlık, Karamsarlık, Yüksek Satırdartlar, Terk edilme) ve aşırı tetikte olma(Onay/ Statü Arayıcılık, Haklılık/Büyüklenmecilik, Yetersiz Özdenetim). Yapılan

araştırmalar, kopukluk, zedelenmiş özerklik, zedelenmiş sınırlar ve aşırı tetikte olma şemalarının yeme bozukluğu olan kişilerde sağlıklı gruplara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu gözlenirken; özellikle duygusal yoksunluk, başarısızlık, yetersiz özdenetim ve onay arayıcılık şemalarının obezite ve yeme bozuklukları ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Dingemans, Spinhoven ve Fruth, 2006; Imperatori vd., 2017; Basile vd., 2019).

Duygusal yeme, bireylerin fizyolojik açlık hissetmedikleri halde, olumsuz duygusal durumlarla başa çıkma mekanizması olarak yemek yeme eğilimini ifade etmektedir (Van Strien, 2018). Normal kilolu bireylerde stres genellikle iştah kaybına neden olurken, obez bireylerde tam tersi bir etki gözlemlenmektedir (Kaplan ve Kaplan, 1957; Schachter vd., 1968). Bariyatrik cerrahi hastalarının önemli bir kısmında gözlemlenen duygusal yeme davranışı, cerrahi sonrası uzun dönem başarıyı etkileyen kritik risk faktörlerinden biridir (Miller-Matero vd., 2018).

Öfke kontrolü, bariyatrik cerrahi sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Obez bireylerin normal kilolu kişilere kıyasla daha yüksek düzeyde sürekli öfke ve öfke ifade etme eğilimi gösterdikleri saptanmıştır (Fassino vd., 2003). Bu durum, obezitede gözlemlenen dürtüsellik, düşük öz-değer ve beden memnuniyetsizliği gibi psikolojik faktörlerle ilişkilendirilmektedir (Dixon vd., 2003). Cerrahi sonrası dönemde hastaların öfke düzeylerinde ve ifade biçimlerinde değişiklikler meydana gelebilmektedir. Bazı araştırmalar, ameliyat sonrası 6-12 ay içinde hastaların sürekli öfke ve öfke dışı vurum düzeylerinin azaldığını, öfke kontrol düzeylerinin ise arttığını göstermiştir (Hayden vd., 2010). Bu olumlu değişiklikler, kilo kaybı ve yaşam kalitesindeki artışla ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte, bazı çalışmalar ameliyat sonrası dönemde öfke düzeylerinde değişiklik olmadığını veya hatta artış olduğunu bildirmiştir (De Zwaan vd., 2011). Bu farklı sonuçlar, ameliyat öncesi psikolojik durumun, cerrahi tekniğin ve postoperatif takibin önemini vurgulamaktadır. Özellikle düşük sosyoekonomik statü ve işsizlik gibi stres faktörlerinin öfke kontrolünü zorlaştırdığı ve uyumsuz başa çıkma mekanizmalarını tetiklediği belirtilmektedir (Myers vd., 2016). Ayrıca, öfke kontrolünde zorluk yaşayan bireylerin uzun süreli izlemlerinde hipertansiyon, serebrovasküler ve kardiyovasküler problemler gibi ciddi tıbbi durumlar yaşadıkları gösterilmiştir (Duran ve Eldeleklioğlu, 2005).

Bu araştırmanın temel amacı, bariyatrik cerrahi geçirmiş kişilerin erken dönem uyumsuz şemaları, duygusal yeme ve öfke kontrol düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Yapılan literatür taraması sonucunda, bariyatrik cerrahi hastalarında erken dönem uyumsuz şemalar, duygusal yeme ve öfke kontrolü arasındaki ilişkileri inceleyen sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Mevcut araştırmalar genellikle bu değişkenleri ayrı ayrı ele almış olup, üçünün birbiriyle olan etkileşimini bütüncül olarak değerlendiren çalışmalar yetersiz kalmıştır. Özellikle, erken dönem uyumsuz şemaların duygusal yeme davranışı ve öfke kontrolü üzerindeki etkilerini bariyatrik cerrahi bağlamında inceleyen araştırmaların azlığı dikkat çekmektedir (Pinto-Bastos vd., 2019; Imperatori vd., 2017). Bu boşluğun doldurulması, bariyatrik cerrahi hastalarının psikolojik ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılmasına ve tedavi süreçlerinin iyileştirilmesine katkı sağlayacaktır. Elde edilecek bulgular, multidisipliner bariyatrik cerrahi ekiplerinin hastalarına daha bütüncül ve etkili bir psikolojik destek sunmasına yardımcı olabilir. Ayrıca, çalışmanın sonuçları obezite tedavisinde fiziksel ve psikolojik müdahalelerin entegrasyonuna yönelik anlayışı güçlendirecek ve gelecekteki araştırmalara yol gösterecektir.

Araştırmanın temel problem cümlesi "Bariyatrik cerrahi geçirmiş kişilerin erken dönem uyumsuz şemaları, duygusal yeme ve öfke kontrol düzeyleri arasında nasıl bir ilişki vardır?" olarak belirlenmiştir. Bariyatrik cerrahi sonrası süreçte duygusal yeme davranışlarının düzenlenmesi ve öfke kontrolünün sağlanması, tedavinin başarısı açısından kritik öneme sahiptir (Shakory vd., 2015). Erken dönem uyumsuz şemaların yeme davranışları üzerindeki etkisi bilinmekle birlikte (Pinto-Bastos vd., 2019), bu şemaların bariyatrik cerrahi sonrası psikolojik adaptasyon sürecindeki rolü yeterince incelenmemiştir (Mauro vd., 2021). Özellikle duygusal yeme davranışının cerrahi sonrası kilo alımında önemli bir risk faktörü olduğu (Miller-Matero vd., 2018) ve öfke kontrolü güçlüğü yaşayan bireylerin yeme davranışlarını düzenlemekte zorlandıkları görülmektedir (Sheets vd., 2015). Bu bağlamda, erken dönem uyumsuz şemaların hem duygusal yeme hem de öfke kontrolü ile ilişkisinin anlaşılması, cerrahi sonrası müdahalelerin planlanmasında önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, araştırmanın hipotezleri şu şekildedir:

H1a. Bariyatrik cerrahi geçirmiş bireylerde erken dönem uyumsuz şemalar ile duygusal yeme davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1b. Bariyatrik cerrahi geçirmiş bireylerde erken dönem uyumsuz şemalar

ile öfke kontrol düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1c. Bariyatrik cerrahi geçirmiş bireylerde duygusal yeme davranışı ile öfke kontrol düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmada, Bariyatrik cerrahi geçirmiş bireylerin psikolojik adaptasyon süreçlerinin daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir. Erken dönem uyumsuz şemaların yeme bozukluklarının ortaya çıkmasında ve sürdürülmesinde etkili olduğu belirtilmiş olup (Miller-Matero vd., 2018), bu şemaların duygusal yeme ve öfke kontrolü ile olan ilişkisinin anlaşılması, hastaların cerrahi sonrası takip ve destek süreçlerinin planlanmasında önemli katkılar sağlayabilecektir. Çalışma, obezite tedavisinde bütüncül bir yaklaşımın önemini vurgulayarak, fiziksel ve psikolojik müdahalelerin entegrasyonuna yönelik anlayışı güçlendirecek ve gelecekteki araştırmalara yön vererek, bariyatrik cerrahi alanındaki literatüre önemli bir katkı sunacaktır.

Bu araştırma, bariyatrik cerrahi geçiren hastaların psikolojik durumlarının daha iyi anlaşılması ve tedavi süreçlerinin iyileştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Obezite, dünyada ve ülkemizde giderek artan bir sağlık sorunu olup, sadece fiziksel değil, psikososyal sorunlara da yol açmaktadır (Güven, 2019). Bariyatrik cerrahi, obezite tedavisinde etkili bir yöntem olarak kabul edilmekle birlikte, hastaların psikolojik altyapısının değerlendirilmesi ve uygun müdahalelerin planlanması, tedavi başarısı için kritik önem taşımaktadır. Literatürde, duygusal yemenin bariyatrik cerrahi sonrası başarıyı etkileyen önemli bir risk faktörü olduğu belirtilmektedir (Miller-Matero vd., 2018). Aynı zamanda, erken dönem uyumsuz şemaların yeme bozuklukları üzerindeki etkisi ve öfke kontrolü ile ilişkisi konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır (Pugh, 2015).

Bu çalışma, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyerek literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Araştırma sonuçlarının, bariyatrik cerrahi öncesi ve sonrası psikolojik değerlendirme süreçlerinin planlanmasına (Mechanick vd., 2019), risk faktörlerinin belirlenmesine ve uygun müdahale programlarının geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca, çalışmanın bulguları, obezite tedavisinde bütüncül bir yaklaşımın önemini vurgulayarak, fiziksel ve psikolojik müdahalelerin entegrasyonuna yönelik anlayışı güçlendirebilecektir (Conceição vd., 2020).

Yöntem

Araştırmanın Modeli ve Örneklemi Bu araştırma, ilişkisel tarama

modelinde tasarlanmış nicel bir çalışmadır. Araştırmanın örneklemini Türkiye’de Bariyatrik cerrahi geçirmiş ve operasyon sonrası en az 6 ay geçmiş olan 20-55 yaş arası Nef 22 Kliniğine başvurmuş 100 gönüllü katılımcı oluşturmuştur. Etik kurul onayı alındıktan sonra 1 Mart 2024 ile 1 Haziran 2024 tarihleri arasında kliniğe başvurmuş katılımcıya yüz yüze ölçekler verilmiştir. Katılımcılar basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Çalışmaya dahil edilme kriterleri arasında Bariyatrik cerrahi geçirmiş olmak, operasyon sonrası en az 6 ay geçmiş olması, 20-55 yaş aralığında olmak ve çalışmaya katılmaya gönüllü olmak yer almaktadır. Bu çalışmada, bariyatrik cerrahi geçirmiş kişilerin yaş aralığı belirlenirken literatürde sıkça çalışılan hasta profilleri ve ilgili sağlık kuruluşlarının hasta kayıtları dikkate alınmıştır. Hamilelik, operasyon sonrası doğum yapmış olmak ve psikiyatrik bir tanıya sahip olmak ise dışlama kriterleri olarak belirlenmiştir. Katılımcılara "Sosyo-Demografik Bilgi Formu", "Young Şema Ölçeği", "Sürekli Öfke ve Öfke Tarzı Ölçeği" ve "Üç Faktörlü Beslenme Anketi" uygulanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Young Şema Ölçeği (YŞÖ-KF3):

Young ve arkadaşları (2003) tarafından geliştirilen, erken dönem uyumsuz şemaların değerlendirilmesinde kullanılan YŞÖ-KF3, 90 maddeden oluşan 6'lı Likert tipi bir ölçektir. Ölçek beş şema alanı altında sınıflandırılan 18 erken dönem uyumsuz şemayı değerlendirmektedir. Türkçe uyarlaması Soygüt ve arkadaşları (2009) tarafından yapılmış olup, ölçeğin Türkçe formunun iç tutarlılık katsayıları şema boyutları için $\alpha = 0.63-0.80$, şema alanları için $\alpha = 0.53-0.81$ arasında değişmektedir. Ölçeğin yapı geçerliği doğrulayıcı faktör analizi ile desteklenmiştir. Bu çalışmada ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach alfa değerleri: Duygusal Yoksunluk ($\alpha=0.72$), Sosyal İzolasyon/Güvensizlik ($\alpha=0.82$), Kusurluluk ($\alpha=0.68$), Duyguları Bastırma ($\alpha=0.76$), İç İç Geçme/Bağımlılık ($\alpha=0.83$), Terk Edilme ($\alpha=0.79$), Tehditler Karşısında Dayanıksızlık ($\alpha=0.78$), Başarısızlık ($\alpha=0.84$), Karamsarlık ($\alpha=0.85$), Ayrıcalıklılık/Yetersiz Özdenetim ($\alpha=0.83$), Kendini Feda ($\alpha=0.80$), Cezalandırılma ($\alpha=0.84$), Yüksek Standartlar ($\alpha=0.72$), Onay Arayıcılık ($\alpha=0.83$) olarak bulunmuştur.

Sürekli Öfke ve Öfke Tarzı Ölçeği (SÖÖTÖ):

Spielberger ve meslektaşları (1983) tarafından geliştirilen, öfke düzeyini ve ifade tarzlarını değerlendiren SÖÖTÖ, 34 maddeden oluşan 4'lü Likert tipi (1=Hiç, 4=Tümüyle) bir ölçektir. Ölçek, sürekli öfke (10 madde) ve öfke ifade tarzlarını değerlendiren üç alt boyuttan (öfke içe vurumu, öfke

dışa vurumu ve öfke kontrolü - her biri 8 madde) oluşmaktadır. Türkçe uyarlaması Özer (1994) tarafından yapılmış olup, ölçeğin Türkçe formunun iç tutarlılık katsayıları alt boyutlar için 0.58-0.92 arasında değişmektedir. Ölçeğin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi ile desteklenmiştir. Bu çalışmada ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach alfa değerleri: Sürekli Öfke ($\alpha=0.85$), İç Öfke ($\alpha=0.82$), Dışa Öfke ($\alpha=0.71$) ve Öfke Kontrol ($\alpha=0.88$) olarak bulunmuştur.

Üç Faktörlü Yeme Anketi (TFEQ-21):

Stunkard ve Messick (1985) tarafından geliştirilen orijinal 51 maddelik ölçeğin evrimleşmiş bir formu olan ve Karlsson ve meslektaşları (2000) tarafından 21 maddelik hale getirilen TFEQ-21, duygusal yeme, bilişsel kısıtlama ve kontrolsüz yeme faktörlerini değerlendiren 4'lü Likert tipi bir ölçektir. Türkçe uyarlaması Karakuş ve arkadaşları (2016) tarafından yapılmış olup, ölçeğin Türkçe formunun iç tutarlılık katsayıları duygusal yeme için 0.870, bilişsel kısıtlama için 0.801 ve kontrolsüz yeme için 0.787 olarak bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliği doğrulayıcı faktör analizi ile desteklenmiştir. Bu çalışmada ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach alfa değerleri: Kontrolsüz Yeme ($\alpha=0.92$), Bilişsel Kısıtlama ($\alpha=0.78$) ve Duygusal Yeme ($\alpha=0.96$) olarak bulunmuştur.

Veri Analizi

Bu çalışmada, istatistiksel analizler IBM SPSS 27 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkenlerini duygusal yeme ve öfke kontrol düzeyleri oluştururken; bağımsız değişkenlerini erken dönem uyumsuz şemalar, demografik özellikler (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, sosyoekonomik durum) ve bariyatrik cerrahiye ilişkin özellikler (cerrahi tipi, cerrahiden sonra geçen süre) oluşturmaktadır. Demografik değişkenlere göre ölçeklerin ortalama puanlarındaki farklılıkları belirlemek için Bağımsız Gruplar t-testi ve ANOVA testi uygulanmıştır. ANOVA testinin varsayımları sağlanmadığı durumlarda Kruskal Wallis-H testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki düzeyi ve yönünü incelemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Verilerin normal dağılım varsayımını test etmek amacıyla basıklık ve çarpıklık katsayıları incelenmiş ve tüm ölçeklerin katsayılarının ± 2 aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, normal dağılım varsayımının sağlandığını göstermektedir (Hahs-Vaughn ve Lomax, 2020). Tüm analizler %95 güven aralığında yapılmış olup, anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak belirlenmiştir.

Etik Kurul Onayı ve Katılımcı Onamı

Araştırma için Haliç Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır (Tarih:27.02.2024, Sayı: 053). Katılımcılara çalışma hakkında bilgi verilmiş ve bilgilendirilmiş onam formu imzalatılmıştır. Katılımcılara istedikleri zaman çalışmadan ayrılacakları belirtilmiştir. Toplanan veriler gizlilik ilkesine uygun olarak saklanmış ve analiz edilmiştir.

4. BULGULAR

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgilerin Dağılımı

Değişken	n	%
Cinsiyet		
Kadın	73	73.0
Erkek	27	27.0
Medeni Durum		
Bekar	38	38.0
Evli	62	62.0
Eğitim Düzeyi		
Lise	28	28.0
Üniversite	60	60.0
Yüksek Lisans/Doktora	12	12.0
Yaşanılan Kişi		
Aile	86	86.0
Eş	3	3.0
Yalnız/Yurt	11	11.0
İş Durumu		
Çalışıyorum	80	80.0
Çalışmıyorum	20	20.0
Sosyoekonomik Durum		
Gelir düzeyim giderden fazla	39	39.0
Gelir düzeyim giderle eşit	44	44.0
Gelir düzeyim giderden az	17	17.0

Not. n = frekans; % = yüzde.

Tablo 1 verilerine göre, katılımcıların büyük bir kısmının (%73,0) kadın olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğu (%62,0) evli, %60,0'ı üniversite mezunudur. Büyük bir kısmı (%86,0) ailesi ile birlikte yaşarken, %80,0'ı aktif olarak çalışmaktadır. Katılımcıların önemli bir bölümü (%44,0) gelir ve gider düzeylerinin eşit olduğunu belirtmiştir.

Tablo 2. *Young Şema Ölçeği, Sürekli Öfke-Öfke Tarzları Ölçeği ve Üç Faktörlü Yeme Ölçeğine Ait Betimsel İstatistikler, Basıklık, Çarpıklık ve Cronbach Alpha Katsayıları*

Değişken	Min	Maks	$\bar{X}$	SS	Basıklık	Çarpıklık	Cronbach Alpha (α)
Kopukluk Şema Alanı	23	91	43.44	18.29	-0.54	0.69	0.90
Zedelenmiş Özerklik Şema Alanı	15	68	25.35	11.74	1.39	1.34	0.88
Zedelenmiş Sınırlar Şema Alanı	29	140	70.67	29.08	-0.73	0.44	0.94
Aşırı Tetikte Olma Şema Alanı	13	74	37.24	15.26	-0.71	0.26	0.91
Sürekli Öfke (SÖÖTÖ)	11	37	20.00	5.80	0.06	0.72	0.85
İçe Öfke (SÖÖTÖ)	8	27	16.03	4.41	-0.30	0.29	0.82
Dışa Öfke (SÖÖTÖ)	8	30	16.06	4.67	0.86	1.06	0.71
Öfke Kontrol (SÖÖTÖ)	8	32	22.13	5.54	-0.22	-0.17	0.88
Kontrolsüz Yeme (TFEQ)	9	36	19.11	7.45	-0.64	0.49	0.92
Bilişsel Kısıtlama (TFEQ)	6	24	15.43	4.50	-0.72	-0.14	0.78
Duygusal Yeme (TFEQ)	6	24	14.08	6.23	-1.29	0.14	0.96

Not. n = 100. SÖÖTÖ = Sürekli Öfke-Öfke Tarzları Ölçeği; TFEQ = Üç Faktörlü Yeme Ölçeği. Basıklık ve çarpıklık değerleri ± 2 aralığında normal dağılımı işaret etmektedir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeylerinin kabul edilebilir ile yüksek arasında olduğu belirlenmiştir. Güvenilirlik katsayılarının 0.60'ın üzerinde bulunması, ölçeklerin güvenilir olduğunu ve elde edilen bulguların tutarlılığını doğruladığını göstermektedir (Taber, 2018). Verilerin genel olarak normal dağılım özelliği taşıdığını ve normallik varsayımının karşılandığını işaret etmektedir.

Tablo 3. *Young Şema Ölçeği, Sürekli Öfke-Öfke Tarzları Ölçeği ve Üç Faktörlü Yeme Ölçeği Arasındaki İlişkiler (Pearson Korelasyon Testi)*

Değişken	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Kopukluk Şema Alanı	1										
2. Zedelenmiş Özerklik Şema Alanı	.78**	1									
3. Zedelenmiş Sınırlar Şema Alanı	.83**	.77**	1								
4. Aşırı Tetikte Olma Şema Alanı	.75**	.65**	.84**	1							
5. SÖÖTÖ Sürekli Öfke	.45**	.48**	.50**	.61**	1						
6. SÖÖTÖ İç Öfke	.42**	.40**	.40**	.35**	.38**	1					
7. SÖÖTÖ Dış Öfke	.37**	.36**	.41**	.49**	.66**	.26**	1				
8. SÖÖTÖ Öfke Kontrol	-.20*	-.19	-.09	-.10	-.38**	.08	-.31**	1			
9. TFEQ Kontrolsüz Yeme	.43**	.52**	.39**	.40**	.44**	.27**	.28**	-.22*	1		
10. TFEQ Bilişsel Kısıtlama	-.02	.00	.12	.09	-.05	-.02	-.08	.37**	-.11	1	
11. TFEQ Duygusal Yeme	.35**	.36**	.34**	.25*	.30**	.23*	.13	-.15	.72**	-.04	1

Not. SÖÖTÖ = Sürekli Öfke-Öfke Tarzları Ölçeği; TFEQ = Üç Faktörlü Yeme Ölçeği. $p < .01$, $p < .05$. Uygulanan test: Pearson Korelasyon Testi.

Yukarıya ait veriler incelendiğinde, Kopukluk Şema Alanı, Sürekli Öfke ($r=.45$, $p<.01$), İç Öfke ($r=.42$, $p<.01$), Dış Öfke ($r=.37$, $p<.01$), Kontrolsüz Yeme ($r=.43$, $p<.01$) ve Duygusal Yeme ($r=.35$, $p<.01$) ile pozitif ve orta düzeyde anlamlı ilişkilere sahiptir. Bunun yanında, Öfke Kontrol ile negatif ve zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-.20$, $p<.05$). Zedelenmiş Özerklik Şema Alanı, Sürekli Öfke ($r=.48$, $p<.01$), İç Öfke ($r=.40$, $p<.01$), Dış Öfke ($r=.36$, $p<.01$), Kontrolsüz Yeme ($r=.52$, $p<.01$) ve Duygusal Yeme ($r=.36$, $p<.01$) ile pozitif ve orta düzeyde anlamlı ilişkiler göstermektedir. Zedelenmiş Sınırlar Şema Alanı, Sürekli Öfke ($r=.50$, $p<.01$), İç Öfke ($r=.40$, $p<.01$), Dış Öfke ($r=.41$, $p<.01$), Kontrolsüz Yeme ($r=.39$, $p<.01$) ve Duygusal Yeme ($r=.34$, $p<.01$) ile pozitif ve orta düzeyde anlamlı ilişkilere sahiptir. Aşırı Tetikte Olma Şema Alanı, Sürekli Öfke ($r=.61$, $p<.01$), İç Öfke ($r=.35$, $p<.01$), Dış Öfke ($r=.49$, $p<.01$), Kontrolsüz Yeme ($r=.40$, $p<.01$) ve Duygusal Yeme ($r=.25$, $p<.05$) ile pozitif ve orta düzeyde anlamlı ilişkilere sahiptir.

Sürekli Öfke, Kontrolsüz Yeme ile pozitif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki göstermiştir ($r=.44$, $p<.01$). Ayrıca, Sürekli Öfke ile Duygusal Yeme arasında pozitif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=.30$, $p<.01$). İç Öfke, Kontrolsüz Yeme ile pozitif ve zayıf düzeyde anlamlı bir ilişkiye sahiptir ($r=.27$, $p<.01$). Bunun yanı sıra, İç Öfke ile Duygusal Yeme arasında pozitif ve zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bu-

lunmuştur ($r=.23$, $p<.05$). Dışa Öfke, Kontrolsüz Yeme ile pozitif ve zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki göstermiştir ($r=.28$, $p<.01$). Öfke Kontrol, Kontrolsüz Yeme ile negatif ve zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki göstermektedir ($r=-.22$, $p<.05$). Bununla birlikte, Öfke Kontrol ile Bilişsel Kısıtlama arasında pozitif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.37$, $p<.01$).

Tablo 4. Şema Alanları ile Kontrolsüz Yeme Arasındaki İlişkide Öfke Tarzlarının Aracı Rolü

Bağımsız Değişken → Bağımlı Değişken	B	SH	β	t	p	%95 GA Alt Sınır	%95 GA Üst Sınır
Kopukluk Şema Alanı → Sürekli Öfke	0.14	0.03	0.45	4.95	< .001	0.09	0.20
Kopukluk Şema Alanı → İç Öfke	0.10	0.02	0.42	4.54	< .001	0.06	0.14
Kopukluk Şema Alanı → Dışa Öfke	0.09	0.02	0.37	3.91	< .001	0.05	0.14
Zedelenmiş Özerklik Şema Alanı → Sürekli Öfke	0.24	0.04	0.48	5.38	< .001	0.15	0.32
Zedelenmiş Özerklik Şema Alanı → İç Öfke	0.24	0.04	0.48	5.38	< .001	0.15	0.32
Zedelenmiş Özerklik Şema Alanı → Dışa Öfke	0.14	0.04	0.36	3.76	< .001	0.07	0.22
Zedelenmiş Sınırlar Şema Alanı → Sürekli Öfke	0.10	0.02	0.50	5.66	< .001	0.06	0.13
Zedelenmiş Sınırlar Şema Alanı → İç Öfke	0.06	0.01	0.40	4.28	< .001	0.03	0.09
Zedelenmiş Sınırlar Şema Alanı → Dışa Öfke	0.07	0.01	0.41	4.40	< .001	0.04	0.09
Aşırı Tetikte Olma Şema Alanı → Sürekli Öfke	0.23	0.03	0.61	7.55	< .001	0.17	0.29
Aşırı Tetikte Olma Şema Alanı → İç Öfke	0.10	0.03	0.35	3.69	< .001	0.05	0.16
Aşırı Tetikte Olma Şema Alanı → Dışa Öfke	0.15	0.03	0.49	5.51	< .001	0.10	0.20
Sürekli Öfke → Kontrolsüz Yeme	0.57	0.12	0.44	4.85	< .001	0.33	0.80
İç Öfke → Kontrolsüz Yeme	0.45	0.16	0.27	2.76	.007	0.13	0.78
Dışa Öfke → Kontrolsüz Yeme	0.44	0.15	0.28	2.87	.005	0.14	0.75
Toplam Etki (Kopukluk Şema Alanı → Kontrolsüz Yeme) (c1)	0.17	0.04	0.43	4.65	< .001	0.10	0.25
Doğrudan Etki (c1)	0.11	0.04	0.28	2.69	.009	0.03	0.20
Dolaylı Etki (c1) (Toplam)	0.06	0.03	0.15			0.01	0.11
Toplam Etki (Zedelenmiş Özerklik Şema Alanı → Kontrolsüz Yeme) (c2)	0.33	0.05	0.52	6.04	< .001	0.22	0.44
Doğrudan Etki (c2)	0.25	0.06	0.40	4.00	< .001	0.13	0.38

Dolaylı Etki (Toplam) (c2)	0.08	0.04	0.012			0.00	0.15
Toplam Etki (Zedelenmiş Sınırlar Şema Alanı → Kontrolsüz Yeme) (c3)	0.10	0.02	0.39	4.14	< .001	0.05	0.15
Doğrudan Etki (c3)	0.05	0.03	0.21	1.94	.056	0.00	0.11
Dolaylı Etki (Toplam) (c3)	0.05	0.02	0.18			0.06	0.31
Toplam Etki (Aşırı Tetikte Olma Şema Alanı → Kontrolsüz Yeme) (c4)	0.19	0.05	0.40	4.29	< .001	0.10	0.28
Doğrudan Etki (c4)	0.10	0.06	0.20	1.70	.093	-0.02	0.21
Dolaylı Etki (Toplam) (c4)	0.09	0.04	0.20			0.02	0.19

Not. B = regresyon katsayısı; SH = standart hata; β = standartlaştırılmış katsayı; GA = güven aralığı.

İstatistiksel anlamlılık düzeyleri: $p < .05$ anlamlı kabul edilmiştir, $p < .01$ yüksek düzeyde anlamlıdır. Kullanılan test: Process Macro 4.2.

Aracı rol analizine göre, Sürekli Öfke değişkeni, Kontrolsüz Yeme üzerinde pozitif ve anlamlı bir yordayıcı etkiye sahiptir ($B=0.57$, $SH=0.12$, $\beta=0.44$, $t=4.85$, $p<.001$, %95 GA [0.33, 0.80]). Aynı şekilde, İç Öfke ($B=0.45$, $SH=0.16$, $\beta=0.27$, $t=2.76$, $p=0.007$, %95 GA [0.13, 0.78]) ve Dış Öfke ($B=0.44$, $SH=0.15$, $\beta=0.28$, $t=2.87$, $p=0.005$, %95 GA [0.14, 0.75]) değişkenleri de Kontrolsüz Yeme üzerinde pozitif ve anlamlı etkiler göstermiştir.

Kopukluk Şema Alanı, Sürekli Öfke üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki göstermiştir ($B=0.14$, $SH=0.03$, $\beta=0.45$, $t=4.95$, $p<.001$, %95 GA [0.09, 0.20]). Ayrıca, Kopukluk Şema Alanı, İç Öfke ($B=0.10$, $SH=0.02$, $\beta=0.42$, $t=4.54$, $p<.001$, %95 GA [0.06, 0.14]) ve Dış Öfke ($B=0.09$, $SH=0.02$, $\beta=0.37$, $t=3.91$, $p<.001$, %95 GA [0.05, 0.14]) üzerinde de anlamlı bir yordayıcı etkiye sahiptir. Kopukluk Şema Alanı'nın Kontrolsüz Yeme üzerindeki toplam etkisi anlamlı bulunmuştur ($B=0.17$, $SH=0.04$, $\beta=0.43$, $t=4.65$, $p<.001$, %95 GA [0.10, 0.25]). Bu etkinin doğrudan etkisi anlamlıdır ($B=0.11$, $SH=0.04$, $\beta=0.28$, $t=2.69$, $p=0.009$, %95 GA [0.03, 0.20]), dolaylı etkisi ise yine anlamlı bulunmuştur ($B=0.06$, $SH=0.03$, $\beta=0.15$, %95 GA [0.01, 0.11]). Bu sonuç bağlamında, kısmi aracı olduğu gözlemlenmiştir.

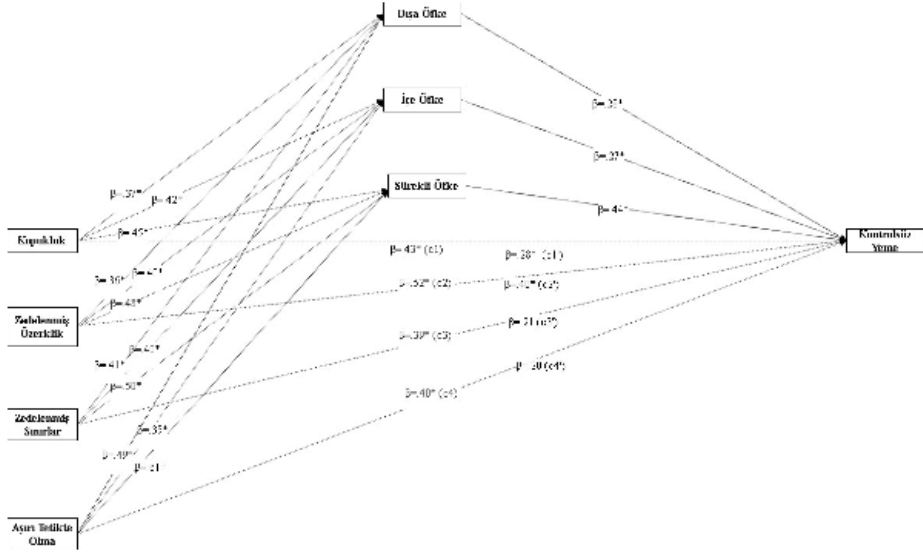
Zedelenmiş Özerklik Şema Alanı, Sürekli Öfke üzerinde pozitif ve anlamlı bir yordayıcı etki göstermiştir ($B=0.24$, $SH=0.04$, $\beta=0.48$, $t=5.38$, $p<.001$, %95 GA [0.15, 0.32]). Bununla birlikte, İç Öfke ($B=0.24$, $SH=0.04$, $\beta=0.48$, $t=5.38$, $p<.001$, %95 GA [0.15, 0.32]) ve Dış Öfke ($B=0.14$, $SH=0.04$, $\beta=0.36$, $t=3.76$, $p<.001$, %95 GA [0.07, 0.22]) üzerinde de anlamlı etkiler yaratmıştır. Ayrıca, Zedelenmiş Özerklik Şema Alanı, Kontrolsüz Yeme üzerindeki toplam etkisi anlamlı bulunmuştur ($B=0.33$,

$SH=0.05$, $\beta=0.52$, $t=6.04$, $p<.001$, %95 GA $[0.22, 0.44]$). Doğrudan etkisi anlamlıdır ($B=0.25$, $SH=0.06$, $\beta=0.40$, $t=4.00$, $p<.001$, %95 GA $[0.13, 0.38]$), dolaylı etkisi de anlamlıdır ($B=0.08$, $SH=0.04$, $\beta=0.12$, %95 GA $[0.00, 0.15]$). Bu sonuç bağlamında, kısmi aracı olduğu gözlemlenmiştir. Zedelenmiş Sınırlar Şema Alanı, Sürekli Öfke ($B=0.10$, $SH=0.02$, $\beta=0.50$, $t=5.66$, $p<.001$, %95 GA $[0.06, 0.13]$), İç Öfke ($B=0.06$, $SH=0.01$, $\beta=0.40$, $t=4.28$, $p<.001$, %95 GA $[0.03, 0.09]$) ve Dış Öfke ($B=0.07$, $SH=0.01$, $\beta=0.41$, $t=4.40$, $p<.001$, %95 GA $[0.04, 0.09]$) üzerinde anlamlı yordayıcı etkiler göstermiştir. Ayrıca, Zedelenmiş Sınırlar Şema Alanı, Kontrolsüz Yeme üzerindeki toplam etkisi anlamlıdır ($B=0.10$, $SH=0.02$, $\beta=0.39$, $t=4.14$, $p<.001$, %95 GA $[0.05, 0.15]$), ancak doğrudan etkisi anlamlı bulunmamıştır ($B=0.05$, $SH=0.03$, $\beta=0.21$, $t=1.94$, $p=0.056$, %95 GA $[0.00, 0.11]$). Dolaylı etkisi ise anlamlıdır ($B=0.05$, $SH=0.02$, $\beta=0.18$, %95 GA $[0.06, 0.31]$). Bu sonuç bağlamında, tam aracı olduğu gözlemlenmiştir.

Aşırı Tetikte Olma Şema Alanı, Sürekli Öfke üzerinde pozitif ve anlamlı bir yordayıcı etki yaratmıştır ($B=0.23$, $SH=0.03$, $\beta=0.61$, $t=7.55$, $p<.001$, %95 GA $[0.17, 0.29]$). Bunun yanında, İç Öfke ($B=0.10$, $SH=0.03$, $\beta=0.35$, $t=3.69$, $p<.001$, %95 GA $[0.05, 0.16]$) ve Dış Öfke ($B=0.15$, $SH=0.03$, $\beta=0.49$, $t=5.51$, $p<.001$, %95 GA $[0.10, 0.20]$) üzerinde de anlamlı etkiler yaratmıştır. Aşırı Tetikte Olma Şema Alanı, Kontrolsüz Yeme üzerindeki toplam etkisi anlamlıdır ($B=0.19$, $SH=0.05$, $\beta=0.40$, $t=4.29$, $p<.001$, %95 GA $[0.10, 0.28]$), ancak doğrudan etkisi anlamlı bulunmamış ($B=0.10$, $SH=0.06$, $\beta=0.20$, $t=1.70$, $p=0.093$, %95 GA $[-0.02, 0.21]$), dolaylı etkisi ise anlamlı bulunmuştur ($B=0.09$, $SH=0.04$, $\beta=0.20$, %95 GA $[0.02, 0.19]$). Bu sonuç bağlamında, tam aracı olduğu gözlemlenmiştir.

Bu sonuçlar, Şema Alanlarının (Kopukluk, Zedelenmiş Özerklik, Zedelenmiş Sınırlar ve Aşırı Tetikte Olma) ve Öfke değişkenlerinin Kontrolsüz Yeme üzerindeki etkilerini açıklamaktadır. Araştırma, dolaylı etkilerde Öfke değişkeninin bir aracı rol üstlendiğini göstermiştir.

Şekil 1. Şema Alanları ile Kontrolsüz Yeme Arasındaki İlişkide Öfke Tarzlarının Aracı Rolü

5. Tartışma ve Sonuç

Bariyatrik cerrahi geçirmiş bireylerde erken dönem uyumsuz şemaların (EDÜŞ), duygusal yeme, kontrolsüz yeme ve öfke kontrol düzeyleriyle olan ilişkileri üzerine yapılan bu çalışmanın bulguları, güncel literatürdeki araştırmalarla paralellik göstermektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalar, bariyatrik cerrahi sonrası psikolojik faktörlerin önemini vurgulamaktadır (Pinto-Bastos vd., 2019; Leung vd., 2020; Mauro vd., 2021). Özellikle erken dönem uyumsuz şemaların yeme davranışları ve duygu düzenleme üzerindeki etkisi, cerrahi sonrası adaptasyon sürecinde kritik bir rol oynamaktadır (da Silva vd., 2020; Williams-Kerver vd., 2021). Bu araştırmanın bulguları, bariyatrik cerrahinin sadece fiziksel bir müdahale olmadığını, psikolojik faktörlerin tedavi başarısında belirleyici olduğunu desteklemektedir. Bulgular, şema alanlarının farklı öfke türleri ve yeme davranışları üzerindeki etkilerini ortaya koyarak psikolojik süreçlerin daha derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Kopukluk Şema Alanı'nın hem doğrudan hem de dolaylı etkilerle Kontrolsüz Yeme üzerinde anlamlı bir etki yarattığı görülmüştür. Bu şema alanına sahip kişiler güvenli ve tatmin edici bağlanma kuramamış, genellikle tutarsız, reddedici, soğuk ya da istismar eden ebeveynlerle büyümüş, travmatik çocukluklar geçirmişlerdir (Young vd., 2003). Özellikle terk edilme,

kusurluluk ve sosyal izolasyon şemalarının duygusal yeme davranışıyla yakından ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlar, erken dönem ilişkisel travmaların ve uyum bozucu şemaların yeme davranışları üzerindeki etkisini ortaya koyan önceki çalışmalarla tutarlılık göstermektedir (Pinto-Bastos vd., 2019; Imperatori vd., 2017). Diğer yandan farklı bağlanma biçimleri ve sağlıklı yeme örüntüleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu, kayıtsız ve saplantılı bağlanma stiline sahip kişilerin korkulu ve güvenli bağlananlara göre daha fazla işlevsel olmayan yeme davranışlarına sahip olduğu sonucunu veren çalışmalar ele alındığında, obezite grubundaki katılımcıların erken dönem ebeveyn ilişkileriyle köken olarak gelişen duygusal yoksunluk, kusurluluk, sosyal izolasyon/güvensizlik şemalarıyla başa çıkarken kaçınma ve aşırı telafi yolu olarak duygusal yeme davranışını kullanıyor olması ile ilişkili gösterilebilir (Fairburn vd., 2003; Kutlu, 2009). Çocuğun özerklik ve kendini ortaya koyma ihtiyacının engellenmesi sonucu gelişen Zedelenmiş Özerklik Şema Alanı'nın Sürekli Öfke üzerindeki etkisi en güçlü yordayıcı olarak ortaya çıkmıştır. Bu bulgu, bireyin kendilik algısında yetersizlik ve bağımlılık hissinin artmasının duygusal tepkilerdeki yoğunluğu artırabileceğini gösteren literatürü desteklemektedir (Harris ve Curtin, 2002). Bu şema alanında kişilerin, genelde ebeveynleri onlar için her şeyi yapmış ya da aşırı korumuş ya da onlara hemen hemen hiç ilgilenmemiş olduklarından özgüvenlerine zarar vermişlerdir (Kapçı ve Hamamcı, 2010). Bu kişiler, diğerlerinden yardım alamadıklarında kendi başlarına problemleri çözemeyecekleri, sorumluluklarını idare edemeyip, yeni kararlar aldıklarına başaramayacakları yönelik düşüncelere sahip olduklarından kendilerini birilerine bağımlı hissederler bundan dolayı sıkıntı yaşarlar. Kişinin tehditler karşısında kendini dayanıksız görmesi nedeniyle, bunalım, anksiyete (haddinden fazla dikkatli, hazır ve tetikte), çevresindekilere karşı düşmanca ve tepkisel belirtiler geliştirmesine yatkın hale gelmesinden kaynaklı sürekli öfke davranışı gösterebilirler (Erdoğan, 2018; Çakırca 2020). Zedelenmiş Özerklik Şema Alanı'nın Kontrolsüz Yeme üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerinin anlamlı olması, bu şemanın bireylerin stresli durumlarda yemek yeme davranışını düzenlemede zorlandıklarını göstermektedir (Conceição vd., 2017). Bu şema alanına sahip bireylerin tehditler karşısında kendini dayanıksız görmesinin, beden bütünlüğünü koruyamayacak duruma düşme endişesiyle bir şekilde öfkeyi kontrol altına almaya çalışırken, yeme davranışının kontrolden çıkmasına sebep olduğundan söz edilebilir (Bosmans vd., 2010; Erdoğan ve Kışlak, 2023).

Zedelenmiş Sınırlar Şema Alanı'nın Sürekli Öfke, İç Öfke, Dış Öfke ve Kontrolsüz Yeme ile pozitif ilişkileri, literatürde belirtilen sınır algısının yeme davranışları ve duygusal düzenleme üzerindeki etkilerini doğrulamaktadır (Waller ve Meyer, 1998). Zedelenmiş Sınırlar Şema Alanı'na sahip bireyler, dürtülerini kontrol etmede ve hazzı ertelemekte zorluk yaşarlar. Bu çalışmada bu şema alanının dolaylı etkilerle Kontrolsüz Yeme üzerinde anlamlı etkisi, bireylerin sınır koyma becerilerindeki zayıflığın, özellikle duygusal yeme gibi problemlere zemin hazırladığını göstermektedir (Young ve ark. 2003; Kahraman, 2024).

Aşırı Tetikte Olma Şema Alanı'nın özellikle Sürekli Öfke üzerindeki etkisinin literatürde yüksek stres düzeyleriyle ilişkilendirilen hipervijilans durumunu açıklamak için kullanılabileceği görülmektedir (Roediger vd., 2018). Katı, cezalandırıcı, duygularını ifade etmeye edilmesine izin verilmeyen bir aile ortamında bu kişiler sürekli dikkatli ve tetikte olmaları gerektiğini öğrenirler. Bu şema alanının dolaylı yollarla Kontrolsüz Yeme üzerindeki etkisinin anlamlı olması, bireylerin tetikte olma haliyle başa çıkma mekanizması olarak yeme davranışını kullanabileceklerini göstermektedir (Young ve ark. 2003; Kapçı ve Hamamcı, 2010).

Duygusal yeme ve öfke kontrolü arasındaki ilişki, cerrahi sonrası süreçte kritik öneme sahip görünmektedir. Bozulmuş yeme tutumları ve öfke kontrolünün önemli dinamiklerinden biri de duygu düzenleme güçlükleridir (Svaldi vd. 2012; Kahraman, 2024). Bireylerin duygularını düzenleme konusunda güçlüklerinin olmasının yeme tutum ve öfkeyi sürdürmesine katkı sağladığı düşünülmüştür (Wildes ve Marcus, 2011). Öfke kontrolünde zorlanan katılımcıların duygusal yeme eğilimlerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, öfke düzenleme becerilerinin yeme davranışı üzerindeki etkisini doğrulamaktadır (Zeeck vd., 2021). Ayrıca, sosyal desteğin önemi araştırmanın birçok bulgusunda kendini göstermektedir. Sosyal çevresinden yeterli destek alan katılımcıların dışa yönelik öfke düzeyleri ve duygusal yoksunluk şema puanlarının daha düşük olduğu saptanmıştır. Bu sonuç, sosyal desteğin koruyucu rolünü vurgulayan literatürle uyumludur (Gorin vd., 2014).

Bu araştırma, bariyatrik cerrahi hastalarının psikolojik adaptasyon süreçlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Erken dönem uyumsuz şemaların yeme davranışları ve öfke kontrolü ile ilişkisinin ortaya konması, tedavi süreçlerinin planlanmasında yeni bir bakış açısı

sunmaktadır. Bulgular, bariyatrik cerrahi öncesi ve sonrası psikolojik değerlendirmelerin önemine işaret etmekte ve multidisipliner bir tedavi yaklaşımının gerekliliğini vurgulamaktadır. Özellikle şema odaklı terapötik müdahalelerin cerrahi sonrası adaptasyon sürecini kolaylaştırabileceği düşünülmektedir (Van Hout vd., 2020).

Gelecekteki araştırmalarda, farklı bariyatrik cerrahi merkezleriyle işbirliği yapılarak daha geniş örneklemlemlerle çalışılması, cerrahi öncesi ve sonrası dönemleri karşılaştıran longitudinal desenlerin kullanılması, nitel veri toplama yöntemlerinin entegre edilmesi ve farklı kültürlerde karşılaştırmalı araştırmaların yürütülmesi önerilmektedir. Bu çalışmalar, bariyatrik cerrahi alanındaki bilgi birikimini genişleterek daha etkili tedavi stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Klinik uygulamalar açısından değerlendirildiğinde, bu araştırmanın bulguları bariyatrik cerrahi ekiplerinin multidisipliner bir yaklaşım benimsemesinin önemini vurgulamaktadır. Cerrahi öncesi ve sonrası dönemde hastaların psikolojik açıdan değerlendirilmesi, erken dönem uyumsuz şemaların belirlenmesi ve uygun müdahale programlarının geliştirilmesi tedavi başarısını artırabilir. Klinik uygulamalarda, Şema Terapisi yaklaşımının, bireylerin öfke ve yeme davranışlarını yönetmelerine yardımcı olmak için etkili bir araç olabileceği önerilmektedir.

Bu öneriler doğrultusunda, bariyatrik cerrahi alanında çalışan sağlık profesyonellerinin psikolojik faktörlerin önemini dikkate alarak bütüncül bir tedavi perspektifi benimsemeleri önerilmektedir. Fiziksel ve psikolojik müdahalelerin entegrasyonu, hastaların yaşam kalitesinin artırılmasına ve cerrahi sonrası uyum sürecinin iyileştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Sınırlılıklar ve Güçlü Yönler

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Örneklemin sadece İstanbul ilinde yaşayan bireylerle sınırlı olması ve cinsiyet dağılımının dengeli olmaması bulguların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Ayrıca, araştırmanın kesitsel bir çalışma olması nedeniyle değişkenler arasındaki ilişkilerin zaman içindeki değişimini incelemek mümkün olmamıştır. Gelecekteki çalışmalarda, daha geniş ve temsil gücü yüksek örneklemlemlerle, uzunlamasına araştırma desenlerinin kullanılması önerilmektedir.

Sonuç

Bu çalışma bariyatrik cerrahi hastalarında erken dönem uyumsuz şemalar,

duygusal yeme ve öfke kontrolü arasındaki ilişkileri inceleyerek literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Bulgular, cerrahi sonrası psikolojik adaptasyon sürecinde şema yapılarının, yeme davranışlarının ve duygu düzenleme becerilerinin önemli rol oynadığını göstermektedir. Bu değişkenler arasındaki etkileşimlerin daha iyi anlaşılması, bariyatrik cerrahi hastalarının tedavi süreçlerinin iyileştirilmesine ve uzun vadeli başarı oranlarının artırılmasına yardımcı olabilir. Bulgular, hem literatüre katkı sağlamakta hem de klinik müdahaleler için önemli ipuçları sunmaktadır.

Kaynakça

Aloi, M., Rania, M., Caroleo, M., Bruni, A., Palmieri, A., Cauteruccio, M. A., De Fazio, P., & Segura-García, C. (2015). Decision making, central coherence and set-shifting: a comparison between Binge Eating Disorder, Anorexia Nervosa and Healthy Controls. *BMC psychiatry*, 15, 6. <https://doi.org/10.1186/s12888-015-0395-z>

Baldofski, S., Tigges, W., Herbig, B., Jurowich, C., Kaiser, S., Stroh, C., & Hilbert, A. (2019). Maladaptive eating patterns after bariatric surgery: Links with executive functions and impulsivity. *Surgery for Obesity and Related Diseases*, 15(8), 1220- 1227

Basile, B., Tenore, K., & Mancini, F. (2019). Early maladaptive schemas in overweight and obesity: A schema mode model. *Heliyon*, 5(9), e02361. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e02361>

Bosmans, G., Braet, C., & Van Vlierberghe, L. (2010). Attachment and symptoms of psychopathology: Early maladaptive schemas as a cognitive link?. *Clinical psychology & psychotherapy*, 17(5), 374-385.

Cecero, J. J., Nelson, J. D., & Gillie, J. M. (2004). Tools and tenets of schema therapy: toward the construct validity of the early maladaptive schema questionnaire—research version (EMSQ-R). *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 11(5), 344-357. <https://doi.org/10.1002/cpp.401>

Conceição, E. M., Mitchell, J. E., Pinto-Bastos, A., Arrojado, F., Brandão, I., & Machado, P. P. P. (2020). Stability of problematic eating behaviors and weight loss trajectories after bariatric surgery: A longitudinal observational study. *Surgery for Obesity and Related Diseases*, 16(1), 62-69.

Çakırca, F. (2020). Kişilerin erken dönem uyumsuz şemaları ve öfke kontrol düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Master's thesis, İstanbul

Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

da Silva, S. S. P., da Costa Maia, Â., & Pinheiro, M. (2020). Early maladaptive schemas in obesity and bariatric surgery candidates: A systematic review and meta-analysis. *Obesity Research & Clinical Practice*, 14(6), 491-501.

De Zwaan, M., Enderle, J., Wagner, S., Mühlhans, B., Ditzen, B., Gefeller, O., ... & Müller, A. (2011). Anxiety and depression in bariatric surgery patients: A prospective, follow-up study using structured clinical interviews. *Journal of Affective Disorders*, 133(1-2), 61-68. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2011.03.025>

De Zwaan, M., Enderle, J., Wagner, S., Mühlhans, B., Ditzen, B., Gefeller, O., ... & Müller, A. (2011). Anxiety and depression in bariatric surgery patients: A prospective, follow-up study using structured clinical interviews. *Journal of Affective Disorders*, 133(1-2), 61-68.

Dingemans, A. E., Spinhoven, P., & Van Furth, E. F. (2006). Maladaptive core beliefs and eating disorder symptoms. *Eating Behaviors*, 7(3), 258-265. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2005.09.007>

Dixon, J. B., Dixon, M. E., & O'Brien, P. E. (2003). Depression in association with severe obesity: Changes with weight loss. *Archives of Internal Medicine*, 163(17), 2058-2065.

Duran, Ö., & Eldeleklioğlu, J. (2005). Öfke kontrol programının 15-18 yaş arası ergenler üzerindeki etkililiğinin araştırılması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(3), 267-280.

Erdoğan, M. (2018). Erken dönem uyum bozucu şemalar ile sürekli öfke ve öfkenin ifade ediliş biçimi arasındaki ilişkiler (Master's thesis, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Erdoğan, M., & Kışlak, Ş. (2023). Psikotraumatojik Açıdan Öfkeyi Yordayan Şema Alanlarının İncelenmesi. *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 108-116.

Fairburn, C. G., Cooper, Z., & Shafran, R. (2003). Cognitive behaviour therapy for eating disorders: A "transdiagnostic" theory and treatment. *Behaviour research and therapy*, 41(5), 509-528.

Fassino, S., Leombruni, P., Pierò, A., Abbate-Daga, G., & Rovera, G. G. (2003). Mood, eating attitudes, and anger in obese women with and without binge eating disorder. *Journal of Psychosomatic Research*, 54(6), 559-566.

Ferriby, M., Pratt, K. J., Balk, E., Feister, K., Noria, S., & Needleman, B. (2018). Perceived and actual motivators and barriers to weight loss for women seeking bariatric surgery. *Obesity Surgery*, 28(6), 1581-1588.

Fettich, K. C., & Chen, E. Y. (2012). Coping with obesity stigma affects depressed mood in African-American and white candidates for bariatric surgery. *Obesity (Silver Spring, Md.)*, 20(5), 1118-1121. <https://doi.org/10.1038/oby.2012.12>

Gorin, A. A., Powers, T. A., Koestner, R., Wing, R. R., & Raynor, H. A. (2014). Autonomy support, self-regulation, and weight loss. *Health psychology : official journal of the Division of Health Psychology, American Psychological Association*, 33(4), 332-339. <https://doi.org/10.1037/a0032586>

Güven, B. (2019). Bariyatrik cerrahi komplikasyonları ve hemşirelik bakımı. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 16(2), 139-143.

Harris, A. E., & Curtin, L. (2002). Parental perceptions, early maladaptive schemas, and depressive symptoms in young adults. *Cognitive therapy and research*, 26, 405-416.

Hayden, M. J., Dixon, J. B., Dixon, M. E., & O'Brien, P. E. (2010). Confirmatory factor analysis of the Beck Depression Inventory in obese individuals seeking surgery. *Obesity Surgery*, 20(4), 432-439.

Imperatori, C., Innamorati, M., Lester, D., Continisio, M., Balsamo, M., Saggino, A., & Fabbicatore, M. (2017). The Association between Food Addiction and Early Maladaptive Schemas in Overweight and Obese Women: A Preliminary Investigation. *Nutrients*, 9(11), 1259. <https://doi.org/10.3390/nu9111259>

Kahraman, S. (2024). Üniversite Öğrencilerinde Yeme Tutumları İle Erken Dönem Uyumsuz Şemalar Ve Çocukluk Çağı Travmaları İlişkisinde Otomatik Düşünceler Ve Duygu Düzenleme Güçlüklerinin Aracı Rolünün İncelenmesi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 10(1), 49-83.

Kapçı, E. G., & Hamamcı, Z. (2010). Aile işlevi ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişki: Erken dönem uyum bozucu şemaların aracı rolü. *Klinik Psikiyatri*, 13(3), 127-136.

Kaplan, H. I., & Kaplan, H. S. (1957). The psychosomatic concept of obesity. *Journal of Nervous Mental Disorders*, 125, 181-201.

Karakuş, S. Ş., Yıldırım, H., & Büyüköztürk, Ş. (2016). Üç faktörlü yeme ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(3), 229-237.

Karaosmanoğlu, H. A., Köse, B., Aytaç, M., & Armağan Küçükseymen, Z. C. (2024). A new model for basic needs: comparison of the second order factorial structures of young schema questionnaire and its relationship with symptoms of psychopathology. *Current Psychology*, 1-16. <https://doi.org/10.1007/s12144-024-06157-4>

Kluger, J. (2023). More than half of the world will be obese by 2035, report says. *Time Magazine*. <https://time.com/6264865/global-obesity-rates-increasing/>

Kutlu, B. (2009). Beden imajının gelişimi ve sağlıklı beden ağırlığının korunmasında yemeye ilgili tutumlar, temel inançlar ve ebeveyne bağlanmanın rolü (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Lee, C. W., Taylor, G. ve Dunn, J. (1999). Factor structure of the schema questionnaire in a large clinical sample. *Cognitive therapy and Research*, 23(4), 441-451. <https://doi.org/10.1023/A:1018712202933>

Leung, S. E., Joyce, C., Russell, J., & Boland, B. (2020). Early maladaptive schemas and eating disorder behaviors in young adults: A systematic review and meta-analysis. *Eating Behaviors*, 37, 101391.

Mauro, M. F. F. P., Papelbaum, M., Brasil, M. A. A., Carneiro, J. R. I., Coutinho, E. S. F., Coutinho, W., & Appolinario, J. C. (2021). Impact of weight loss on depression and anxiety symptoms in individuals seeking bariatric surgery. *Obesity Surgery*, 31(4), 1570-1577. <https://doi.org/10.1007/s11695-020-05157-0>

Mauro, M. F. F. P., Papelbaum, M., Brasil, M. A. A., Carneiro, J. R. I., Coutinho, E. S. F., Coutinho, W., & Appolinario, J. C. (2021). Impact of weight loss on depression and anxiety symptoms in individuals seeking bariatric surgery. *Obesity Surgery*, 31(4), 1570-1577.

Mechanick, J. I., Apovian, C., Brethauer, S., Garvey, W. T., Joffe, A. M., Kim, J., ... & Still, C. D. (2019). Clinical practice guidelines for the perioperative nutrition, metabolic, and nonsurgical support of patients undergoing bariatric procedures—2019 update. *Obesity*, 27(4), 7-23.

Meyer, C., & Waller, G. (1998). Dissociation and eating psychopathology: Gender differences in a nonclinical population. *International Journal of*

Eating Disorders, 23(2), 217-221.

Miller-Matero, L. R., Bryce, K., Saulino, C. K., Dykhuis, K. E., Genaw, J., & Carlin, A. M. (2018). Problematic eating behaviors predict outcomes after bariatric surgery. *Obesity Surgery*, 28(7), 1910-1915. <https://doi.org/10.1007/s11695-018-3124-0>

Myers, C. A., Martin, C. K., & Apolzan, J. W. (2016). Food cravings and body weight: A conditioning response. *Current Opinion in Endocrinology, Diabetes and Obesity*, 23(5), 380-385.

NCD Risk Factor Collaboration. (2022). Worldwide trends in hypertension prevalence and progress in treatment and control from 1990 to 2019: a pooled analysis of 1201 population-representative studies with 104 million participants. *The Lancet*, 398(10304), 957-980.

Özer, K. (1994). Sürekli öfke ve öfke ifade tarzı ölçekleri ön çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31), 26-35.

Palavras, M. A., Hay, P., & Claudino, A. (2018). An Investigation of the Clinical Utility of the Proposed ICD-11 and DSM-5 Diagnostic Schemes for Eating Disorders Characterized by Recurrent Binge Eating in People with a High BMI. *Nutrients*, 10(11), 1751. <https://doi.org/10.3390/nu10111751>

Phelan, S. M., Burgess, D. J., Yeazel, M. W., Hellerstedt, W. L., Griffin, J. M., & van Ryn, M. (2015). Impact of weight bias and stigma on quality of care and outcomes for patients with obesity. *Obesity reviews : an official journal of the International Association for the Study of Obesity*, 16(4), 319–326. <https://doi.org/10.1111/obr.12266>

Pinto-Bastos, A., Ramalho, S. M., Conceição, E., & Mitchell, J. E. (2019). Disordered eating and obesity: The role of early maladaptive schemas in patients undergoing bariatric surgery. *Obesity Surgery*, 29(6), 1844-1851. <https://doi.org/10.1007/s11695-019-03795-7>

Pinto-Bastos, A., Ramalho, S. M., Conceição, E., & Mitchell, J. E. (2019). Disordered eating and obesity: The role of early maladaptive schemas in patients undergoing bariatric surgery. *Obesity Surgery*, 29(6), 1844-1851.

Pugh, M. (2015). A narrative review of schemas and schema therapy outcomes in the eating disorders. *Clinical Psychology Review*, 39, 30-41. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2015.04.003>

Raman, J., Smith, E., & Hay, P. (2013). The clinical obesity maintenance model: an integration of psychological constructs including mood, emotional regulation, disordered overeating, habitual cluster behaviours, health literacy and cognitive function. *Journal of Obesity*, 2013, 240128. <https://doi.org/10.1155/2013/240128>

Roediger, E., Stevens, B. A., & Brockman, R. (2018). Contextual schema therapy: An integrative approach to personality disorders, emotional dysregulation, and interpersonal functioning. New Harbinger Publications.

Sarıtaş-Atalar, D. ve Gençöz, T. (2015). Anne Ret Algısı ile Psikolojik Sorunlar Arasındaki İlişkide Erken Dönem Uyumsuz Şemaların Aracı Rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26(1), 40-47.

Schachter, S., Goldman, R., & Gordon, A. (1968). Effects of fear, food deprivation and obesity on eating. *Journal of Personality and Social Psychology*, 10, 91-97

Shakory, S., Van Exan, J., Mills, J. S., Sockalingam, S., Keating, L., & Taube-Schiff, M. (2015). Binge eating in bariatric surgery candidates: The role of insecure attachment and emotion regulation. *Appetite*, 91, 69–75. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2015.03.026>

Sheets, C. S., Peat, C. M., Berg, K. C., White, E. K., Bocchieri-Ricciardi, L., Chen, E. Y., & Mitchell, J. E. (2015). Post-operative psychosocial predictors of outcome in bariatric surgery. *Obesity Surgery*, 25(2), 330-345. <https://doi.org/10.1007/s11695-014-1399-3>

Soygüt, G., Karaosmanoğlu, A., & Çakır, Z. (2009). Evaluation of Early Maladaptive Schemas: A Review of the Psychometric Properties of the Turkish Version of the Young Schema Questionnaire-Short Form-3. *Turkish Journal of Psychiatry*, 20, 75- 84.

Tremmel, M., Gerdtham, U. G., Nilsson, P. M., & Saha, S. (2017). Economic Burden of Obesity: A Systematic Literature Review. *International journal of environmental research and public health*, 14(4), 435. <https://doi.org/10.3390/ijerph14040435>

Van Hout, G. C. M., Fortuin, F. A. M., Pelle, A. J. M., & van Heck, G. L. (2020). Psychological functioning, personality, and body image following vertical banded gastroplasty: A meta-analysis. *Obesity Surgery*, 30(5), 1812-1824. <https://doi.org/10.1007/s11695-020-04414-6>

Van Strien, T. (2018). Causes of Emotional Eating and Matched Treatment of Obesity. *Current Diabetes Reports*, 18(6), 35. <https://doi.org/10.1007/s11892-018-1000-x>

Whitlock, G., Lewington, S., Sherliker, P., Clarke, R., Emberson, J., Halsey, J., Qizilbash, N., Collins, R., & Peto, R. (2009). Body-mass index and cause-specific mortality in 900 000 adults: collaborative analyses of 57 prospective studies. *The Lancet*, 373(9669), 1083-1096. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(09\)60318-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(09)60318-4)

Williams-Kerver, G. A., Steffen, K. J., & Mitchell, J. E. (2021). Eating pathology after bariatric surgery: an updated review of the literature. *Current Psychiatry Reports*, 23(4), 1-9.

World Health Organization (2021) Obesity and Overweight. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>

World Health Organization. (2024). Obesity and overweight fact sheet. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>

World Obesity Federation. (2023). World obesity atlas 2023. https://www.worldobesityday.org/assets/downloads/World_Obesity_Atlas_2023_Report.pdf

Young, E. J., & Brown, G. (2003). Young Schema Questionnaire. Sarasota, FL: Professional Resource Exchange.

Zeeck, A., Stelzer, N., Linster, H. W., Joos, A., & Hartmann, A. (2021). Emotion regulation in eating disorders: A narrative review. *Current Psychiatry Reports*, 23(1), 1-11. <https://doi.org/10.1007/s11920-020-01203-x>

Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi

UZM. PSK. MELTEM DEMİR SAYKILI

Anadolu Üniversitesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi,
Eskişehir, Türkiye
mdsaykili@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0009-0006-9033-9084>

PROF. DR. NİHAL MAMATOĞLU

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Psikoloji Bölümü, Bolu, Türkiye
mamatoglu_n@ibu.edu.tr

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-1375-6782>

ÖZ

Bu çalışma Türkiye bağlamında kullanılabilecek ve psikometrik özellikleri görgül olarak ortaya konulan engelli bakımına yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Alanyazında doğrudan engelli bireylerle, aileleriyle, örgütlerde işverenleriyle ve engelliye yönelik genel tutuma ilişkin yapılan çalışmalar bulunmasına rağmen, engelli bireylere bakım hizmeti veren personelin tutumlarının belirlenmesine yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışma, Türkiye’de Engelli Bakım ve Rehabilitasyon Merkezinde görev yapan ve araştırmaya gönüllü olarak katılan 276 bakıcı personel ile sınırlıdır. Yapılan Açımlayıcı Faktör Analizi ve direct oblimin rotasyonu sonucunda Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeğinin (EBYTÖ) 18 madde ve dört faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Bu faktörlere yüklenen ifadelerin içeriği ile tutarlı olarak “işe bakış”, “engelli kaynaklı zorluklar”, “profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar” ve “işin duygusal boyutu” isimleri verilmiştir. Ölçeğin iç güvenirliği madde test korelasyonları ile incelenmiş ve ölçeğe ilişkin iç güvenirlik analizi sonuçlarının kabul edilebilir seviyede olduğu görülmüştür. Buna ek olarak, ölçeğin ölçüt bağıntılı Maslach ve Jackson’un (1981) geliştirdiği

¹Bu çalışma ikinci yazar danışmanlığında, birinci yazarın tamamladığı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Ayrıca 9-10 Mayıs 2024 tarihlerinde yapılan Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

Makalenin gelişi tarihi: 09/05/2025 - Makalenin kabul tarihi: 26/05/2025
10.17932/IAU.AIT.2015.012/ait_v01i1i002

ve Ergin'in (1992) Türkçe uyarlamasını yaptığı Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ) ile test edilmiştir. Her iki ölçeğin faktörleri arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiş ve raporlanmıştır. EBYTÖ'nün faktörleri arasındaki ilişkiler incelenmiş ve anlamlı ilişkiler raporlanmıştır. Bulgular EBYTÖ'nün psikometrik olarak geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bakıcı Personel, Engellilik, Engelli Bakımına Yönelik Tutum, Örgütsel Psikoloji*

Developing A Scale For Attitudes Towards Disability Care

Abstract

This study aims to develop an attitude scale towards disability care, specifically applicable in the context of Türkiye, with empirically established psychometric properties. While existing literature addresses individuals with disabilities, their families, employers in organizations, and general attitudes towards disability, there remains a need for studies focused on the attitudes of personnel providing care services to individuals with disabilities. This study is limited to 276 caregiver personnel working at the Disabled Care and Rehabilitation Center in Turkey who voluntarily participated in the research. Exploratory Factor Analysis and direct oblimum rotation revealed that the Attitude Scale Towards Disability Care (ASTDC) comprises 18 items across four factors. These factors were named "view of the job", "disability-related difficulties", "professional inadequacy-related difficulties", and "emotional aspect of the job" consistent with the content of the loaded statements. Internal reliability of the scale was assessed using item-test correlations, yielding results at an acceptable level. Furthermore, the scale was validated using the Maslach Burnout Inventory (MBI) developed by Maslach and Jackson (1981) and adapted into Turkish by Ergin (1992). Significant relationships were identified and reported between the factors of both scales. Examination of the relationships between the factors of ASTDC also yielded significant correlations. The findings indicate that ASTDC is a psychometrically valid and reliable scale.

Keywords: *Caregiver, Disability, Attitude Towards Caregiving For The Disabled, Organizational Psychology*

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) dünya nüfusunun yaklaşık %16'sının engelli bireylerden oluştuğunu ve bir milyardan fazla bireyin engelli olduğunu raporlamaktadır (WHO). DSÖ, ayrıca engelli bireylerin sayısı gittikçe arttığını belirtmektedir (WHO, 2011). Nüfus artışı, artan yaşlı nüfusu ve kronik sağlık sorunlarının dünya çapında yaygınlaşması söz konusu artışın nedenleri arasında gösterilmektedir (WHO, 2011: 2). Türkiye'de 2011 yılında yapılan Nüfus ve Konut Araştırması engelli bireylerin illere göre dağılımını tahmin eden en son araştırmadır. Örneklem yöntemiyle seçilmiş sayım bölgelerinde yaklaşık 9 milyon kişi ile bireysel görüşmeler gerçekleştirilerek yapılan bu araştırmanın sonucuna göre 3 yaş ve üzeri bireylerden en az bir engeli bulunan nüfusun oranının %10,1 olduğu ve bu orana göre 4 milyon 882 bin kişinin engelli olduğu belirlenmiştir (TÜİK, 2011). Günümüzde engelli bireylerle ilgili son duruma ilişkin bir veri olmamasına rağmen nüfusun artmasıyla birlikte engelli nüfusunun da artış gösterdiği düşünülmektedir. Engelli bireyler doğuştan ya da yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde çeşitli türde engelliliğe sahip olabilmektedir (Murray vd., 2010). Bu çeşitlilikle birlikte insanlar engelli bireyleri kendilerinden farklı ya da dezavantajlı olarak algılayabilmektedir. Bu bakış açısıyla da insanların engelliye yönelik olumlu ya da olumsuz tutumları ortaya çıkabilmektedir.

Engelli bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları olumsuz tutumlar, onları birçok alanda olumsuz etkileyebilmektedir. Engelli bireylerin toplumda olumsuz tutum ve hatta ayrımcı uygulamalara istihdamda, kamu ve özel hizmetlerde maruz kaldığı bildirilmektedir (Banks vd., 2018). Olumsuz tutumlar ve ayrımcı uygulamalar sonucunda engelli bireylerin psikolojik ve sosyal dünyalarında da derin etkilerin olduğu bilinmektedir (Daley vd., 2018). Bu nedenlerle toplumun engelli bireyleri nasıl tanımladığı, algıladığı; engelli bireylerin toplum tarafından nasıl kabul gördüğünün altında yatan etmenlerin ortaya çıkarılabilmesiyle engellilere yönelik sorunların çözümleri geliştirilebilir ve engelli bireylerin toplumla bütünleşmesi sağlanabilir. Bu bakımdan engelli bireylere yönelik tutumlar incelenmesi gereken önemli bir konudur.

Artan engelli nüfusuyla birlikte Türkiye'de engelli birey ve sosyal desteklerine sunulan hizmetlerin çeşitliliğinin de arttığı görülmektedir. Bu hizmetlerden birisi de kurumsal bakımdır. Kurumsal bakım, engelli bireyin kendi ailesi tarafından bakımlarının karşılanamayacağı

durumlarda sağlanır. Bu bireylere profesyonel bakıcı personelin görev yaptığı kurumlarda psikososyal destek sağlanarak daha kaliteli bir yaşam sürmeleri hedeflenmektedir (Vuran, 2018: 7). Bu hizmet kısa veya uzun dönemli olabilmektedir. Engelli bakımı süreçlerinde profesyonel sağlık hizmetlerinin verilmesi gerekliliği ve ev ortamında sağlık hizmetinin yeterli düzeyde verilememesi nedeniyle kurumsal bakım tercih edilmektedir (Vuran, 2018: 7-8). Bedensel, zihinsel, ruhsal ve duysal engeli nedeniyle günlük hayatın rutinlerini yerine getiremeyecek düzeyde etkilenmiş engelli bireylerin beslenmesi, korunması, temizliği gibi yaşamsal ihtiyaçları bakım hizmeti kapsamında karşılanmakta iken engelli bireylerin var olan ve zamanla geliştirilen yetenek ve becerilerinin korunması ve geliştirilmesi, sanatsal, sportif, sosyal, kültürel ve iş uğraşı gibi etkinlikler ise rehabilitasyon hizmeti kapsamında gerçekleştirilmektedir (ASHB, 2023: 31).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının verileri incelendiğinde 2002 yılında, Türkiye çapında 21 bakım ve rehabilitasyon merkezinde bin 843 engelli bireye kurum bakımı sunulmuştur. 2013 yılında Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi sayısı 79'a yükselmiş ve hizmet verilen engelli birey sayısı ise 5 bin 258 olmuştur (ASPB, 2013: 18). 2023 (Nisan) yılındaki veriler incelendiğinde 256 resmi bakım ve rehabilitasyon merkezinde 7 bin 090 engelli bireye hizmet verildiği, 306 özel bakım ve rehabilitasyon merkezinde 27 bin 773 engelli bireye kurum bakım hizmetinin sunulduğu anlaşılmıştır (ASHB, 2023: 50-54). Bu veriler, kurum bakım hizmeti alan engelli birey sayısının her geçen yıl arttığını göstermektedir. Söz konusu istatistiksel artış Türkiye'de engelli bakım hizmetinin daha fazla önem kazandığına işaret etmektedir. Kurum bakımı hizmeti alan engelli bireylerin tüm yaşamsal ve diğer ihtiyaçları bakım hizmeti veren profesyonel tarafından sağlanmaktadır. Dolayısıyla engelli bireylerin kaliteli bir hizmet alabilmesi bakım hizmeti veren profesyonellerin-bakıcı personelin engelli ve engelli bakım işine yönelik tutumuna da bağlıdır.

Engelli bireylere yönelik genel tutumla ilgili Türkiye bağlamındaki araştırmalar incelendiğinde engelli bireyler ve onların aileleriyle (DİEB, 2004; TÜİK, 2011), engelli çalıştıran işverenlerle (ASPB, 2011; Mamatoğlu, 2015; Mamatoğlu, vd., 2015; Topgül ve Yıldırım, 2018), çalışan engellilerle (Mamatoğlu & Tasa, 2018) ve üniversite öğrencileriyle (Çakırer Çalbayram, vd., 2018; Şahin ve Bekir, 2016) yapılan araştırmaların bulunduğu görülmektedir. Alanyazında doğrudan engelli bireylerle,

aileleriyle, örgütlerde işverenleriyle ve engelliye yönelik genel tutuma ilişkin yapılan çalışmalar bulunmasına rağmen, engelli bireylere bakım hizmeti veren personelin tutumlarının belirlenmesine yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Engelli bireylere kurumsal bakım hizmeti sunan bakıcı personelin engelliye yönelik tutumları ise engellilerin aldıkları hizmetin kalitesini doğrudan etkilemektedir. Söz konusu bakıcı personelin mevcut tutumlarının belirlenmesi tutum iyileştirmeye yönelik geliştirilecek politika ve uygulamalara da temel oluşturacaktır.

Engelliye yönelik tutuma ilişkin Türkiye’de yapılan ölçek çalışmaları incelendiğinde ise, Diğer ve Yıldız’ın (2021) geliştirdiği ‘Engelli Bireylere Yönelik Algı Ölçeği’, Akardere (2005) tarafından geliştirilen ‘İşverenlerin Engelli Çalışanlara Yönelik Tutum Ölçeği’, Mamatoğlu ve diğerlerinin (2015) geliştirdikleri ‘İşyerinde Engelliye Yönelik Tutumlar Ölçeği’, Kösterelioğlu’nun (2013) geliştirdiği ‘Engelli Bireylerin Eğitilmesine Yönelik Tutum Ölçeği’, Yelpaze ve Türküm’ün (2018) Türkçeye uyarladığı ‘Engellilere Yönelik Çok Boyutlu Tutum Ölçeği’ gibi ölçeklerin olduğu ancak engelli bireylere kurumsal bakım hizmeti veren bakıcı personelin engelliye ve engelli bakımına yönelik tutumlarının belirlenebilmesine olanak sağlayan bir ölçeğin bulunmadığı görülmektedir. Bu eksiklikten hareketle, bu çalışmayla engelli bireylere kurumsal bakım hizmeti veren bakıcı personelin engelliye ve engelli bakımına yönelik tutumlarının belirlenebilmesi amacıyla psikometrik özellikleri görgül olarak ortaya konulan bir ölçeğin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmanın odak noktası olan engelli bireylere yönelik tutuma ilişkin alanyazına değinmeden önce ‘engellilik’ kavramına dair bilgilere yer verilmesi kavrama ilişkin ortak bir anlayış geliştirilmesi ve konunun öneminin vurgulanması bakımından önemlidir.

Engellilik ve Engelli Bireyler

Engellilik geçmişten beri var olan bir durumdur. Bu sebeple engelliliğe yönelik bakış açısı da yaşanan döneme göre değişkenlik göstermiştir. Eski çağlarda günahların bedeli, tanrının cezası olarak görülen engellilik günümüzde ise acınası, merhamet edilmesi gereken bir durum olmuş; engelli birey ise zayıf, yetenekleri kısıtlı, başkasına muhtaç olarak algılanmaktadır (Akbulut, 2012).

Toplumun genel olarak bir engeli nasıl tanıdığına ya da tanımadığına göre, insanların engelli bireyleri farklı algılayabilecekleri öne sürülmektedir

(Wendell, 1989). Örneğin cücelik, cüceler ve diğer halk üyeleri tarafından her zaman bir engel olarak görülmemektedir (Pritchard, 2020). Ayrıca, kişinin "engelli" statüsü genellikle engelli olmayan diğer bireyler tarafından belirlenmektedir (Wendell, 1989). Bazı durumlarda engellerle karşılaşan bireyler 'engelli' olarak kabul edilmemektedir çünkü toplumun diğer üyeleri bu bireylerin engellilik durumlarını engel olarak tanımamaktadır (Thompson vd., 2008, s. 3). Örneğin depresyon gibi bazı psikolojik bozuklukların ise "görünmez" engel olarak algılanmalarında bir takım önyargılı algılar ve kültürel inançlar etkili olmaktadır. Görünür engelli kategorisine "uymadıkları" için, görünmez engelleri olan bireyler genellikle "hasta değil ama sağlıklı da değil ne engelli değil ne de engelli hem neredeyse normal hem de neredeyse sapkın" olarak algılanmaktadırlar (Moss ve Dyck, 2002, s. 33).

Engellilik kavramına dair yapılan alanyazın taramasında engellilik kavramının birden fazla tanımının olduğu, engellilik kavramına (engellilik, sakatlık, özürlülük, yeti yitimi, özel gereksinimli) dair bir karmaşanın hâkim olduğu görülmektedir. Bu karmaşaya dair Oliver ve Barnes (1998: 14) engellilik kavramının birbirinin yerine geçebilecek, kolayca şekillendirilen ve belirsiz tanımlamalarla açıklandığını, bu açıklamaların da araştırmacılar, politika yapıcılar, toplum ve hatta engelli birey için de kafa karıştırıcı olabildiğini ifade etmiştir.

İlk başlarda “sakatlık”, “özürlülük” kavramları kullanılırken günümüzde “özel gereksinimli birey/çocuk” ve “engelli” kavramları kullanılmaktadır. Jeager ve Bowman (2005) tarihsel süreç içinde “kör, topal, aksak, geri zekalı, yatalak, özürlü, kusurlu, sakat” gibi ifadelerin kullanıldığını ancak kullanılan kavramın ve ifade etme biçiminin önemli olduğunu belirtmektedir. Engellilik kavramının diğer kavramların üzerinde ve daha kapsayıcı bir anlamının olduğu belirtilmektedir (Taşcı, 2018: 120). Bu çalışmada “engelli” ve “engellilik” kavramları kullanılacaktır.

Engelliye Yönelik Tutumlar

Engelli bireylerin nasıl algılandıkları insanların bu bireylere yönelik tutumları tarafından şekillenmektedir (Wang vd., 2021). Tutumlar olumlu veya olumsuz olabilmekte ve insanların olguyu çok boyutlu olarak değerlendirmesini içermektedir (Dunn, 2015). Engellilere yönelik tutumlara odaklanan araştırmalar tutumların istendik düzeyde olumlu olmadığını göstermiştir (Mamatoğlu ve Tasa, 2018). Engelliye yönelik

tutumlar a) tutum sahibine ilişkin faktörler, b) engellilerle ilgili faktörler ve c) toplumla ilgili faktörler olarak üç başlıkta incelenmektedir. (Wang vd., 2021).

Tutum Sahibine İlişkin Faktörler

Tutum sahibine ilişkin faktörlere dair en sık ele alınan demografik özellikler cinsiyet, yaş ve eğitim olmuştur. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde araştırmalar çelişkili sonuçlar raporlamaktadır. Bir yandan, bazı araştırmacılar kadınların engelli insanlara karşı erkeklere göre daha olumlu tutum gösterdiklerini öne sürerken (Miller, 2010); diğer araştırmacılar cinsiyetler arası anlamlı farklılık saptanmadığını belirtmektedir (Chen vd., 2002; Kaner vd., 2014). Benzer bir durum yaş değişkenine ilişkin sonuçlarda da rastlanmaktadır. Chen ve diğerleri (2002), küçük çocuklar ve yetişkinler daha olumlu tutumlara sahipken, ergenler ve yaşlı yetişkinlerin engelli bireylere karşı daha az olumlu tutumlarının olduğunu belirtmektedir. Kaner ve diğerleri (2014) ise genç bireylerin diğerlerine göre engellilere ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğunu saptamıştır. Ancak, Hsu ve diğerleri (2015) aksi bir saptamada bulunarak yaşça büyük bireylerin daha olumlu tutuma sahip olduğunu raporlamaktadır.

Eğitim düzeyi değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde; bazı çalışmalar eğitim düzeyi ve tutum arasında ilişki saptamazken (Paris, 1993; Vincent-Onabajo ve Malgwi, 2015), bazı çalışmalar düşük eğitim düzeyi ile olumsuz tutum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye dikkat çekmektedir (Morin vd., 2013; Patka vd., 2013). Buna ek olarak, meslek ile engelli bireylere yönelik tutum arasında ilişki saptanırken (Sideridis ve Chandler, 1996), gelir düzeyi ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır (Morin vd., 2013). Bu çalışmalara benzer bir çalışmada ise gelir ve eğitim düzeyi arttıkça engellilere yönelik olumlu tutumların da artış gösterdiği rapor edilmiştir (Kaner vd., 2014).

Engelli bireyle temas değişkeni ve tutum arasındaki ilişkide araştırmalar farklı sonuçlar raporlasa da engelli bireylerle temas arttıkça olumlu tutum geliştirme olasılığının arttığı belirtilmektedir (Wang vd., 2021). Bunlara ek olarak, engelli ve engelli olmayan bireyler arasındaki anlamlı etkileşimlerin önyargıyı azalttığı belirtilmektedir (MacMillan vd., 2014). Engelliye yönelik bazı tutum çalışmaları engelli yakını bulunan bireylerin, engelli yakını olmayanlara göre engellilere yönelik önyargı düzeylerinin düşük olduğunu göstermektedir (Chan vd., 1988: 267; Yıldırım ve

Dökmen, 2004). Engelli bir aile bireyi, okul arkadaşı, arkadaş veya meslektaşlarla temasa geçmenin, daha olumlu tutumlarla anlamlı şekilde ilişkili olduğu bulunmuştur (Patka vd., 2013). Türkiye’de Kaner ve diğerlerinin (2014) yapmış olduğu çalışmada aile veya akraba çevresinde engelli birey olanların tutumlarının engelli tanıdığı olmayanlara göre daha olumlu olduğu bildirilmektedir. Ayrıca, engelli yakını olan işverenlerin olmayanlara göre engelli istihdamı konusunda pozitif bakış açıları olduğu saptanmıştır (ASPB, 2011: 38). Buna ek olarak, çalışmalar göstermektedir ki; işverenler kendi iş yerlerinde engelli istihdamına yönelik olumlu tutumlara sahiptir ve engelliler ile engellilerin yaptıkları iş nitelikli olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, işverenlere göre engelliler iş yerine ve işe kolay bir biçimde uyum sağlayabilmektedir (ASPB, 2011: 37). Araştırmalar engelli istihdamına yönelik tutumları olumlu biçimde etkileyen bazı faktörleri raporlamaktadır. Bu faktörler arasında; engelli bireyin yetenek ve niteliklerini iş üzerinde gözlemlene, engelli bireyi tanıma ve yakın ilişki kurma yer almaktadır. Örgütün büyüklüğü, artan çalışan çeşitliliği gibi örgütsel faktörler de engelli bireylerin iş ortamlarında kabul görmelerine olumlu katkılar sağlamaktadır (ASPB, 2011: 41).

Engelli ile temasta hem temas sayısının (niceliğin) (Morin vd., 2013) hem de niteliğin (Keith vd., 2015) önemli bir faktör olduğu vurgulanmaktadır. Burada engelli bir bireyle temasın tutumları değiştirmede ya da ayrımcılığı önlemede tek başına yeterli olmayacağı, temasın sıklığı ve kalitesi, temasta yakın ilişki gibi faktörlerin önemli olduğu söylenebilir. Son olarak, engelli bireye ilişkin bilgi düzeyi daha yüksek olan insanların, engelli bireye yönelik daha olumlu tutumlarının olduğu ve olumsuz tutumların en aza indiği belirtilmektedir (Uysal vd., 2014). İnsanların engellilere yönelik tutumlarının; etnik merkezilik, otoriterlik veya olumlu benlik kavramı gibi kişilik değişkenleri ile ilişkili olduğu da ayrıca belirtilmektedir (Wang vd., 2021).

Fiziksel çekicilik üzerine yapılan çalışmalar, engel durumu ne kadar itici olarak algılanıyorsa (örneğin, yüzdeki şekil bozukluğu veya vücut fonksiyonlarını kontrol edememe gibi), insanların tepkilerinin o kadar olumsuz olabileceğini ortaya koymaktadır (Maftai vd., 2020). Başka bir deyişle, "bir engel çekici değil olarak algılandığında, insanların engelli bireyleri istenmeyen olarak sınıflandırmaya ve kişiye karşı olumsuz davranışsal tepkiler sergilemeye meyilli olduklarını göstermektedir (Stone ve Colella, 1996). Ayrımcılık içeren bu davranışlar engelli bireyi çalışma

grubu aktivitelerinden dışlama olarak kendini gösterebilmektedir (Stone ve Colella, 1996). Bu durum istihdam ortamlarına yorumlandığında ise çalışanın engelinin itici olarak algılanma düzeyinin engelli bireylerin ekip çalışması veya müşterilerle etkileşim içeren işlere atanma olasılığını etkilediği görülmektedir (Maftai vd., 2020).

Engellilerle İlgili Faktörler

Engelli bireyin özellikleri ve engelliye dair tutum arasındaki ilişkiler irdelendiğinde engelin ciddiyet düzeyi ile tutumlar arasında anlamlı ve negatif bir ilişkinin olduğu ileri sürülmüştür (Morin vd., 2013). Araştırmalar, insanların farklı engelleri olan bireylere karşı olumsuz tepkilerinin farklı olduğunu göstermiştir (Combs ve Omvig, 1986).

İnsanların genellikle zihinsel engelli bireylere kıyasla fiziksel engelli kişilere dair daha olumlu tutumlarının olduğu belirtilmektedir (Chan vd., 2009). Abolfotouh ve diğerleri ise (2019) insanların psikiyatrik bozukluk öyküsü olan bireylere kıyasla zihinsel engellilere dair daha olumlu bir tutumunun olduğu sonucunu rapor etmektedir. Türkiye’de engel türlerine ilişkin tutumların incelendiği bir araştırmada ise insanların engel türleri içinde ruhsal-duygusal sorunu olan engelli bireyler ile zihinsel engeli olan bireylere diğer engel türü olan insanlara kıyasla daha olumsuz tutumlara sahip oldukları saptanmıştır (Kaner vd., 2014). Ayrıca, araştırmalar insanların fiziksel engelli gruba zihinsel-davranışçı gruptan daha fazla yardım etmeye istekli olduklarını göstermektedir (Weiner vd., 2011). Öte yandan, zihinsel-davranışsal bozukluğu olan bireylerin bozukluklarından daha fazla sorumlu olarak algılandıklarını ve fiziksel koşullara sahip olanlara kıyasla empatiye daha az layık görüldükleri iddia edilmektedir (Corrigan vd., 2000).

Engel türü ile bireylerin tutumları arasındaki ilişkiye odaklanan araştırmacılar zihinsel engelli bireylerin fiziksel engelleri olan bireylere kıyasla daha "hasta" veya "mutsuz" olarak algılanabildiklerini (Berven ve Driscoll, 1981), daha sert muamele görebildiklerini (Farina vd., 1971) bildirmektedir. Tekerlekli sandalyedeki bireylerin ise cesur ve yüksek motivasyonlu bireyler olarak algılandıkları belirtilmektedir (Stone ve Colella, 1996).

Toplumla İlgili Faktörler

Toplumla ilgili faktörler bağlamında değerlendirildiğinde; medya ve eğitimin engelliye yönelik tutumu belirleyebildiğini veya değiştirdiğini

söylemek mümkündür. Medya temsili de stereotiplere meydan okuyan özgün tasvirlerle önemli bir rol oynamaktadır (Zhang ve Haller, 2013). Smedema ve diğerleri (2012), medya mesaj türü ile kamuoyunun engellilere yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi incelediği görülmektedir. Araştırmada, cinsiyet ve temas değişkenleri kontrol altında tutulduğunda, mizahi medyayı izleyen kişilerin, izlemeyen kişilere kıyasla engellilere yönelik belirgin bir şekilde daha olumlu tutumlara sahip olduğu saptanmıştır.

Eğitimin engelliye yönelik tutumları etkili bir şekilde iyileştirdiği söylenebilir. Kapsayıcı eğitim ortamlarının öğrenciler arasında daha olumlu algıları teşvik ettiği bulgusuna ulaşılmıştır (Armstrong vd., 2016).

Engellilere Yönelik Tutumların Sıklıkla Araştırıldığı Alanlar

Engelli bireylerin toplumda eşit olmalarını engelleyen çeşitli tutumlar onların yaşam standartlarını olumsuz biçimde etkilemektedir. Güncel çalışmalar engellilere yönelik tutumlara ilişkin karmaşık bir tablo sunmaktadır. Açık bir biçimde gösterilen önyargılar azalmış olsa da örtük bir biçimde önyargıların devam ettiği bildirilmektedir (Wilson ve Scior, 2014). Benzer bir biçimde pek çok insanın olumlu tutumlarını açıkça ifade ettiği ancak olumsuz tutumlarını örtük olarak barındırmaya devam ettiği ifade edilmektedir (Rohmer ve Louvet, 2018). Engelin türü, şiddeti ve görünürlüğü gibi etmenlerin tutumları etkilediği, zihinsel ve ruhsal engellilerin fiziksel engellilerden daha fazla olumsuz tutuma maruz kalabildiği belirtilmektedir (Scior vd., 2013).

Alanyazındaki araştırmalar engelli bireylerin sağlık, eğitim, barınma, işgücüne katılım ve siyasi katılım düzeylerinin düşük; yoksulluk düzeylerinin ise yüksek olduğunu belirtmektedir (World Health Organization, 2011). Uzun süreli bir bozukluğu/engeli olan bir bireyin yaşadığı bu yaşamsal zorluklar, bireyin çevresinden maruz kaldığı olumsuz tutumlar ve ayrımcılıkla daha da ağırlaşabilmektedir (Hackett vd., 2020). Engelli bireyler, uluslararası bağlamda çeşitli yasal düzenlemelerle korunmasına rağmen, engelli ayrımcılığı yaygın olarak algılanmaktadır (Hackett vd., 2020). Türkiye’de de engelli bireylere yönelik ayrımcılığın azaltılabilmesi için yasal düzenlemeler yapılmış olsa da engelli ayrımcılığının tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Engelli bireyler hayatın hemen hemen her alanında olumsuz tutum ve ayrımcılığa maruz kalabilmekte ve engelli ayrımcılığıyla birlikte başta psikolojik sağlık olmak üzere pek çok olumsuz sonuçla karşılaşabilmektedir. Engellilerin sıklıkla karşılaştığı olumsuz tutum ve ayrımcılık alanlarına ilişkin alanyazın bulgularına değinilecektir.

Eğitim Alanı

Engelli bireylerin olumsuz tutum ve ayrımcılıkla en çok karşılaştıkları alanlardan birisi eğitimidir. Eğitim, engelli bireylerin bağımsız yaşam sürdürmesine olumlu katkı sağlamakta, bu da sadece engelli bireyin yaşam kalitesini olumlu etkilemekle kalmamakta, engelli bireyin yakın çevresinin yaşam kalitesini de olumlu etkilemektedir (Çifci-Tekinarslan, 2018). Bu sebeple özellikle engelli bireylerin yaşamında eğitim önemli bir alandır.

Engelli bireylerin eğitim düzeyi, engelli olmayan akranlarına kıyasla, ortalama olarak önemli ölçüde daha düşüktür (OECD, 2010). Eğitim, engellinin işgücü piyasasına katılımında olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılmasında önemli bir faktör olduğundan, eğitime erişim oldukça önemli bir politika meselesidir (Hollenbeck ve Kimmel, 2008). Engellilerin eğitimden dışlanmamasını sağlamak için, Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ile hükümetleri yükseköğretim, mesleki eğitim ve sürekli eğitim dahil olmak üzere genel eğitim sistemine erişim sağlamakla yükümlü kılmaktadır (Madde 24). Ancak araştırmalar engelli bireylerin eğitim alanında olumsuz tutum ve hatta ayrımcılık uygulamalarına maruz kaldığını raporlamaktadır.

UNESCO tarafından hazırlanan rapor, engelli çocukların okula devam etmeme ve ilköğretim eğitimini tamamlama olasılıklarının engelli olmayan çocuklara göre daha düşük olduğunu göstermektedir (UNESCO, 2018). İlköğretimi tamamlama oranlarının düşük olmasının doğrudan bir sonucu olarak, engelli çocukların ortaöğretimi tamamlama ve eğitimlerine daha yüksek düzeyde devam etme olasılıklarının daha düşük olduğu gözlenmiştir (UNESCO, 2018). Avusturalya’da gerçekleştirilen bir araştırmada ilk öğretim ve orta öğretim seviyesinde eğitimin, engelli öğrencilerin eğitime dahil edilerek daha kapsayıcı hale getirilmesinde başarısız olduğu ve ayrımcılığın arttığı belirtilmektedir (Duncan vd., 2021). Buna ek olarak otizmlili öğrencilerin normal sınıf yerleştirmelerinde azalma ve özel eğitim okullarına yerleştirmelerinde artış olmuştur (De Bruin, 2019). Engelli öğrencilerin problemlili davranışlarıyla başa çıkmak için anaokullarında tecrit gibi dışlayıcı uygulamalar şeklinde ayrımcılık devam etmektedir (Duncan vd., 2021). Ayrıca araştırmalar birçok okulda engelli öğrenciler için özel düzenlemelerin sağlanmasında sorunlar yaşandığını belirtmektedir (Dickson, 2014).

Deuchert ve diğerleri (2017) ise yükseköğretim düzeyinde öğrenci danışmanlarının engelli bireylerden gelen bilgi talebine yönelik epostalara

yanıt verme biçiminde önemli farklılıklar olduğunu gözlemlemiştir. Disleksi veya depresyonu olan öğrencilere gereksinimlerine özel konaklama olanakları konusunda sistematik olarak daha az bilgi verilmiş ve kronik somatik hastalığı olan öğrencilere kıyasla daha az sıklıkla engelli danışmanına yönlendirilmiştir. Ayrıca araştırmacılar, disleksi ve depresyonun sistematik bir biçimde bir engel olarak sınıflandırılma olasılığının daha düşük olduğunu; öğrenci danışmanlarının ayrımcı davranışlarının nedeninin bilgi eksiklikleri olduğunu belirtmektedir (Deuchert vd., 2017).

İstihdam Alanı

Engelli bireylerin en çok olumsuz tutum ve ayrımcılığa maruz kaldığı alanlardan bir başkası da istihdamdır (Vornholt vd., 2013). Engelli bireylerin eğitim alanında yaşamış olduğu ayrımcılığın ilerleyen yıllarda çalışma hayatlarına da yansıdığı söylenebilir, çünkü istihdam edilmelerinin önündeki büyük engellerden birisi yeterli bir eğitim geçmişlerinin bulunmayışı olabilmektedir. Engelli bireylerin çalışabilir durumda olmalarına, iş gücüne katılmaya istekli olmalarına ve çalıştıkları takdirde başarılı bireyler olabileceklerine rağmen engelli bireylerin iş gücü piyasalarında yer edinemediği belirtilmektedir (Hendrick, 2010).

Engelli istihdamına ilişkin yapılan güncel nitel bir çalışmada, engelli katılımcıların en yoğunlukla dile getirdiği durumun olumsuz işveren tutumu olduğu; engelli katılımcıların algılarının işverenlerin engelliler hakkında “her işi yapamaz, beceremez, nasıl olsa iş yapamayacak neden ücret vereyim” benzeri bir görüşe sahip olduğu ve kendilerine güven duyulduğunda engelli bireylerin aslında daha çok şey yapabileceklerini belirttikleri ifade edilmiştir (Kanyılmaz-Polat, 2020).

Örgütsel bağlamda değerlendirildiğinde; engelli bireylere yönelik ayrımcılığı ele alan araştırmalar, a) insanların genellikle engelli bireyleri engelli olmayanlara göre daha az yetenekli olarak gördüklerini; b) engelli olmayan bireylere göre engelli bireylerin daha az üretken olarak kabul edildiğini; c) öğrenme güçlüğü veya zihinsel sağlık sorunları olan engelli bireylerin yetkili konumlarda olduğu durumlarda (örneğin bir meclis üyesi veya işyerinde patron) insanların kendilerini yüksek oranlarda rahatsız hissettiklerini göstermektedir (Staniland, 2011).

Vornholt vd. (2018), engellilik ve istihdamla ilgili literatürü gözden geçirmiş ve elde edilen veriler birçok işverenin engelli insanları işgücünde değerli bir

kaynak olarak görmediğini ortaya koymuştur. Engelli çalışanlara yönelik önyargılı algılardan bazıları, engelli çalışanların kapasiteleri (Ross, 2004); engellilerin gelişiminin kısıtlı ve çaresiz olarak algılanması (Prins, 2013) ve meslektaşları ile benzer düzeyde bir performans sunma yetenekleridir (Vornholt vd., 2018). Öte yandan, bu algının aksine birçok araştırma, engelli çalışanların (a) engelli olmayan çalışanlardan daha iyi performans gösterdiklerini, (b) engelli olmayanlara göre daha az devamsızlık yaptığını, (c) engelli olmayan meslektaşlarından daha iyi işçi güvenliği kayıtlarına sahip olduklarını ve (d) engelli bireylerin istihdamının nispeten ucuz olduğunu göstermiştir (Braddock ve Bachelder, 1994; Greenwood ve Johnson, 1987).

Çeşitli faktörler bağlamında yapılan çalışmalarda engelli bireylere ve onların çalışmalarına yönelik tutumların genel olarak olumlu olmasına rağmen gerçek istihdam verileri ile engellilerin çalışmalarına yönelik tutumların birbiriyle uyumlu olmadığı tespit edilmiştir (Özkan vd., 2020). Araştırmalar engelli çalışanlara yönelik tutumlar bakımından kamu sektörü ve özel sektör arasında bir fark olmadığını gösterse de Özkan ve diğerlerinin (2020), yaptıkları çalışmada engelli çalışanların kamu sektöründe daha olumlu tutumlarla karşılaştıklarını saptamışlardır.

Türkiye’de özel sektörün engelliye iş verilmesine dair bakış açısı ve beklentilerinin araştırıldığı kapsamlı bir araştırma olan ve 2011’de yapılan İşgücü Piyasasının Engelliler Açısından Analizi Araştırması engelli istihdamının hangi şartlarda iyileştirilebileceği konusuna odaklanmaktadır (Mamatoğlu, 2015). Örneğin engellilerin eğitim aldığı alanlarda istihdam edilmesini sağlayacak tedbirlerin devlet tarafından alınması, tüm engel türünde işverenlerin istihdam etme zorunluluğunun getirilmesi, korumalı işyeri uygulamasının etkinliğinin artırılması, kota uygulamasının devam etmesi, teşviklerin artırılması, engelli istihdamı yapan işveren için vergi kolaylığı/indirimi yapılması, engelli istihdamı yapmayan ya da gerekli işyeri düzenlemesi yapmayan işverenlere caydırıcı ve çeşitli cezaların uygulanması, engelli istihdamında kotayı geçen işverenlerin enerji maliyetlerinin düşürülmesi, engelli çalışanların ve diğer çalışanların uyumlu çalışabilmesi için tüm personele uyum, takım çalışması vb. eğitimlerin verilmesi, işverenlerin engelli mevzuatı, rehabilitasyon, işe yerleştirme vb. konularda ihtiyaç duydukları rehberlik ve desteklerin sunulabileceği birimlerin oluşturulması, engellilerin istihdam edileceği işlere göre eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinin devlet tarafından verilmesi gösterilebilir.

Özel sektörde engelli istihdamına dair yasal mevzuatların bulunmasından kaynaklı olarak engelli bireylerin istihdam edildiği ancak yapılan nitel bir çalışmada engellilerin niteliklerine uygun olmayan işlerde çalıştırıldığı ortaya konulmuştur (Öztürk, 2014). Yılmaz (2007), engelli bireylerin çoğunlukla nitelik aranmayan ve düşük statülü işlerde çalıştırıldığını belirtmektedir. Meslek sahibi engelli bireylerin dahi kendi eğitim donanımları çerçevesinde çalıştırılmadığı, alanı dışında veya daha niteliksiz işlerde çalıştırıldığı ortaya konulmuştur (Yıldırım vd, 2011). Avrupa’da engelli bireylerin sadece yarısının istihdam edildiği ve çoğunluğun düşük ücretle çalıştırıldığı ve zorlu ekonomik şartlarda hayatlarına devam ettikleri raporlanmaktadır (AB Komisyonu, 2010). Engellilik ile fakirlik arasında güçlü bir ilişki olduğundan ve engelli bireylerin istihdamla birlikte topluma tam katılımı ve kişisel doyumu sağlanacağından engelli istihdamı önemli bir konudur (Erol-Karaca ve Nam, 2021).

Örgütsel boyutta engellilik ve zihinsel bozukluklara yönelik tutumlara ilişkin çalışmaları gözden geçiren Mangili vd. (2004), ciddi akıl hastalığı veya engeli olan kişilerin, işverenlerin ayrımcı tutumları nedeniyle iş piyasasına girme şanslarının çok sınırlı olduğunu saptamıştır. Engelli bireyin istihdamına ilişkin olumlu tutumların işverenin sosyo-demografik özellikleri, örgütsel özellikler, örgütün büyüklüğü, engelli kişilerle önceden olumlu temaslar ve işverenlerin ileri eğitim düzeyi ile ilişkisinin olduğu bildirilmektedir.

Ruhsal bozukluğu olan bireyler, engelleri görünmez olduğu için olumsuz tutumlara, damgalanmaya ve ayrımcılığa karşı özellikle savunmasızdır (Bos vd., 2009). Ancak genel olarak, zihinsel bozukluğu olan kişilerin istihdam olanakları kısıtlanmakta (Toth ve Dewa, 2014) tehlikeli, sapkın ve saldırgan olarak kabul edilmekte ve genellikle diğer insanlar bu bireylere yönelik korku ve rahatsızlık hissetmektedir (Bos vd., 2009).

Sağlık Alanı

Engelli bireyin engeline ilişkin sağlık hakkına erişiminin olmaması ya da bu alanda olumsuz tutumlara ve ayrımcılığa maruz kalması zincirleme olarak diğer alanlarda da kendisini gösterebilmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsünce yayınlanan Türkiye Özürlüler Araştırması sonuçları engelli bireylerin yaklaşık %47’sinin engellerine ilişkin tedavilerinin yapılmadığını ve %48’inin ise sosyal bir güvencesinin bulunmadığını ortaya koymuştur (DİEB, 2004). Dolayısıyla engelli bireylerin sağlıklarına

ilişkin tedavilerinin yapılmaması sonucunda eğitim, istihdam gibi alanlarda görünürlüklerinin azalacağı değerlendirilmektedir. Sağlık çalışanlarının engellilere ilişkin tutumlarının engelli bireylerce nasıl algılandığının incelendiği bir çalışmada engelli bireylerin %71'i engellilikleri ile ilgili sağlık hizmetlerine erişemediklerini, aşağılayıcı ifadelerle karşılaştıklarını ve hayal kırıklığı içeren ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmiştir (Badu vd., 2016).

Yapılan bir çalışma sağlık sektöründe engelli bireylere dönük olumsuz tutumların bu bireylerin fiziksel etkinliklere ve eğitim alma gibi çeşitli kişisel gelişim çabalarına dahil olmalarına ket vurduğunu ortaya koymaktadır (Rimmer vd., 2004). Salgın hastalıklar gibi durumlar da engellilere yönelik olumsuz tutumları ve ayrımcılık uygulamalarını ortaya çıkarabilmektedir. Engellilerin Covid-19 salgınıyla beraber küresel boyutta sağlık hizmetlerine erişim ve sağlıkla ilgili bilgi alma konusunda yaşanan sorunlar ve hijyen malzemelerine erişebilme gibi farklı ayrımcılık türlerine maruz kaldığı aktarılmaktadır (Erol-Karaca ve Nam, 2021).

Diğer Alanlar

Engellilerin, engelli olmayanlara kıyasla oy kullanma ihtimallerinin daha düşük olduğu ve algılanan ayrımcılığın bu durumu güçlendirdiği belirtilmektedir (Mattila ve Papageorgiou, 2017). Ancak, engellilik daha düşük oy kullanma oranlarıyla ilişkilendirilse de gösterilere katılma ve politikacılar veya hükümet yetkilileriyle iletişim kurma gibi siyasi katılım biçimi ile olumlu bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (Mattila ve Papageorgiou, 2017). Algılanan ayrımcılık, gösteri ve iletişim kurmanın önünde bir engel teşkil etmemekte tam tersine ayrımcılık, bu siyasi katılım biçimlerini artıran bir değişkendir (Anspach, 1979; Mattila ve Papageorgiou, 2017).

Engelli bireylere dair olumsuz tutum ve ayrımcı uygulama alanının bir diğeri ise erişilebilirliktir. Kaner vd. (2014) engelli bireylere yönelik tutumları ortaya koydukları çalışmada; ulaşım araçları, cadde, sokak, binalar ve kaldırımların engelli bireylerin kullanımına göre tasarlanmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Engelli bireylerin yaşamın her alanına dahil olabilmesi, günlük rutinlerini yerine getirebilmesi, evinden çıkabilmesi, açık alanlarda, toplu taşımada, mimari yapılarda bağımsız olarak hareket edebilmesi, sağlık ve eğitim gibi hizmetlere ulaşabilmenin tam anlamıyla olabilmesi için erişilebilirliğin olması gerekmektedir (Mamatoğlu ve Kaya, 2018). Mamatoğlu ve Kaya (2018), engellilik ve erişilebilirlik kavramlarının tarihsel süreçte iç içe olduğuna ve engelli bireylerin fiziksel

durumları ve psikolojik iyilik halleri ile erişilebilirlik çalışmaları arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.

YÖNTEM

Katılımcılar

Bu araştırmanın evreni Türkiye’de engelli bakım merkezlerinde çalışan bakıcı personeldir. Bu çalışmanın örnekleme kolayda örneklem yöntemi ile; 6 ilde (Eskişehir, Gümüşhane, Kütahya, Konya, Mersin ve Uşak) engelli bakım ve rehabilitasyon merkezinde (özel ve devlet) görev yapan bakıcı personelden oluşturulmuştur. Katılımcıların 10’u (%3,6) erkek ve 266’sı (%96,4) kadın olmak üzere toplam 276 kişidir. Katılımcıların yaşları 18-58 arasında değişmekte ve yaş ortalaması 35,40’tır.

Katılımcıların %45,3’nün lise (n=125), %24,3’ünün ilkokul (n=67), %18,5’nin ön lisans (n=51), %9,1’nin ortaokul (n=25), %2,5’nin lisans (n=7) ve %0,4’nün lisansüstü (n=1) mezunu olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılardan %62’sinin evli olduğu (n=171), %37,7’sinin bekar olduğu (n=104) saptanmıştır. Katılımcıların %40,9’unun devlet kurumlarında (n=113) ve %59,1’inin ise özel kurumlarda (n=163) çalıştığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada katılımcıların yarısının (n=138, %50) yaptığı iş dışında tanıdığı bir engelli bireyin olduğu, diğer yarısının ise (n=138, %50) işi dışında tanıdığı herhangi bir engelli bireyin olmadığı belirlenmiştir. Engelli tanıdığı bulunan bakıcı personelin %7,6’sının (n=21) birinci derece akrabasının (annesi, babası, kardeşi, eşi, oğlu, kızı), %24,6’sının (n=68) diğer akrabalarının (teyze, dayı, hala, amca, kuzen vb.) ve %17,8’inin (n=49) tanıdıklarının (aile dostu, arkadaş, komşu vb.) engelli olduğu saptanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Bu formda cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, çocuğu olup olmadığı, çocuğu varsa kaç tane olduğu, engelinin olup olmadığı, engeli varsa türünün ne olduğu soruları sorulmuştur. Ayrıca katılımcılara yaptıkları mesleği kaç yıldır yaptıkları, çalıştıkları kurumda kaç yıldır çalıştıkları, işleri dışında tanıdıkları engelli bir birey olup olmadığı vb. sorular sorulmuştur.

Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği (EBYTÖ): Bu çalışma kapsamında geçerlilik ve güvenirlik çalışmaları yapılarak geliştirilmiştir.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ): Bu araştırmada EBYTÖ'nün ölçüt bağıntılı geçerliğini test etmek amacıyla Maslach ve Jackson'un (1981) tükenmişliği ölçmek için geliştirdiği ve Ergin (1992) tarafından Türkçeye uyarlanan Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır. MTÖ 22 madde ve duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı isimli 3 boyuttan oluşmaktadır. Ergin (1992) yaptığı çalışmada ölçeğin her bir boyutuna dair Cronbach Alpha katsayısını incelemiş ve duygusal tükenme boyutunun 0,83, duyarsızlaşma boyutunun 0,65 ve kişisel başarı boyutunun 0,72 olduğunu saptamıştır. Ergin, test-tekrar-test ölçümü sonucunda duygusal tükenme faktörünün 0,83, duyarsızlaşma faktörünün 0,72 ve kişisel başarı faktörünün 0,67 güvenirlik katsayısı olduğunu belirtmiştir (Ergin 1992: 145).

Ölçeğin duygusal tükenme faktöründe 9 madde yer almaktadır. Bu maddelere örnek olarak “İşimden soğuduğumu hissediyorum.”, “Yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.” ve “Yaptığım işten yıldığımı hissediyorum.” maddeleri verilebilir. Kişisel başarı faktöründe 8 madde bulunmaktadır. Bu faktör altında örnek olarak “İşim gereği karşılaştığım insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum.”, “Bu işte birçok kayda değer başarı elde ettim.” ve “Çok şeyler yapabilecek güçteyim.” maddeleri gösterilebilir. Ölçeğin son faktörü olan duyarsızlaşma boyutunda 5 madde bulunmaktadır. Bu faktörde yer alan maddelere ise “İşim gereği bazı kimselere sanki insan değillermiş gibi davrandığımı fark ediyorum.” ve “Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara karşı sertleştim.” ve “İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu umurumda değil.” maddeleri örnek verilebilir.

Ölçeğin özgün hali “*hiçbir zaman, yılda birkaç kez, ayda bir kez, ayda birkaç kez, haftada bir, haftada birkaç kez, her gün*” olmak üzere 7’li derecelendirme tipindedir. Ancak, Ergin (1992) yaptığı çalışmada 7’li derecelendirme tipinde katılımcıların bu cevaplardan farklı cevaplar verme eğiliminde olması nedeniyle ölçeğin uygulanabilirliğinin olmadığını farketmiştir. Bu nedenle söz konusu ölçeği “*hiçbir zaman, çok nadir, bazen, çoğu zaman, her zaman*” olmak üzere 5’li likert tipine çevirmiştir. Bu çalışmada ise EBYTÖ'nün ölçüt bağıntılı geçerliğini incelemek amacıyla Ergin'in uyarlamış olduğu 5’li likert tipte olan MTÖ kullanılmıştır.

İşlem

Bu çalışmanın yapılabilmesi için ilk olarak etik kurul izni istenmiştir. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nin Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları

Etik Kurulunun 03.05.2019 tarih ve 2019/04 sayılı kararı sonrasında bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada Kişisel Bilgi Formu, Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği (EYBTÖ) ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ) kullanılmıştır. Engelli bakım merkezlerinde çalışan ve engellilere bakım hizmeti veren bakıcı personelin engelli bakımına ilişkin tutumunu ortaya koyacak bir ölçeğin bulunmadığı gerekçesiyle Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeğinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Ölçek geliştirilirken bir dizi işlem yapılmıştır. Ölçek geliştirilirken ilk olarak Uşak ilinde resmi bir engelli bakım merkezinde engelli bireylere bakım hizmeti veren 9 bakıcı personel ile bireysel görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmanın amacı ve önemi görüşme öncesinde katılımcılara açıklanmıştır. Görüşmeye katılımın gönüllülük esasına göre olduğu, görüşmeye gönüllülikle katılsalar bile kendilerini kötü hissetmeleri halinde araştırmadan çekilebilecekleri, görüşme sırasında kimliklerini ortaya çıkaracak hiçbir kimlik bilgisinin alınmayacağı, görüşmede yaptıkları iş ve engelli bireylere sundukları hizmet ile ilişkili açık uçlu soruların sorulacağı, bu sorulara ilişkin düşünce ve görüşlerinin kayıt altına alınacağı, alınan kayıtların sadece araştırmacı tarafından bilimsel araştırma doğrultusunda kullanılacağı, araştırmanı sonunda ise bu kayıtların silineceği bilgileri açıklanmıştır. Onamları alındıktan sonra katılımcılara açık uçlu sorular sorulmuş ve görüşleri alınmıştır. Araştırmanın sonuçlarına dair bilgi alabilecekleri iletişim bilgileri görüşme sonrasında katılımcılara verilmiştir.

Kayıt altına alınan toplam 9 görüşme çözümlenerek analiz için metne dönüştürülmüş ve sonrasında tema analizi yapılmıştır. Bu işlem sonucunda 243 ölçek maddesi belirlenmiştir. Araştırmacılar tarafından yapılan iki aşamalı bir eleme sistemi sonucunda benzer maddeler birleştirilerek ölçek maddeleri ilk aşamada 82'ye, ikinci aşamada 54'e düşürülmüştür. Ölçeğin görünüş geçerliliğinin sağlanabilmesi amacıyla 3 psikolog ve 1 dil uzmanının değerlendirmelerine başvurulmuş ve yapılan bağımsız değerlendirmeler sonucunda görünüş geçerliliği olan 52 madde ölçek çalışmasına dahil edilmiştir. Ölçek maddeleri 5'li likert tipi (*kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, ne katılıyorum ne katılmıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum*) bir ölçek üzerine taşınmıştır. 52 maddeden oluşan taslak ölçeğe ilk olarak pilot çalışma yapılmıştır.

Pilot çalışma sonrasında ana çalışma yapılmıştır. Ana çalışmada Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği (EBYTÖ), Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ) ve Kişisel Bilgi Formu araştırmaya katılmayı kabul eden katılımcılara iş yerlerinde uygun bir alanda bireysel olarak uygulanmıştır. Uygulamadan önce kuruluş idaresinden uygulama için izin istenmiştir.

Uygulama öncesinde katılımcılara araştırmanın amacı ve önemi açıklanmış; araştırmaya gönüllülük esasına göre katılımın olduğu, gönüllülikle katılımlar bile kendilerini kötü hissetmeleri halinde araştırmayı sonlandırabilecekleri, araştırma boyunca katılımcının hiçbir kimlik bilgisinin istenmeyeceği, elde edilen verilerin yalnızca bilimsel amaçla araştırmacılar tarafından kullanılabileceği bilgileri açıklanmıştır. Katılımcıların onamları alınmış ve sonrasında katılımcılara Katılımcı Bilgi Formu, Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği verilerek doldurmaları istenmiştir.

Araştırmanın sonuçlarıyla ilgili haberdar olabilecekleri iletişim bilgileri katılımcılara açıklanmış ve araştırmaya katıldıkları için teşekkür edilerek araştırma sonlandırılmıştır. Katılımcılardan eksiksiz olarak doldurulan 250 kişilik veri araştırmanın amacına uygun analizlerle değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği geliştirilirken bir pilot çalışma ve pilot çalışma sonrasında ana çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu kısımda bu iki çalışmaya yer verilecektir.

Pilot Çalışmaya İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Pilot çalışma 100 kişiden oluşan örneklemle gerçekleştirilmiştir. 52 maddelik taslak ölçekle ilgili toplanan verilere uygulanan açıklayıcı faktör analiziyle 15 faktörden oluşan bir yapı saptanmıştır. Faktörler altında yer alan madde yükleri incelenmiş ve madde yükü 0,30'un altında olan maddeler elenmiştir. Tek bir maddeden oluşan faktörlerin olduğu görülmüştür. Tek bir maddenin bir yapıyı belirleyemeyeceği gerekçesiyle sırayla ölçekten bu maddeler çıkarılmıştır. Hiçbir faktöre yüklenmeyen maddelerin olduğu veya benzer yük değerleriyle birden fazla faktöre yüklenen maddelerin olduğu saptanmış ve bu maddelerin ölçekten çıkarılma işlemi yapılmıştır. Böylece 18 maddeden oluşan bir ölçek ortaya çıkmıştır.

18 maddeden oluşan taslak ölçeğe faktör analizi uygulanmıştır. Bu işlem sonucunda Kaiser Meyer Olkin (KMO) değerinin 0,77 olduğu saptanmıştır.

Bu değer, ölçeğin uygulandığı katılımcı sayısının yeterli olduğunu göstermiştir. Ölçeğin faktör yapısı scree plot analiziyle incelenmiş ve özdeğeri 1'in üzerinde toplam dört faktörün bulunduğu saptanmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi direct oblmin rotasyonu ile yapılmış ve bu analiz sonucunda madde yüklerinin 0,55 ile 0,89 arasında değiştiği ve dört faktörün toplam varyansının %59,52 olduğu anlaşılmıştır.

Pilot Çalışmaya İlişkin Güvenirlik Analizi Sonuçları

18 maddeden oluşan taslak ölçeğin faktörleri için güvenilirlikleri Cronbach Alpha değeri ile incelenmiştir. Birinci faktörün (6 madde) Cronbach Alpha iç güvenilirlik katsayısının 0,77 olduğu, ikinci faktöre (3 madde) ait iç güvenilirlik katsayısının 0,72 olduğu, üçüncü faktöre (3 madde) ait iç güvenilirlik katsayısının 0,64 olduğu ve dördüncü faktöre (6 madde) ait iç güvenilirlik katsayısının 0,86 olduğu bulunmuştur. Ölçeğin toplam iç güvenilirlik katsayısının ise 0,70 olduğu saptanmıştır.

Ana Çalışmaya İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Yapılan pilot çalışma sonucunda ortaya çıkan 18 maddelik ölçek, 6 ilde (Eskişehir, Gümüşhane, Kütahya, Konya, Mersin ve Uşak) engelli bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde (özel ve devlet) görev yapan 276 bakıcı personele uygulanmıştır. Ölçeği eksiksiz dolduran 250 katılımcının verisi ele alınmıştır.

Öncelikle 18 maddeden oluşan taslak ölçeğe faktör analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri (0,89), katılımcı sayısının yapılacak istatistiksel analizler için yeterli olduğunu göstermiştir. Scree plot analizi ile EBYTÖ'nün faktör yapısına bakılmış ve pilot çalışmada olduğu gibi özdeğeri 1'in üzerinde toplam dört faktör olduğu görülmüştür. Ölçeğin son haline bakıldığında dört faktör ve 18 maddeden oluştuğu görülmüştür. Direct oblmin rotasyonu ile ele alınan faktör analizi sonucuna göre faktör yükleri Tablo 1.'de görülmektedir.

Tablo 1. Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği'nin (EBYTÖ) faktörleri ve faktör yükleri

Maddeler	Faktörler			
	1	2	3	4
M1	0,807			
M2	0,742			
M3	0,737			
M4	0,665			
M5	0,660			
M6	0,618			
M7		0,841		
M8		0,784		
M9		0,694		
M10			0,863	
M11			0,754	
M12			0,735	
M13				0,854
M14				0,816
M15				0,786
M16				0,765
M17				0,709
M18				0,600

Tablo 1.'e bakıldığında açımlayıcı faktör analizi sonucuna göre ölçek maddelerinin dört faktör altına yüklendiği ve madde yüklerinin 0,60 ve üstünde olduğu tespit edilmiştir. Bu sayısal değerlerin kabul edilebilir olduğu söylenebilir.

Birinci faktör altında 6 maddenin yer aldığı ve bu faktörün toplam varyansın %34,91'ini açıkladığı, ikinci faktör altında 3 maddenin toplandığı ve toplam varyansın %12,29'unu açıkladığı görülmektedir. Üçüncü faktör altında 3 maddenin yer aldığı ve toplam varyansın %8,36'sını açıkladığı, dördüncü faktör altında 6 maddenin bulunduğu ve toplam varyansın %5,93'ünü açıkladığı gözlenmektedir. Ölçeğin tüm maddeleri birbirinden ayrılmış ve bu 18 madde kendi aralarında toplanarak dört ayrı faktör altında sıralanmıştır. Bu dört faktör ise tüm varyansın %61,49'unu açıklamaktadır. Faktörlere ilişkin varyanslar Tablo 2.'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği (EBYTÖ)’ne ilişkin açıklanan varyanslar

Faktörler	Açıklanan Varyans Yüzdesi (%)	Toplam Açıklanan Birikimli Varyans Yüzdesi (%)
1	34,91	34,91
2	12,29	47,20
3	8,36	55,56
4	5,93	61,49

Ölçeğin faktör yapısı ve altında sıralanan maddeler araştırmacılar tarafından değerlendirilmiş ve bu dört faktöre içerdikleri maddeler incelenerek “işe bakış” (6 madde), “engelli kaynaklı zorluklar” (3 madde), “profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar” (3 madde) ve “işin duygusal boyutu” (6 madde) isimleri verilmiştir.

Ana Çalışmaya İlişkin Güvenirlik Analizi

Ana çalışmada ölçeğin tüm faktörleri için güvenilirlikleri Cronbach Alpha değeri ile incelenmiştir. Birinci faktörün (6 madde) Cronbach Alpha iç güvenilirlik katsayısının 0,83 olduğu, ikinci faktöre (3 madde) ilişkin iç güvenilirlik katsayısının 0,69 olduğu, üçüncü faktöre (3 madde) ait iç güvenilirlik katsayısının 0,70 olduğu ve dördüncü faktörün (6 madde) iç güvenilirlik katsayısının ise 0,89 olduğu tespit edilmiştir. EBYTÖ’ye ait toplam iç güvenilirlik katsayısına bakıldığında ise 0,75 olduğu saptanmıştır. EBYTÖ’nin madde toplam korelasyonları ile Cronbach Alpha katsayıları Tablo 3.’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği (EBYTÖ)’nin maddelerine ait güvenilirlik analizleri

Maddeler	Ort.	S	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonu	Madde Elenirse Tutarlılık	İçsel Tutarlılık Katsayısı (Cronbach Alpha)
M1	4,38	0,80	0,640	0,789	
M2	4,45	0,75	0,678	0,783	
M3	4,35	0,72	0,636	0,792	
M4	4,57	0,72	0,579	0,802	
M5	4,39	0,89	0,558	0,808	
M6	4,43	0,97	0,527	0,818	
TOPLAM					0,83

M7	3,46	1,27	0,586	0,479
M8	3,65	1,30	0,521	0,565
M9	3,08	1,27	0,402	0,714
TOPLAM				0,69
M10	2,61	1,40	0,562	0,556
M11	2,83	1,35	0,485	0,653
M12	2,42	1,30	0,513	0,620
TOPLAM				0,70
M13	4,63	0,67	0,806	0,852
M14	4,61	0,78	0,701	0,866
M15	4,61	0,69	0,633	0,877
M16	4,64	0,73	0,753	0,858
M17	4,34	0,85	0,683	0,871
M18	4,33	0,82	0,656	0,875
TOPLAM				0,89
N=250				
Tüm Ölçek Toplam				0,75

Pearson korelasyon analizi kullanılarak EBYTÖ'nün faktörleri arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. İşe bakış ile engelli kaynaklı zorluklar faktörleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı ($p>0,05$); ancak işe bakış ve profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar faktörleri arasında negatif yönde, zayıf ve anlamlı bir ilişki ($r=-0,14$, $p<0,05$), işe bakış ve işin duygusal boyutu arasında pozitif yönde, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki ($r=0,68$, $p<0,01$) tespit edilmiştir.

Engelli kaynaklı zorluklar faktörü ile profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar faktörü arasında pozitif yönde, zayıf ve anlamlı bir ilişki ($r=0,17$, $p<0,01$) olduğu; ancak işin duygusal boyutu ile aralarında anlamlı bir ilişkinin ($p>0,05$) bulunmadığı saptanmıştır. Profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluk faktörü ile işin duygusal boyutu arasında negatif yönde, zayıf ve anlamlı bir ilişki ($r=-0,17$, $p<0,01$) olduğu belirlenmiştir. EBYTÖ'nün faktörleri arasındaki ilişki sonuçları Tablo 4.'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği'nin (EBYTÖ) faktörleri arasındaki ilişkiler

Faktörler	İşe Bakış	Engelli Kaynaklı Zorluklar	Profesyonel Yetersizlik Kaynaklı Zorluklar	İşin Duygusal Boyutu
İşe Bakış	-	0,01	-0,14*	0,68**
Engelli Kaynaklı Zorluklar	-	-	0,17**	0,02
Profesyonel Yetersizlik Kaynaklı Zorluklar	-	-	-	-0,17**
İşin Duygusal Boyutu	-	-	-	-

** $p<0,01$, * $p<0,05$.***Ana Çalışmaya İlişkin Ölçüt Bağıntılı Geçerlilik Analizi***

Bu çalışma kapsamında geliştirilen Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği'nin (EBYTÖ) ölçüt bağıntılı geçerliliğini incelemek amacıyla geliştirilen ölçekle beraber Maslach ve Jackson'ın (1981) geliştirdiği ve Ergin'in (1992) Türkçeye uyarlamış olduğu Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ) uygulanmıştır. EBYTÖ ve MTÖ'ye yapılan Pearson korelasyon analizi sonuçları, EBYTÖ'nün ölçüt bağıntılı geçerliliğinin yeterli olduğunu göstermiştir.

EBYTÖ'nün faktörleri ile MTÖ'nün faktörleri (duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve kişisel başarı) arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyon katsayısı ile incelenmiş ve her iki ölçeğin faktörleri arasındaki ilişkilere ait bulgular Tablo 5'te gösterilmektedir. EBYTÖ'nün işe bakış faktörü ile duygusal tükenmişlik faktörü arasındaki ilişkinin ($r=-0,13$, $p<0,05$) negatif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. İşe bakış faktörü ile kişisel başarı faktörü arasındaki ilişkinin ($r=0,40$, $p<0,01$) pozitif yönde, orta düzeyde ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. İşe bakış faktörü ile duyarsızlaşma faktörü arasındaki ilişkinin ($r=-0,19$, $p<0,05$) negatif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı olduğu saptanmıştır. EBYTÖ'nün engelli kaynaklı zorluklar faktörü ile duygusal tükenmişlik faktörü arasındaki ilişkinin ($r=0,26$, $p<0,01$) pozitif yönde, zayıf ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Engelli kaynaklı zorluklar faktörü ile duyarsızlık faktörü arasındaki ilişkinin ($r=0,23$, $p<0,01$) pozitif yönde, zayıf ve anlamlı olduğu bulunmuştur. EBYTÖ'nün profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar ile duygusal tükenmişlik faktörleri arasındaki ilişkinin ($r=0,24$, $p<0,01$) pozitif yönde, zayıf ve anlamlı olduğu saptanmıştır. Profesyonel

yetersizlik kaynaklı zorluklar ile duyarsızlık faktörleri arasındaki ilişkinin ($r=0,30$, $p<0,01$) pozitif yönde, zayıf ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. EBYTÖ'nün işin duygusal boyutu isimli faktörü ile duygusal tükenmişlik faktörleri arasındaki ilişkinin ($r=-0,16$, $p<0,05$) negatif yönde, zayıf ve anlamlı olduğu bulunmuştur. Profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar ile kişisel başarı faktörleri arasındaki ilişkinin ($r=0,39$, $p<0,01$) pozitif yönde, orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve son olarak profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar ve duyarsızlık faktörleri ile arasındaki ilişkinin ($r=-0,15$, $p<0,05$) negatif yönde, zayıf ve anlamlı olduğu saptanmıştır.

Tablo 5. EBYTÖ'nün faktörleri ve MTÖ'nün faktörleri arasındaki ilişkiler

Faktörler	Duygusal Tükenme	Kişisel Başarı	Duyarsızlaşma
İşe Bakış	-0.13*	0.40**	-0.19**
Engelli Kaynaklı Zorluklar	0.26**	0.06	0.23**
Profesyonel Yetersizlik Kaynaklı Zorluklar	0.24**	-0.09	0.30**
İşin Duygusal Boyutu	-0.16*	0.39**	-0.15*

** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Engelliye yönelik tutum çalışmaları incelendiğinde engelli bireylere bakım hizmeti veren bakıcı personelin engelliye ve engelli bakımına yönelik tutumlarının belirlenmesine ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak bu çalışmada psikometrik özellikleri görgül olarak saptanan ve Türkiye’de yapılacak çalışmalarda kullanılabilecek engelli bakımına ilişkin tutum ölçeğinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın gerçekleştirilmesi için ilgili etik kurul izni alınmış, araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Çalışmanın amacı doğrultusunda yapılan analizler sonucunda geliştirilen Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği’nin (EBYTÖ), dört faktörlü bir yapı sergilediği görülmüştür. Ölçek faktörleri altında yer alan ifadeler incelenmiş ve bu faktörlerin isimlendirilmesi yapılmıştır. Birinci faktör altında bulunan altı madde incelenmiş ve bu altı maddenin bakıcı personelin yaptığı iş olan engelli bakımıyla ilgili duygu, düşünce ve inanışlarını temsil ettiği görüldüğünden bu faktöre “işe bakış” ismi verilmiştir. İşe bakış faktörü altında “Çalıştığım kurumdaki engellileri gelecek yaşamlarına hazırlamak benim işimin bir parçasıdır”, “Çalıştığım kurumdaki

engellilerin, onlar için yaptıklarını takdir etmeleri beni motive eder” ve “Çalıştığım kurumdaki engellileri mutlu görmek beni işimde motive eder” gibi maddeler yer almaktadır. Bu faktörden bakıcı personelin alabileceği en düşük ve en yüksek puan aralığı 6-30’dur. Bu faktörden alınan puanlar arttıkça bakıcı personelin engelli bakım işine yönelik tutumlarının olumlu olduğu söylenebilir. İkinci faktör altında yer alan üç madde incelenmiş ve bakıcı personelin engelli bireylerin engellerinden dolayı yaşadığı zorlukları temsil ettiğinden bu faktör “engelli kaynaklı zorluklar” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör altında bulunan maddelere örnek olarak “*Çalıştığım kurumdaki engellilerin fevri tepkileri işimi zorlaştırır*” ve “*Çalıştığım kurumdaki engellilerin üzüldüğünü görmek işimi zorlaştırır*” maddeleri verilebilir. Bu faktörden bakıcı personelin elde edebileceği en düşük ve en yüksek puan aralığı 3-15 arasında değişmektedir. Bu faktörden alınan puanlar arttıkça bakıcı personelin engelli bakım işinde engelli bireyden kaynaklı zorlukları daha fazla hissettiği ifade edilebilir. Üçüncü faktör altında bulunan toplam üç madde “profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar” faktörünü oluşturmuştur. Bu faktör bakıcı personelin mesleki yeterlilik düzeyine bağlı olarak yaşadığı zorlanmaları ifade etmektedir. Bu faktöre yüklenen maddelere örnek olarak “*Çalıştığım kurumdaki engellileri anlamakta zorlanırım*” ve “*Çalıştığım kurumdaki engellilerin seviyelerine göre davranmakta zorlanırım*” ifadeleri gösterilebilir. Bu faktörden bakıcı personelin alabileceği en düşük ve en yüksek puan aralığı 3-15’tir. Bu faktörden alınan puanlar arttıkça bakıcı personelin engelli bakım işinde kendi profesyonel yetersizliğinden kaynaklı zorlukları daha fazla hissettiği söylenebilir. Dördüncü faktör olarak isimlendirilen ve altı maddeden oluşan “işin duygusal boyutu” ise bakıcı personelin yaptığı iş olan engelli bakımıyla ilgili duygularını ifade eder. Bu faktör altında yüklenen maddelere örnek olarak “*Çalıştığım kurumdaki engellilerin sevgisini hissetmek beni mutlu eder*”, “*Çalıştığım engellilerle güçlü bağlar kurduğumu hissederim*” ve “*Çalıştığım kurumdaki engellilere zarar gelmesini önlemek ve güvenliğini sağlamak benim işimin önemli bir parçasıdır*” ifadeleri verilebilir. Bu faktörden bakıcı personelin alabileceği en düşük ve en yüksek puan aralığı 6-30 arasında değişmektedir. Bu faktörden elde edilen puanlar yükseldikçe bakıcı personelin engelli bakım işine yönelik duygularının olumlu olduğu değerlendirilebilir. Toplam dört faktörlü ölçeğin açıklanan varyansının anlamlı düzeyde olduğu saptanmıştır.

Yapılan analizler EBYTÖ’nün toplam iç güvenilirlik katsayısının ve ölçeğin faktörlerine ilişkin iç güvenilirlik katsayılarının kabul edilebilir olduğunu

göstermiştir. Böylece ölçeğin güvenilir olduğunu da göstermektedir.

EBYTÖ'nün faktörlerinin kendi aralarındaki ilişkileri de incelenmiştir. İşe bakış faktörü ile profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar faktörü arasında negatif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu bulgu bakıcı personelin profesyonel zorluk yaşadıkça işe bakışının daha olumsuz olacağına işaret etmektedir. İşe bakış faktörü ile işin duygusal boyutu arasında pozitif yönde, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgudan yola çıkarak bakıcı personelin işe karşı hissettiği duygularının olumlu olmasının işle ilgili bakış açılarına da olumlu olarak yansıdığı değerlendirilmektedir. Buna ek olarak bu ilişkinin orta düzeyde saptanması işin duygusal boyutunun önemine vurgu yapmaktadır. Profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar faktörü ile engelli kaynaklı zorluklar faktörü arasında pozitif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Söz konusu bulgu bakıcı personel profesyonel olarak kendini yetersiz hissettiğinde engelli temelli zorlukları daha şiddetli hissettiği söylenebilir (ya da bunun aksi). Profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar faktörü ile işin duygusal boyutu arasında negatif yönde, zayıf ve anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Bu bulguyla bakıcı personelin engelli bakım işinde hissettiği profesyonel zorluklar seviyesi düştükçe işe karşı olumsuz hislerinin azalabileceği ifade edilebilir.

Araştırmalar insana birebir hizmet sunan sektörlerde çalışan doktorlar, hemşireler, akademisyenler, sosyal hizmet çalışanları, psikoterapistler ve psikologlar gibi meslek gruplarında tükenmişliğin yüksek olduğunu raporlamaktadır (Basım ve Şeşen 2005; Bilgin ve vd., 2011; Budak ve Sürgevil, 2005; Ergin, 1992, s. 148; Tabaj vd., 2015, s. 115). Bu nedenle EBYTÖ'nün ölçüt bağıntılı geçerliliğini incelemek için Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nin (MTÖ) faktörleri ile EBYTÖ'nün faktörleri arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; EBYTÖ'nün işe bakış faktörünün MTÖ'nün duygusal tükenme ve duyarsızlaşma faktörleriyle negatif yönde ve zayıf ilişkisinin olduğu; kişisel başarı faktörüyle pozitif yönde ve orta düzeyde ilişkisinin olduğu gözlenmiştir. Bu bulgudan yola çıkarak bakıcı personelin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma seviyeleri arttıkça işe bakışlarının daha olumsuz olacağı; kişisel başarı puanlarının artmasıyla da işe bakışın olumlu bir biçimde artacağı değerlendirilmektedir.

EBYTÖ'nün engelli kaynaklı zorluklar faktörü ile MTÖ'nün kişisel başarı faktörü hariç duygusal tükenme ve duyarsızlaşma faktörleriyle pozitif yönde ve zayıf bir ilişki saptanmıştır. Kişisel başarı, bir bireyin diğer bireylere hizmet verirken kendini yeterli ve başarılı hissetmesine karşılık gelmektedir. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma faktörlerinden alınan düşük puanlar düşük derecede tükenmişliği ifade etmektedir. Kişisel başarı boyutundan düşük puan alınması tükenmişliğin yüksek derecede olduğuna işaret etmektedir (Maslach ve Jackson, 1981). Engelli kaynaklı zorluklar faktörü ile kişisel başarı faktörü arasında herhangi bir anlamlı ilişki saptanmamıştır. Bu bulgu ışığında bakıcı personelin işinde başarılı ya da başarısız olmasını engelliden kaynaklanan zorluklara atfetmediği değerlendirilmiştir.

EBYTÖ'nün profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar faktörü ile MTÖ'nün duygusal tükenme ve duyarsızlaşma faktörleriyle pozitif yönde zayıf bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Buradan hareketle bakıcı personelin mesleki yetersizlikleri daha fazla hissettikçe duygusal tükenme ve duyarsızlaşmalarının arttığı ancak, kişisel başarıları ile ilişkili olmadığı sonucu çıkarılabilir.

Son olarak EBYTÖ'nün işin duygusal boyutu isimli faktörü ile MTÖ'nün duyarsızlaşma ve duygusal tükenme faktörleriyle negatif yönde ve zayıf bir ilişkisinin olduğu görülürken; MTÖ'nün kişisel başarı faktörü ile pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişkisinin olduğu görülmektedir. Duygusal tükenme, çalışanın yorgunluğunun artışı ve duygusal olarak yıpranmış hissetmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Ergin, 1992). Duygusal tükenme, bireyin duygusal kaynaklarının azalmasına yol açabilmektedir. Duygusal olarak tükenen çalışanlar işlerine odaklanamadığını ve işe uyum sağlamakta sorunlar yaşadığını hissedebilirler. Halbesleben ve Buckley, (2004) çalışanların daha önceden işlerine ayırdıkları enerjinin tükeneceğini ve bunun sonucunda çalışanların işlerini yerine getirecek içsel kaynaklarının da giderek azalacağını belirtmektedir. Duyarsızlaşma ise bireylere yönelik olumsuz veya uygun olmayan tutum, sinirlilik, motivasyon kaybı ve insanlardan izole etme olarak belirtilmektedir (Maslach, vd., 2008, s. 89). Duyarsızlaşma, duygusal tükenmişlik sonucunda ortaya çıkmaktadır. Duyarsızlaşma yaşayan çalışanlar kendilerini işlerinden soyutlayabilir, işlerine, performanslarına ve örgütteki diğer çalışanlara yönelik kayıtsız ve alaycı bir tutuma sahip olabilir (Halbesleben ve Buckley, 2004). Bu bulgulardan yola çıkarak bakıcı personelin işe yönelik duygularının

olumlu olmasıyla duyarsızlaşma ve duygusal tükenmelerinin azaldığı, işle ilgili kişisel başarı hissini arttırdığı söylenebilir.

Bu araştırmanın birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Engelli bireylere karşı tutumların incelendiği çalışmalar tutumların beklendik şekilde olumlu olmadığını göstermektedir (Mamatoğlu & Tasa, 2018). Cinsiyet bağlamında ise kadınların tutumları erkeklerin tutumlarına kıyasla daha olumlu bulunmuştur (Çakırer Çalbayram, vd., 2018: 36; Dyson, 2005). Bu çalışmada ise engelli bireylere ilişkin tutumların olumlu olduğu saptanmıştır. Bunun nedeni araştırmanın katılımcılarının çoğunluğunun kadın çalışanlar olmasıyla açıklanabilir. Bir başka ifadeyle bu çalışmada katılımcıların büyük bir çoğunluğunun kadın olması cinsiyet farklılıklarının saptanmasında sınırlayıcı olmuştur. Bu sebeple, daha fazla erkek çalışanın dahil edilmesiyle yapılacak çalışmalar cinsiyetler arasındaki farka odaklanabilir. Ayrıca, bu çalışmada özel ve devlet kurumlarında çalışanlar arasında ve engelli tanıdığı bulunan-bulunmayan çalışanlar arasında kıyaslama yapılmıştır. Engelli bakımına yönelik tutum kapsamında devlet kurumlarında görev yapan bakıcı personelin engelli bakımına dair tutumlarının özel kurumlarda çalışanlara göre olumlu olduğu saptanmıştır. Algılanan adalet, çalışanın örgüt içinde kendisine ne seviyede adaletli davranıldığını kıyaslamasına ve bunun neticesinde tutum oluşturmaya yol açmaktadır (Greenberg, 1990). Bölüşümsel adalet, algılanan adalet kavramının boyutlarından biridir ve işe yapılan katkılar ve karşılık olarak elde edilen kazanımların diğer çalışanları ile kıyaslanmasıyla ortaya çıkar (Andersson-Stråberg vd., 2007; Greenberg, 1990). Özel kurumlarda görevli bakıcı personelin, devlet kurumlarındakilere göre daha olumsuz bir tutuma sahip olması bu kavram bağlamında incelenebilir. Bu bağlamda gözlemlenen farkın nedeni, her iki kurumda yapılan işin niteliği aynı olmasına rağmen, bazı etkenlerin farklı olması olarak değerlendirilmiştir. Bu etkenler arasında alınan ücret, bakılan engelli sayısı ve çalışma koşulları bulunmaktadır. Bakıcı personel, bu etkenler arasındaki farklılıkları karşılaştırmakta ve bu durum sonucunda olumsuz tutumun ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ancak, konuya yönelik derinlemesine araştırmalar yapılması gerekmektedir. Engelli tanıdığı olan ile engelli tanıdığı olmayan bakıcı personel arasında engelli bakımına yönelik tutum açısından anlamlı bir fark saptanmamıştır. Bu sonuç üniversite öğrencilerinin engelli bireylere dair tutumlarını araştıran çalışmalarla da desteklenmiştir (Çakırer Çalbayram, vd., 2018; Şahin ve Bekir, 2016). Bu çalışmada diğer demografik özellikler kapsamında kıyaslamalar incelenmemiştir. Bu

nedenle, bu çalışmaların gerçekleştirilmesi, çeşitli demografik özellikleri olan bakıcı personelin konuya yönelik tutumlarının ortaya konulması bakımından yararlı olacaktır. Son olarak, bu çalışma ile Türkiye’de altı ildeki engelli bakım merkezinde görev yapan bakıcı personelin engelli bakımına ilişkin tutumları incelenmiştir. Bu nedenle bu araştırmanın Türkiye genelinde daha fazla katılımcıyla yapılmasıyla geliştirilen ölçeğin doğrulayıcı faktör analiziyle doğrulanmasına katkı sağlayacağı ve söz konusu bulguların genellenebilirliği konusunda alanyazına fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Engelli bireylerin refahı ve üstün yararı doğrultusunda ilgili bakanlığın geliştireceği sosyal politikalara da bu çalışmanın katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu araştırma kapsamında bakım işinin daha çok kadınlar tarafından benimsenmiş olduğu, kurumlarda erkek çalışanların azınlık durumunda olduğu ve bu nedenle de erkek ve kadın çalışan arasında herhangi bir kıyaslamanın yapılamadığı saptanmıştır. Buradan hareketle erkek personelin bakım iş gücüne katılımının artırılması amacıyla bakım mesleğine yönelik kampanyaların yürütülmesine ve erkek bakım personeli için teşvik edici politikaların geliştirilmesine ihtiyaç olduğu söylenebilir. Özel ve devlet kurum çalışanları arasında yapılan kıyaslamada devlet kurumunda çalışan bakıcı personelin engelliye yönelik tutumlarının özelde çalışanlara kıyasla daha olumlu olduğu saptanmıştır. Bu nedenle engelli bireylere hizmet veren özel kurum çalışanlarının ücret, bakılan engelli sayısı gibi koşullarının hizmet kalite standartlarınca yeniden belirlenmesinin özel kurum çalışanlarının engelliye yönelik olumlu tutumlarının artırılmasına yardımcı olabileceği gibi dolaylı olarak engelli bireylerin refahının yükseltilmesinde de etkili olacağı öngörülmektedir. Öte yandan bakıcı personele yönelik tutum gelişimini destekleyen eğitim politikalarının geliştirilmesinin engelliye yönelik olumlu tutumlarının artırılmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca bu çalışmada bakıcı personelin kendisinde hissettiği profesyonel yetersizlik hissinin hem engelliden kaynaklı zorluk algısı hem de tükenmişlik boyutları (duygusal tükenme ve duyarsızlaşma) arasında pozitif yönde ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle bakıcı personele yönelik sürekli mesleki gelişim programlarının güçlendirilmesine yönelik politikaların belirlenmesiyle bakıcı personelin profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklarının azaltılabileceği düşünülmektedir. Bu mesleki gelişim programlarında engelli bireylerden kaynaklı davranışsal zorluklarla baş etme, engelli bireylerle etkili iletişim ve kriz yönetimi konularında farkındalık ve

beceri kazandırma eğitimlerinin yaygınlaştırılmasına ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Son olarak bakıcı personelin tükenmişliği bir risk faktörü olarak ele alınmalı ve tükenmişliği önleyici hizmetler planlanmalıdır. Bu nedenle tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın azaltılabilmesi için bakıcı personele yönelik psikososyal destek politikalarının geliştirilmesinin önemli olduğu söylenebilir.

Kaynakça

AB Komisyonu. (2010). *Avrupa özürllüler stratejisi 2010-2020*. Avrupa Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı AB Koordinasyon Daire Başkanlığı Bülteni.

Abolfotouh, M. A., Almutairi, A. F., Almutairi, Z., Salam, M., Alhashem, A., Adlan, A. A., & Modayfer, O. (2019). Attitudes toward mental illness, mentally ill persons, and help-seeking among the Saudi public and sociodemographic correlates. *Psychology research and behavior management*, 12, 45-54. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S191676>

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2011). *İşgücü piyasasının özürllüler açısından analizi*. <https://ekutuphane.aile.gov.tr/kategoriler/rapor/?page=3&pageSize=10> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2013). *Türkiye'de engellilik ve kalkınma: Son 10 yılın raporu*. <https://ekutuphane.aile.gov.tr/kategoriler/rapor/> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). *Engelli bireyler için bilgilendirme rehberi*. https://www.aile.gov.tr/media/131394/engelli_bireyler_icin_bilgilendirme_rehberi.pdf sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). *Engelli ve yaşlı istatistik bülteni*. https://aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024

Akardere, S. (2005). *İşverenlerin engelli çalışanlara yönelik tutumları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Akbulut, S. (2012). Gerçekten eşit miyiz? acı(ma), zayıf gör(me) ve yok say(ma) ekseninde engelli ayrımcılığı. İçinde K. Çayır, & M. A. Ceyhan (Ed). *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* (s. 149-162). İstanbul: İstanbul

Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Andersson-Stråberg, T., Sverke, M., & Hellgren, J. (2007). Perceptions of justice in connection with individualized pay setting. *Economic and Industrial Democracy*, 28(3), 431-464.

Anspach, R. (1979). From stigma to identity politics: Political activism among the physically disabled and former mental patients. *Social Science & Medicine*, 13(1), 765-773.

Armstrong, M., Morris, C., Abraham, C., & Tarrant, M. (2017). Interventions utilising contact with people with disabilities to improve children's attitudes towards disability: A systematic review and meta-analysis. *Disability and health journal*, 10(1), 11-22. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2016.10.003>

Badu, E., Opoku, M. P., & Appiah, S. C. (2016). Attitudes of health service providers: The perspective of people with disabilities in the Kumasi Metropolis of Ghana. *Afr J Disabil*, 5(1), 1-8.

Banks, J., Grotti, R., Fahey, É., & Watson, D. (2018). *Disability and discrimination in Ireland: evidence from the QNHS Equality Modules 2004, 2010, 2014*. Irish Human Rights and Equality Commission: Economic and Social Research Institute.

Basım, H. N. & Şeşen, H. (2005). Çalışma Yaşamında Tükenmişlik: Sosyal Hizmet Uzmanları ile Hemşireler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 16(2), 57-69.

Berven, N., & Driscoll, J. (1981). The effects of past psychiatric disability on employer evaluation of a job applicant. *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*, 12, 50-55.

Bilgin, R., Emhan, A. & Bez, Y. (2011). Sosyal Hizmet Kurumu Çalışanlarında İş Memnuniyeti, Tükenmişlik ve Depresyon: Diyarbakır İli Alan Araştırması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(38), 210-228.

Bos, A., Kanner, D., Muris, P., Janssen, B., & Mayer, B. (2009). Mental illness stigma and disclosure: Consequences of coming out of the closet. *Issues in Mental Health Nursing*, 30, 509-513.

Braddock, D., & Bachelder, L. (1994). *The glass ceiling and persons with disabilities*. Washington: Federal Publications, USA.

Budak, G. & Sürgevil, O. (2005). Tükenmişlik ve tükenmişliği etkileyen örgütsel faktörlerin analizine ilişkin akademik personel üzerinde bir

uygulama. *D.E.Ü.İ.B.F. Dergisi*, 20(2), 95-108.

Chan, F., Hedl, J., Parker, H., Lam, C. C., & Yu, B. (1988). Differential attitudes of Chinese students toward people with disabilities: A cross-cultural perspective. *International Journal of Social Psychiatry*, 34(4), 267-273.

Chan, F., Tarvydas, V., Blalock, K., Strauser, D., & Atkins, B. J. (2009). Unifying and elevating rehabilitation counseling through model-driven, diversity-sensitive evidence-based practice. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 52(2), 114–119. <https://doi.org/10.1177/0034355208323947>

Chen, R., Brodwin, M., Cardoso, E., & Chan, F. (2002). Attitudes toward people with disabilities in the social context of dating and marriage: A comparison of American, Taiwanese, and Singaporean college students. *Journal of Rehabilitation*, 68(4), 5-11.

Combs, I., & Omvig, C. (1986). Accommodation of disabled people into employment: Perceptions of employers. *Journal of Rehabilitation*, 52, 42-45.

Corrigan, P. W., River, L. P., Lundin, R. K., Wasowski, K. U., Campion, J., Mathisen, J., . . . Kubiak, M. A. (2000). Stigmatizing attributions about mental illness. *Journal of Community Psychology*, 27(2), 91-102. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.schbul.a006865>

Çakırer Çalbayram, N., Aker, M. N., Akkuş, B., Durmuş, F. K., & Tutar, S. (2018). Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin engellilere yönelik tutumları. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 30-40.

Çifci-Tekinarslan, İ. (2018). Engelli ve eğitim. *Türkiye Klinikleri J Psychol-Special Topics*, 3(1), 22-29.

Daley, A., Phipps, S., & Branscombe, N. (2018). The social complexities of disability: discrimination, belonging and life satisfaction among Canadian youth. *SSM: Population Health*, 5, 55-63. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2018.05.003>

De Bruin, K. (2019). The Impact of Inclusive Education Reforms on Students with Disability: An International Comparison. *International Journal of Inclusive Education*, 23(7-8), 811–826. <https://doi.org/10.1080/13603116.2019.1623327>

Deuchert, E., Kauer, L., Liebert, H., & Wuppermann, C. (2017). Disability

discrimination in higher education: analyzing the quality of counseling services. *Education Economics*, 25(6), 543-553. <https://doi.org/10.1080/09645292.2017.1325838>

Dickson, E. (2014). Disability standards for education 2005 (Cth): Sword or shield for Australian students with disability? *International Journal of Law and Education*, 19(1), 5-19.

DİEB (2004). *2002 Türkiye Özürlüler Araştırması*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Diğer, H., & Yıldız, A. (2021). Engelli bireylere yönelik algı ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 807-822. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.886698>

Duncan, J., Punch, R., Gauntlett, M., & Talbot-Stokes, R. (2021). School autonomy and discrimination against students with disability in Australian primary and secondary education settings: a scoping review. *International Journal of Inclusive Education*, 1-13. <https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1978004>

Dunn, D. (2015). *The Oxford handbook of undergraduate psychology education*. Oxford University Press.

Dyson, L. L. (2005). Kindergarten children's understanding of and attitudes toward people with disabilities. *Topics in Early Childhood Special Education*, 25(2), 95-105.

Ergin, Canan. (1992). Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması. İçinde R. Bayraktar, & İ. Dağ. *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları* (s. 143-154). Ankara: VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Düzenleme Kurulu ve Türk Psikoloji Derneği Yayını.

Erol-Karaca, Z. ve Nam, D. (2021). Kronik bir sosyal sorun: engellilere yönelik ayrımcılık. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 167-194.

Farina, A., Gliha, D., Bourdreau, L., Ale, J., & Sherman, M. (1971). Mental illness and the impact of believing others know about it. *Journal of Abnormal Psychology*, 77, 1-5.

Greenberg, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today, and tomorrow. *Journal of Management*, 399-432.

Greenwood, R., & Johnson, V. A. (1987). Employer perspectives on

workers with disabilities. *Journal of Rehabilitation*, 53, 37-45.

Hackett, R., Steptoe, A., Lang, R., & Jackson, S. (2020). Disability discrimination and well-being in the United Kingdom: a prospective cohort study. *BMJ Open*, 10(3), 1-11. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2019-035714>

Halbesleben, J. R. B. & Buckley, R. M. (2004). Burnout in organizational life. *Journal of Management*, 30(6), 859-879.

Hendrick, D. (2010). Employment and adults with autism spectrum disorders: Challenges and strategies for success. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 32, 125-134.

Hollenbeck, K., & Kimmel, J. (2008). Differences in the returns to education for males by disability status and age of disability onset. *Southern Economic Journal*, 74(3), 707-724. <https://doi.org/10.2307/20111992>

Hsu, T.-H., Huang, Y.-T., Liu, Y.-H., Ososkie, J., Fried, J., & Bezyak, J. (2015). Taiwanese attitudes and affective reactions toward individuals and coworkers who have intellectual disabilities. *Am J Intellect Dev Disabil*, 12(2), 110-124. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-120.2.110>

Jeager, P. T., & Bowman, C. A. (2005). *Understanding disability inclusion, access, diversity, and civil rights*. The USA: Praeger Publishers.

Kaner, S., Öğülmüş, S., Büyükoztürk, Ş., Dökmen, Z. & Daşdemir, H. (2014). *Toplum özürüllüğü nasıl anlıyor*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

Kanyılmaz-Polat, E. (2020). Engelli bireylerin çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlara yönelik nitel bir araştırma: Çanakkale örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 869-897.

Keith, J., Bennetto, L., & Rogge, R. (2015). The relationship between contact and attitudes: Reducing prejudice toward individuals with intellectual and developmental disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 47, 14-26. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2015.07.032>

Kösterelioğlu, İ. (2013). Engelli bireylerin eğitilmesine yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 14(3), 211-226.

MacMillan, M., Tarrant, M., Abraham, C., & Morris, C. (2014). The association between children's contact with people with disabilities and

their attitudes towards disability: a systematic review. *Developmental medicine and child neurology*, 56(6), 529–546. <https://doi.org/10.1111/dmcn.12326>

Maftai, A., Holman, A. C., & Oancea-Matei, D. A. (2020). Is discrimination against disabled job candidates increased by previously acquired non-discriminatory moral credentials? *Romanian Journal of Applied Psychology*, 22(2), 33-41. <https://doi.org/10.24913/rjap.22.2.02>

Mamatoğlu, N. (2015). Türkiye’de engelli istihdamının genel görünümü: İşveren gözü ile engelli istihdamını artırma konusunda önerilen politikalar. *Alternatif Politika Dergisi*, 7(3), 524-560.

Mamatoğlu, N., Yaşın Dökmen, Z., & Yıldırım, F. (2015). İşyerinde engelliye yönelik tutumlar ölçeği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 32(2), 179–200.

Mamatoğlu, N., & Kaya, O. (2018). Engellilik tarihinde erişilebilirlik: İlkeler ve yöntemler. *Türkiye Klinikleri*, 3(1), 53-64.

Mamatoğlu, N., & Tasa, H. (2018). Engelliye yönelik ayrımcılık ve iş yerinde engelli. *Türkiye Klinikleri*, 3(1), 1-10.

Mangili, E., Ponteri, M., Buizza, C., & Rossi, G. (2004). Attitudes toward disabilities and mental illness in work settings: A review. *Epidemiologia e Psichiatria Sociale*, 13, 29-46.

Maslach, C. & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*, 2, 99-113.

Maslach, C., Leiter, M. P. & Schaufeli, W. (2008). Measuring burnout. İçinde C. Cooper, & S. Cartwright. *The Oxford handbook of organizational well-being* (s. 86-108). Oxford: Oxford University Press.

Mattila, M., & Papageorgiou, A. (2017). Disability, perceived discrimination and political participation. *International Political Science Review*, 38(5), 505–519.

Miller, S. (2010). Attitudes toward individuals with disabilities: Does empathy explain the difference in scores between men and women? *Ann Behav Sci Med Educ*, 16, 3-6. <https://doi.org/10.1007/BF03355110>

Morin, D., Rivard, M., Crocker, A., Boursier, C., & Caron, J. (2013). Attitudes on intellectual disabilities. *J Intellect Disabil Res*, 57, 279-292. <https://doi.org/10.1111/jir.12008>

Moss, P., & Dyck, I. (2002). *Women, body, illness: Space and identity in the everyday lives of women with chronic illness*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Murray, C., Vos, T., Lozano, R., Naghavi, M., Flaxman, A., Michaud, C., & al., e. (2010). Disability-adjusted life years (DALYs) for 291 diseases and injuries in 21 regions, 1990-2010: A systematic analysis for the global burden of disease study. *Lancet*, 380(9859), 2197–2223. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)61689-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)61689-4)

OECD. (2010). *Sickness, Disability and Work: Breaking the Barriers – A Synthesis of Findings Across OECD Countries*. OECD. <https://www.oecd.org/health/sickness-disability-and-work-breaking-the-barriers-9789264088856-en.htm> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 02.05.2024

Özkan, E., Yaran, M. ve Öksüz, Ç. (2020). Çalışanların engelli çalışan bireylere yönelik tutumlarının incelenmesi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 8(1), 63-70.

Öztürk, K. (2014). *Dezavantajlı gruplara yönelik ayrımcılık: engellilerin çalışma hayatında karşılaştıkları ayrımcılık ve çözüm önerileri*. Uzmanlık Tezi. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi.

Oliver, M., & Barnes, C. (1998). *Disabled people and social policy: From exclusion to inclusion*. London and Newyork: Longman.

Paris, M. (1993). Attitudes of medical students and health-care professionals toward people with disabilities. *Arch Phys Med Rehabil*, 74(8), 818–25.

Patka, M., Keys, C. B., Henry, D. B., & McDonald, K. E. (2013). Attitudes of Pakistani community members and staff toward people with intellectual disability. *Am J Intellect Dev Disabil*, 118(1), 32–43. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-118.1.32>

Prins, R. (2013). Sickness absence and disability: An international perspective. İçinde P. Loisel, & J. Anema. *Handbook of work disability: Prevention and management* (s. 3–14). New York: Springer.

Pritchard, E. (2020). Shortchanged: height discrimination and strategies for social change. *Disability & Society*, 35(5), 854-855. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1629562>

Rimmer, J., Riley, B., Wang, E., Rauworth, A., & Jurkowski, J. (2004).

Physical activity participation among persons with disabilities: barriers and facilitators. *Am J Prev Med*, 26(5), 419–425. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2004.02.002>

Ross, G. (2004). Ethics, trust and expectations regarding the treatment of disabled staff within a tourism/hospitality industry context. *International Journal of Hospitality Management*, 23, 523–544.

Rohmer, O., & Louvet, E. (2018). Implicit stereotyping against people with disability. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(1), 127-140. <https://doi.org/10.1177/1368430216638536>

Scior, K., Addai-Davis, J., Kenyon, M., & Sheridan, J. C. (2013). Stigma, public awareness about intellectual disability and attitudes to inclusion among different ethnic groups. *Journal of Intellectual Disability Research : JIDR*, 57(11), 1014–1026. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2012.01597.x>

Sideridis, G. D., & Chandler, J. P. (1996). Comparison of attitudes of teachers of physical and musical education toward inclusion of children with disabilities. *Psychological Reports*, 78(3), 768–770. <https://doi.org/10.2466/pr0.1996.78.3.768>

Smedema, S. M., Ebener, D., & Grist-Gordon, V. (2012). The impact of humorous media on attitudes toward persons with disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 34(17), 1431-1437. <https://doi.org/10.3109/09638288.2011.645109>

Staniland, L. (2011). *Public perceptions of disabled people. Evidence from the British Social Attitudes Survey*. London: Office for Disability Issues UK.

Stone, D., & Colella, A. (1996). A model of factors affecting the treatment of disabled individuals in organizations. *The Academy of Management Review*, 21(2), 352-401. <https://doi.org/10.2307/258666>

Şahin, H. & Bekir, H. (2016). Üniversite öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 767-779.

Tabaj, A., Pastirk, S., Bitenc, Č. & Masten, R.(2015). Work-related stress, burnout, compassion, and work satisfaction of professional workers in vocational rehabilitation. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 53(2), 113-123.

Taşcı, F. (2018). *Sosyal politikada dezavantajlı gruplar: Tarih, yaklaşım ve uygulama*. İstanbul: Kaknüs.

Thompson, S., Shakespeare, T., & Wright, M. (2008). Medical and social aspects of the life course for adults with skeletal dysplasia: A review of current knowledge. *Disability and Rehabilitation*, 1-12.

Topgöl, S. & Yıldırım, M. (2018). Engelli istihdamına ilişkin işverenlerin tutum ve algıları: Tokat örneği. *International Journal of Human Sciences*, 15(2), 855-869.

Toth, K., & Dewa, C. (2014). Employee decision-making about disclosure of a mental disorder at work. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 24, 732-746.

TÜİK (2011). *Nüfus ve konut araştırması*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-ve-Konut-Arastirmasi-2011-15843> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024.

UNESCO (2018). *Education and disability: analysis of data from 49 countries*. <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/ip49-education-disability-2018-en.pdf> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024

Uysal, A., Albayrak, B., Koçulu, B., Kan, F., & Aydın, T. (2014). Attitudes of nursing students toward people with disabilities. *Nurse Educ Today*, 34(5), 878-884. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2013.09.001>

Vincent-Onabajo, G., & Malgwi, W. (2015). Attitude of physiotherapy students in Nigeria toward persons with disability. *Disabil Health J*, 8(1), 102-108.

Vornholt, K., Uitdewilligen, S., & Nijhuis, F. (2013). Factors affecting the acceptance of people with disabilities at work: a literature review. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 23, 463-475.

Vuran, S. (2018). Bakım elemanı yetiştirme ve geliştirme II. N. Gökçek Karaca, & S. S. Topbaş (Ed.). *Bakım ihtiyacında olan engelli bireyler*. (s. 2-19). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Wang, Z., Xu, X., Han, Q., Chen, Y., Jiang, J., & Guo-Xin, N. (2021). Factors associated with public attitudes towards persons with disabilities: A systematic review. *BMC Public Health*, 21(1058), 1-15. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-11139-3>

Weiner, B., Osborne, D., & Rudolph, U. (2011). An attributional analysis of reactions to poverty: The political ideology of the giver and the perceived morality of the receiver. *Personality and Social Psychology Review*, 15, 199–213. <https://doi.org/10.1177/1088868310387615>

Wendell, S. (1989). Toward a feminist theory of disability. *Hypatia*, 4, 104-124.

Wilson, M. C., & Scior, K. (2014). Attitudes towards individuals with disabilities as measured by the implicit association test: a literature review. *Research in Developmental Disabilities*, 35(2), 294–321. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2013.11.003>

WHO (tarihsiz). *Disability*. https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024.

WHO (2011). *World report on disability*. <https://iris.who.int/handle/10665/44575> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024

Yelpaze, İ. & Türküm, A. S. (2018). Engellilere Yönelik Çok Boyutlu Tutum Ölçeğinin Türk Kültürüne uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 168-187. doi:10.26466/opus.377906

Yıldırım, F. & Yaşın Dökmen, Z. (2004, Mayıs). Engellilere ilişkin tutumlarla sosyal üstünlük yönelimi, adil dünya inancı ve kontrol odağı inancı arasındaki ilişkiler. İçinde 6. *Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı: Küreselleşme Sosyal Adalet ve Sosyal Hizmetler* (s. 180-195), Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, Ankara.

Yıldırım, F., Dökmen, Z., Mamatoğlu, N., Özüğürlü, M. ve Karabulut, E. (2011). *İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi*. Ankara: TC Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Mattek Matbaacılık.

Yılmaz, Z. (2007). Çalışan özürlülerin iş yaşamında karşılaştıkları sorunlar ve bunları etkileyen etmenler. *Özveri*, 1(2), 193-279.

Zhang, L., & Haller, B. (2013). Consuming image: How mass media impact the identity of people with disabilities. *Communication Quarterly*, 61(3), 319–334. <https://doi.org/10.1080/01463373.2013.776988>

İktidarın Gözünden Gözün İktidarına Beden¹

MUHAMMED MİRZA ALTUN

Aksaray Üniversitesi, Türkiye

mmirzaaltun@aksaray.edu.tr

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-22/9-9175>

Özet

Bu çalışma, geleneksel toplumlardan modern toplumlara kadar iktidarın gözetim olgusuyla bireyi, bireyin bilinci ve doğasını dönüştürme sürecini beden ekseninde incelemektedir. Çalışma, modern gözetim olgusunun beden üzerindeki etkilerini sosyal medyadaki yansımaları bağlamında ele almayı amaçlamıştır. Dijitalleşme üzerinden gerçekleşen gözetim, bireyleri güvensiz hale getirmekte, aşırı bireyselleştirmekte ve toplumsal yaşamdan soyutlamaktadır. Bu durum, bireylerin toplumsal etkileşimden uzaklaşmasına, yalnızlaşmasına ve yabancılaşmasına neden olmaktadır. Narsistik özellikler gösteren bireylerden oluşan yeni bir toplumsal yapı ve kültür ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda betimsel analiz yöntemi kullanılmış, çalışmanın temel terimleri olan beden, iktidar, gözetim ve sosyal medya konusunda literatür taraması yapılarak elde edilen veriler sentezlenmiştir. Bu bağlamda çalışma, günümüz toplumlarının niteliklerine ilişkin değerlendirmeleri ve modern gözetim kültürünün birey ve toplum düzeyindeki sonuçlarını tartışmayı ve günümüz toplumsal yapıların dönüşümüne dair sosyolojik tartışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Beden, Gözetim, İktidar, Sosyal Medya, Beden Sosyolojisi.*

¹ Bu çalışma, Üniversite Gençliğinin Beden Algısı ve Kimlik İnşası: Aksaray Üniversitesi Örneği başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Makalenin geliş tarihi: 16/03/2025 - Makalenin kabul tarihi: 20/05/2025

10.17932/IAU.AIT.2015.012/ait_v01i1i003

From the Eye of Power to the Power of the Eye

Abstract

This study examines the process of transforming the individual, the individual's consciousness and nature, with the phenomenon of surveillance of power from traditional societies to modern societies, on the axis of the body. The study aimed to discuss the effects of the modern surveillance phenomenon on the body in the context of its reflections on social media. Surveillance through digitalization makes individuals insecure, over-individualizes them and isolates them from social life. This situation causes individuals to move away from social interaction, become lonely and alienated. A new social structure and culture consisting of individuals with narcissistic characteristics is emerging. In this context, the descriptive analysis method was used, and the data obtained by conducting a literature review on the basic terms of the study, body, power, surveillance and social media, were synthesized. In this context, the study evaluates the characteristics of today's societies and the effects of modern surveillance culture on the individual and society levels

Keywords: *The Body, Surveillance, Power, Social Media, Sociology of the Body*

GİRİŞ

Beden, insanın toplum içinde görünme vasıtasıdır. İnsanı toplumsal varlığa dönüştürür, toplumsal ilişki ve etkileşimi yansıtır (Okumuş, 2015: 51). Yalnızca fiziksel bir varlıktan ibaret olmayan beden, aynı zamanda değerler ve eylemler bütününe kapsayan geniş bir çerçevede anlam kazanır (Kara, 2015: 23-24). Bu bakımdan tarihsel ve kültürel bir yapıyla koşullandığı söylenebilecek olan beden, toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Bulgu, 1999: 76).

İktidar, belirli bir alana sabitlenemeyen, maddi zenginliğin ötesinde güçle bağlantılı ve sürekli dolaşımda olan bir olgudur (Urhan, 2007: 104). Michel Foucault'ya göre iktidar, bir olgu olarak bedeni, dolayısıyla bireyi ve toplumu egemenliği altında tutmakta ve toplumsal ilişkilerin, yapıların ve değişimlerin belirleyici bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Özne, iktidarın ilişkilerini inşa ettiği merkezi bir unsur olup, iktidar tüm süreçlerini öznenin bedeni üzerinden gerçekleştirmektedir (Bingöl, 2019: 327-328). Bu bağlamda, iktidar her dönemde bedeni, güç ilişkilerinin bir yansıması olarak görmüştür (Güneş, 2015: 59).

Tüketim, insanın varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan temel bir ihtiyaçtır (Ersoy, 2014: 48). Beden ve iktidar teknolojileri bağlamında ele alınacak tüketim ise ihtiyaç olmanın ötesine geçerek farklı bir boyut kazanmıştır. Modern toplumlar, tüketim toplumlarına dönüşmüş; tüketim, toplumsal varoluşun temel göstergesi haline gelmiştir (Featherstone, 1996: 187). Tüketicinin en önemli araçlarından biri ise beden olmuştur. Moda, sağlık, güzellik ve estetik gibi endüstrilerin etkisiyle, dijital teknolojiler aracılığıyla yapılan reklamlarla beden, kusursuzluğu hedefleyen bir anlayışla sürekli yeniden inşa edilmekte ve toplumsal görünürlüğü artırılmaktadır (Akşit, 2018: 78).

Geleneksel ve modern toplumlarda beden, iktidar tarafından yalnızca gözetimin doğrudan bir aracı olarak değil, aynı zamanda tüketicinin temel unsurlarından biri olarak da gözetim altında tutulmuş; böylece toplumsal yaşam içerisindeki rolü ve işlevi dönüşmüştür. Beden, değişen toplumsal koşullarla birlikte sembolik anlamı ve değeri artan bir unsur haline gelmiştir (Çetinkaya ve Cılızoğlu, 2019: 37). Tüketim kültürünün yükselişiyle ideal beden standartlarına ulaşmak için inceltilmekte, süslenmekte, sıkılaştırılmakta, estetik plastik cerrahi müdahalelerle belli kalıplara sokularak, her gün yeniden yapılandırılarak görseelliği ön plana çıkarılmış, toplumsal bir göstergeye dönüştürülmüştür (Ayvaz, 2018: 63-66).

Foucault'nun söylemiyle derinlik kazanan panoptikon kavramı¹ Foucault tarafından modern disiplin toplumlarını açıklamak, gözetim anlayışının teorik çerçevesini şekillendirmek için kullanılmıştır. Gözetim olgusu zamanla panoptikon mimarisinden farklılaşarak önce sinoptikon² daha sonra süperpanoptikon olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte iktidar, bireyleri doğrudan gözetlemek yerine, onların kendi iradeleriyle ve rızalarıyla kendilerini gözetlemelerini sağlayarak denetim kurmaktadır (Bitirim Okmeydan, 2017: 46-48). Süperpanoptikon olarak değerlendirilebilecek durumun en somut örneklerinden biri sosyal medyadır. Sosyal medya platformlarında bireyler, her gün özenle biçimlendirdikleri bedenlerini ve

¹ Panoptikon kavramı Grekçe kökenli bütünü/ her şeyi gören anlamına gelen, 1785 yılında Jeremy Bentham tarafından kullanılan ve yerleşik bir denetim sistemini ifade eden kurumsal bir yapı tasarımıdır. Bir hapishane tasarımı olan panoptikon, kesintisiz gözetime bağlı, mahkûmlar üzerinden denetimi sağlayan böylece mahkûmları ıslah etmeyi amaçlayan bir niteliğe sahiptir. Kavram 1975'te Foucault tarafından daha geniş bir çerçevede modern disiplin toplumu için bir hapishane modeli olarak kullanılmıştır

² Çoğunluğun azınlığı izlemesi olarak tanımlanan ve panoptikonun elektronikleşmiş versiyonunu ifade etmek için kullanılan sinoptikon ilk kez Mathiesen tarafından kullanılmıştır. Sinoptikon, panoptik modelin ters yüz edilmiş halini ifade eder.

yaşamlarını zaman ve mekân sınırı olmaksızın başkalarıyla paylaşmakta, böylece kendilerini başkalarının denetimine sunmaktadır. Bu durum, iktidarın otoritesini zorlayıcı yöntemlerle değil, bireylere zevk vererek ve onları eğlendirerek sanal bir hapisane ortamında daha güçlü bir şekilde sürdürmesini sağlamaktadır (Öztürk, 2013: 143).

Bu çalışmada, iktidarın beden aracılığıyla birey ve toplum üzerindeki denetim mekanizmaları, tüketim ilişkisi ve gözetim olgusu bağlamında ele alınmıştır. Özellikle modern toplumun gözetim toplumuna nasıl evrildiği ve bilişim teknolojilerinin bu dönüşümde nasıl bir rol oynadığı, beden ekseninde tartışılmıştır. Modern dönemde bedenin tüketim olgusu sonucu dönüşümü, toplumsal görünürlüğünün artırılması ve bu süreçte iktidarın gücünün pekişmesi ele alınan temel sorunlar arasında yer almaktadır.

Beden ve Toplum

Beden, insanın toplumsal gerçekliği ve somut varlığının mekânıdır (Okumuş, 2015: 45). Toplumsal varlığın küçük bir evreni olan beden, kültürün canlı bir yansımasıdır. Sosyo-kültürel, ekonomik ve politik ilişkilerin, düşünce ve ideallerin izdüşümüdür. Bu bağlamda beden, fiziksel görünümün ötesinde anlam ve değer taşır (Tekin, 2016: 1169). Aynı zamanda kültürün, değerlerin ve normların aynası olan beden, biyolojik olduğu kadar toplumsal bir olgudur (Kara, 2015: 23-24). Tarih boyunca beden, yaşadığı dönemin toplumsal koşullarını ve değerlerini yansıtan bir yapı olarak şekillenmiştir (Bilgin, 2016: 221). Bu perspektifle beden, sadece bir organizma değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel olarak şekillenen bilinç sahibi bir varlık olarak ele alınır (Kara, 2015: 24).

Bedene duyulan ilgi, insanlık tarihi kadar eskidir. İlk çağlardan itibaren beden, düşünce tarihinde önemli bir yer tutmuştur. İlk dönemlerde kutsal metinlerde, beden ve ruha dair açıklamalar ve yorumlar yapılmış, Antik Yunan döneminde ise beden, güzellik, güç ve cesaretin bir temsili olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde beden, sanat eserlerinde yoğun bir şekilde işlenmiş ve olimpiyat oyunları gibi etkinliklerde değer kazanmıştır (Şişman, 2018: 20-21).

Antik Yunan'da özellikle erkek bedeni ön plandadır. İdeal erkek bedeni, belli ölçülere sahip olan ve güzelliği temsil eden bir beğeni unsuru olarak övülmüştür. Çıplaklık, doğanın bir hediyesi olarak görülmüş ve erkek bedeni, güç, zarafet ve üstünlüğün sembolü olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın kadın bedeni, zayıflık, pasiflik ve eksiklikle ilişkilendirilmiş,

toplumsal görünürlüğü ikinci planda bırakılmıştır. Erkek bedeni; onur, başarı ve medeniyetin bir kaynağı olarak yüceltilirken, kadın bedeni genellikle olumsuz niteliklerin simgesi olarak ele alınmıştır (Sennett, 2022: 21; Tekin, 2016: 1159).

Orta Çağ Batı medeniyetinde din, toplumsal yaşamın tüm alanlarında mutlak bir egemenliğe sahip olmuştur. Din, bireylerin yaşam pratiklerini, düşünce sistemlerini ve değerlerini derinden etkilemiş; bu etki, toplumsal yapının her kesimine nüfuz etmiştir. Bu dönemde beden, ruh-beden düalizmi çerçevesinde ele alınmış ve farklı anlamlarla ilişkilendirilmiştir. Ruh, kutsal, yüce ve olumlu değerlerin kaynağı olarak yüceltilirken, beden ise olumsuzlukların, kötülüğün ve günahın kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, bedensel arzuların dizginlenmesi, tamamen ortadan kaldırılması ve maddi lükslerden uzak durulması gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur. Bu idealler doğrultusunda çeşitli kontrol mekanizmaları geliştirilmiştir (Özakın, 2017: 137).

Orta Çağ Avrupa'sında beden, Hristiyanlığın belirleyici söylemleri çerçevesinde günahın taşıyıcısı ve ruhsal kurtuluşun önündeki bir tehdit olarak konumlandırılmıştır. Bu dönemde beden, yalnızca bastırılması gereken bir arzu kaynağı değil, aynı zamanda belirli iktidar ilişkileri içinde şekillenen bir bilgi ve denetim nesnesi hâline gelmiştir. Foucault'a göre cinsellik ve beden üzerine kurulan söylemler, bastırmadan çok, söylemsel üretim ve iktidar aracılığıyla bedenin ayrıntılı biçimde düzenlenmesini ve öznenin kendini sürekli sorgulayan, itiraf eden bir varlık olarak inşa edilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, bedenin çileci pratiklerle terbiye edilmesi, bireyin kendi üzerindeki iktidarı içselleştirmesiyle mümkün olmuş; acı çekmek, yalnızca ruhun arınması değil, bireyin kendini tanıması ve denetlemesi için de bir yöntem olarak işlev görmüştür. Ona göre Orta Çağ, bedensel arzuların cinsellik etrafında kapsamlı bir söylemsel üretiminin başladığı bir dönemdir (Foucault, 1993: 21-27). Cinsellik ve beden, sadece dini kurumların değil, aynı zamanda bilgi üretimi mekanizmalarının da merkezine yerleşmiştir. Bedenin günahkâr doğasına dair sürekli tekrar eden anlatılar, Foucault'nun "iktidarın bilgiyle iç içe geçtiği" görüşüyle örtüşmektedir; zira bu söylemler hem bireyleri tanımlamakta hem de onların davranışlarını denetim altına almaktadır (Foucault, 2019: 135-147).

Foucault'ya göre birey sadece dışsal bir disiplinin nesnesi değil, aynı zamanda kendini itiraf, gözlem ve öz-denetim yoluyla biçimlendiren

aktif bir faildir. Hristiyan itiraf pratiği bu bağlamda merkezi bir rol oynar: birey günahlarını dile getirirken yalnızca Tanrı karşısında hesap vermekle kalmaz, aynı zamanda kendi arzularını tanımlamak, düzenlemek ve kontrol altına almak zorundadır. Foucault'nun vurguladığı üzere, iktidar sadece yasaklayan değil, bilgi üreten ve özneyi kuran bir yapıdır. Bu çerçevede bedene uygulanan cezalar ve işkenceler, bireyi dönüştürme amacı güden özneleştirme tekniklerinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. İtiraf kültürü, günahın dile getirilmesiyle sınırlı değildir, aynı zamanda bireyin kendi bedeniyle kurduğu ilişkiyi denetim altına alan söylemsel bir aygıttır. Böylece beden hem dinî hem de epistemolojik bir rejim altında şekillendirilmiş; birey, kendi arzularını izleyen, değerlendiren ve düzenleyen bir özneye dönüştürülmüştür (Foucault, 2021: 57-83).

Rönesans, Reform hareketleri ve coğrafi keşifler gibi köklü dönüşümlere yol açan gelişmeler, bedene yönelik yaklaşımlarda belirgin bir değişim yaratmıştır. Bu dönemde özellikle resim ve heykel gibi sanat dallarında beden, estetik bir obje olarak ele alınmış ve insan bedeninin güzelliği seküler bir perspektifle işlenmiştir. Orta Çağ'daki bedenin olumsuz ve günahla ilişkilendirilen anlam dünyasından uzaklaşılarak, bedenin güzelliği sadece sanatsal ve dünyevi bir değer olarak yüceltilmiştir. Toplumda giyim ve kuşam önem kazanmış, bedenin toplumsal görünürlüğü sağlanmıştır. Bununla birlikte, bireylerin topluluk içinde nasıl davranacağına, nasıl giyineceğine ve hareket edeceğine dair adab-ı muaşeret kuralları belirlenerek beden, belirli normlar çerçevesinde kontrol altında tutulmaya devam edilmiştir. Bu dönemde beden, statü göstergesi ve güzelliğin yanı sıra gelişmişliğin bir ölçüsü olarak değer görmüştür. Sanat aracılığıyla beden, manevi ve soyut değerlerden ayırıştırılarak maddi alana indirgenmiş ve bu maddi değerler, yüceltilen yeni bir anlayışın temelini oluşturmuştur (Şişman, 2018: 25-30).

Aydınlanma Çağı'nda bedenin algılanışında öne çıkan unsurlardan biri, kadın bedeninin toplumsal görünürlüğünün artmasıdır. Daha önceki dönemlerde erkek bedeni merkezi bir konumda yer alırken, bu dönemde kadın bedeni dikkat çekici bir şekilde ön plana çıkmıştır (Şişman, 2018: 31). Kadın bedeni, güzelliğin, toplumsal düzenin ve bütünleşmenin simgesi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Kadınlar, giyim-kuşam, kozmetik ürünlerin yoğun kullanımı ve bedenin çeşitli takılarla süslenmesi gibi pratiklerle sosyal statülerini ifade etmişlerdir (Duby ve Perrot, 2005: 63). Erkeklerin, bedensel estetiği ve zarafetiyle dikkat çeken kadın

partnerleriyle toplumda görünür olması, dönemin önemli bir özelliği olmuştur. Bu bağlamda moda kıyafetler, pahalı mücevherler ve yoğun makyaj gibi unsurlar, kadın bedeninin toplumsal temsiliyeti açısından belirgin bir rol oynamıştır (Eco, 2012: 301).

Modernleşmeyle Bedenin Değişen Rolü ve Tüketim

Toplumun modernleşme süreci, bedenin algılanışında ve toplumsal işlevinde köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu süreçte yaşanan rasyonelleşme, sekülerleşme ve bireyselleşme, bedenin dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır. Geleneksel anlayışlardan radikal bir kopuş yaşanmış; beden, modernleşmenin etkisiyle kutsallık ve dokunulmazlık gibi ilahi niteliklerden sıyrılarak insan iradesine bağlı, şekillendirilebilir ve seçilebilir bir varlık haline gelmiştir. Modernleşmenin akıllı yücelten yapısı, bedeni bireyin kontrol edebildiği, özerk ve özgür bir alan olarak tanımlamıştır (Şişman, 2018: 33-34).

Modernleşme süreciyle birlikte beden, rasyonelleşme çerçevesinde bireyselleşmiş; toplum ya da din gibi kolektif normlar yerine bireysel özgürlüğü ve kendini ifade etmeyi öne çıkaran bir anlam kazanmıştır. Bu dönüşüm, bedenin değiştirilemez bir kader olarak değil, bireysel irade ve çaba doğrultusunda şekillendirilebilen bir varlık olarak görülmesini sağlamıştır. Bu bağlamda birey, bedenini kendi özgür iradesi ve kişisel tercihleri doğrultusunda yeniden yapılandırılmakta, bedenin görünürlüğü de artış göstermektedir. Artık inşa edilebilen, değiştirilebilen bir varlık olarak ele alınan beden daha fazla toplumsal, kültürel ve ekonomik bir simgeye dönüşmüştür. Bu süreç, bilim, teknoloji, ekonomi, siyaset ve sağlık gibi birçok alandaki ilerlemelerle desteklenmiştir. Özellikle kapitalist sistemde beden, alınıp satılabilen bir metaya dönüşür. Medya ve reklamlar aracılığıyla ideal beden formları oluşturulur. Fit, genç ve güzel olmak, sosyal kabul ve ekonomik fırsatlar açısından önem kazanır. Bu durum beden üzerinde diyet, spor, estetik ameliyatlar vb. yollarla sürekli bir denetim ve müdahaleyi beraberinde getirir. Beden iş gücü olarak disipline edilir; üretken olması sağlanarak kontrol altında tutulur. Kapitalist kültür özellikle kadın bedenini daha fazla ticarileştirir. Moda, kozmetik ve estetik sektörler kadın bedeni üzerine kuruludur. Bu bağlamda, kapitalizm bedeni sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler ağı içinde şekillenen bir sermaye haline getirir (Nazlı, 2005: 76).

Modernleşme, aynı zamanda üretici toplumların tüketici toplumlara dönüşümünü de beraberinde getirmiştir (Bauman, 2023: 83). Bireycilik,

akılcılık ve bilimsellik temelinde şekillenen sınırsız özgürlük anlayışı, haz ve hız odaklı bir tüketim kültürünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kültür, bireylerin düşünce sistemlerini, davranış biçimlerini ve yaşam tarzlarını derinden etkilemiştir (Bilton, 2009: 37). Tüketim toplumunda hiçbir şeyin kalıcı şekilde benimsenmediği, hiçbir ihtiyacın ve arzusun sınırlandırılmadığı bir anlayış hâkimdir. Birey, tüketim aracılığıyla statü sağlamakta, kendini özgün, değerli ve bağımsız hissetmekte ve tüketimini teşhir ederek toplumsal görünürlüğünü artırmaktadır. Bu bağlamda, tüketim kültürü bireylerin yaşam biçimini ve değerlerini kapsayan bir sosyal yapı hâline gelmiştir (Bocock, 2005: 20). Modernleşme ile bedenin toplumsal algısı, tüketim kültürünün etkisiyle değişmiştir. Birey değeri, sahip olduğu maddi unsurlar ve tüketim alışkanlıklarıyla ilişkilendirilmiştir. Tüketim toplumunda birey, tükettikleriyle tanımlanmakta ve bu durum bireysel değer ölçütlerini kökten bir şekilde dönüştürmektedir (Bayhan, 2011: 228). Tüketim toplumunun önemli unsurlarından biri bedendir. Beden, tüketim toplumunda güzellik, sağlık, moda, estetik cerrahi gibi söylemlerle idealize edilmiş bir imge haline getirilmiş, aynı zamanda tüketimin nesnesi olmuştur. Tüketici, ideal bir bedene ve estetik bir dış görünüme ulaşma çabası içinde sonu gelmeyen bir tüketim döngüsüne girmektedir (Featherstone, 1996: 123). Bu süreçte spor, diyet, solaryum, botoks, yoga, meditasyon, sağlıklı beslenme, estetik operasyonlar ve iyi giyinme gibi pratiklerle bedene müdahaleler yapılmakta; birey, fit bir vücuda, ince bir bele, düzgün bir karına ve biçimlendirilmiş kol, bacak ve kalçalara sahip olmak amacıyla sürekli tüketim faaliyetlerine yönlendirilmektedir. İdeal beden algısı, böyle bir döngüye dayalı olduğu için giyim-kuşam, kozmetik, gıda, spor, plastik cerrahi vb. ürünlere yönelik sürekli para harcamayı gerektirmektedir. Güzel, genç ve sağlıklı kalma arzusu sadece para değil emek ve zaman harcamayı da gerekli kılmaktadır. Bireyleri çok çeşitli pratiklerle tüketime sevk etmektedir. Yaşlanmayı önleme ve estetik standartlara ulaşma çabaları, bedeni tüketimin merkezine yerleştirmiştir. Bu bağlamda beden hem bir tüketim nesnesi hem de tüketimi teşvik eden bir araç haline gelmiştir. Bunun önemli araçlarından biri modadır (Ayvaz, 2018: 65).

Moda, modernleşme sürecinin bir ürünü olarak ortaya çıkan ve modern toplumla birlikte önem kazanan bir olgudur (Barbarosoğlu, 2023: 57). Bilim ve teknolojideki (örneğin tekstil, sağlık, estetik) gelişmelerin katkısıyla moda geniş bir alanı kapsar hale gelmiştir. Kitle iletişim araçları, modanın yayılmasında ve popülerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Reklamlar ve medya aracılığıyla bireyler, günün eğilimlerini takip etmeye ve bu eğilimlere uygun ürünleri satın almaya yönlendirilmiştir. Modern dönemde bireyler, modanın etkisiyle şekillenen beden algılarına uygun davranışlar geliştirmiştir. Bu bağlamda beden, toplumda görünürlük kazanmanın ve toplumsal statü elde etmenin bir aracı haline gelmiştir (Busch, 2017: 95-109).

Bu süreçte dış görünüş büyük bir önem kazanmış, beden güzellik ve estetikle özdeşleştirilmiştir. Güzel, bakımlı, ince, albenisi yüksek ve estetik bir beden anlayışı ön plana çıkarılmıştır. Bu özelliklere sahip bir beden, güzellik, başarı, güç, zenginlik, zekâ ve statünün simgesi haline gelirken; tam tersi özelliklere sahip bir beden, çirkinlik, bakımsızlık, iticilik, iradesizlik, tembellik ve düşük statüyle ilişkilendirilmiştir. Güzellik, modern dönemde verili bir nitelik olarak değil, bireyin çabası ve becerisiyle elde edilen bir sonuç olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık, şişmanlık ise ölçsüzlük, pasiflik, vasıfsızlık ve yoksullukla ilişkilendirilerek olumsuz bir anlam yüklenmiştir. Bu durum, bireyin bedensel görünümü üzerindeki baskıyı artırmış ve estetik standartlara uyum sağlama çabasını sürekli kılmıştır (Vigerollo, 2016: 235).

Modern dönemde dış görünüş, toplumsal varlığın en önemli göstergelerinden biri haline gelmiştir. Gündelik yaşamda, iş ve eş bulma gibi süreçlerde dış görünüş, toplumsal ilişkilerin belirleyici bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, bireyleri zamanın eğilimlerine uygun olarak bedenlerini sürekli güncellemeye yönlendirmiştir (Sagaert, 2020: 77). Güzellik anlayışının kişisel çaba ve iradeye bağlanması, spor ve güzellik salonlarının, bakım merkezlerinin, kozmetik ürünlerinin, estetik ameliyatlarının ve diyetisyenlik hizmetlerinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamış; bu doğrultuda küresel ölçekte etkili bir güzellik endüstrisi ortaya çıkmıştır (Vigerollo, 2016: 201).

Modern güzellik standartları, ince bir bel, zayıf bacaklar, silikonlu göğüsler, dolgulu dudaklar, çıkık elmacık kemikleri ve biçimlendirilmiş kalçalar gibi fiziksel özelliklerle tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda birey, bedenine bir kumaş muamelesi yaparak kesme, ekleme ve çıkarma gibi müdahalelerle fiziksel görünümünü yeniden yapılandırmaktadır. Böylelikle beden, alınıp satılabilen, sürekli yeniden üretilen bir meta haline dönüşmüştür. İdeal beden için yapılan bu dönüşüm, dış görünüşün yüceltilmesine ve tabulaştırılmasına yol açmış; bu durum bireyler için adeta bir zorunluluk

halini almıştır. Toplumsal normlar ve beklentiler doğrultusunda birey, eş, dost, akraba, komşu ve arkadaş çevresinin dolaylı baskısıyla güzellik standartlarına uyum sağlamaya yönlendirilmiştir. Bu toplumsal baskı, moda ve reklam gibi kitle iletişim araçları aracılığıyla bilinçdışına yerleştirilmiştir. Güzellik endüstrisi, yalnızca bireylerin dış görünüşünü değil, aynı zamanda güzellik algısını da biçimlendirmiştir (Canatan, 2015: 93). Bu bağlamda, "Çirkin kadın yoktur, bakımsız kadın vardır" söylemi gibi popüler ifadeler, bireyleri tüketim odaklı güzellik normlarına teşvik ederek endüstrinin hedeflerine hizmet etmektedir.

Modern toplumlarda şişmanlık, hastalık ve yaşlılık gibi insana özgü durumlar, güzellik standartlarına aykırı olarak çirkinlik ve kusur şeklinde zihinlerde yer edinmektedir. Bu durum, her yaşta ve cinsiyetten bireylerde beden memnuniyetsizliği yaratmakta ve bireyleri fiziksel görünüşlerini iyileştirme arayışına sürüklemektedir. Ancak güzellik endüstrisi, bilim ve teknolojinin sunduğu imkânlarla bu memnuniyetsizliklere çözüm önerileri geliştirmektedir. Para, zaman ve emek harcanarak, bireyin arzu edilen bedene kavuşması kolaylaştırılmaktadır (Köse, 2010: 227). Bedenin güzelleşmesi, bireyi daha fazla görünür kılmakta ve fiziksel görünüm, bireyin toplumdaki varlığını daha da ön plana çıkarmaktadır. Moda, güzellik ve sağlık endüstrisi, bedeni adeta kutsallaştırarak görünürlük kazanmasını sağlamaktadır (Debord, 2016: 43). Modern toplumlarda fiziksel görünüm, sosyal statü, kimlik ve yaşam tarzının bir göstergesi haline gelmiştir. Bu bağlamda görünürlük, toplum içinde var olmakla eşdeğer bir anlama sahiptir.

İktidar, Özne ve Beden İlişkisi

İktidar, tanımlanabilir bir yerden ziyade varlığı hissedilen, dolaşımda olan ve toplumsal yaşamın her alanında etkisini gösteren bir ilişkiler ağıdır (Urhan, 2013: 122). Michel Foucault, iktidarı, bireylerin eylemleri üzerinde etkili olan ve onları biçimlendiren bir eylem olarak tanımlar. Ona göre iktidar, başkalarının eylemleri üzerinde gerçekleştirilen bir eylem biçimidir (Foucault, 2021: 75-78). İktidar, toplumsal yaşamı her alanda yönlendiren bir ilişkiler ağıdır. Ancak bu yapı biçimlendirici ve yönlendirici bir karakter taşır. Biçimlendirme ve yönlendirme süreçleri, iktidarın hem kaynağı hem de işleyiş dinamiğidir. Bireylerin birbirleriyle, toplumla ve devletle olan ilişkilerindeki güç dinamikleri, iktidar ilişkileridir (Bingöl, 2019: 328-329). Foucault'nun iktidar yaklaşımında bireyleri biçimlendirmek ve onları yönlendirmek amacı taşır. Foucault'ya göre iktidar özneleştirme

süreçlerini tayin eden ve öznelere belirli bir şekilde davranmaya sevk eden bir ilişkiler ağıdır (Foucault, 2021: 78).

Özne, toplumsal eylemlerin, yapıların ve değişimlerin temel faili; bu süreçlere anlam ve değer katan aktördür. Özne eylemlerin öznesi ve inşacıdır. Foucault'ya göre özne, beden ve iktidar ayrılmaz bir bütündür. İktidar, özneyle varoluşsal bir ilişki içerisinde ve bu ilişkiyi öznenin bedeni üzerinden gerçekleştirmektedir. Foucault'ya göre iktidarın nihai hedefi beden üzerinden bireyin ruhunu, bilincini ve benliğini şekillendirmektir (Bingöl, 2019: 327-333).

Beden, iktidarın özneleştirdiği bireyin kimliğini ve ruhunu biçimlendirme sürecinin temel zemini olan ilişkiler ağı üzerinden ele alınır. Cezalandırılan görünürde beden olsa da asıl hedef, öznenin ruhu ve bilincidir. Bu bağlamda beden yeni bir biçim verilmek istenen öznenin somut bir temsilidir (Bingöl, 2020: 62-69). İktidar, varlığını ve otoritesini, norm dışı davranışlarda bulunan ya da suçlu olarak tanımlanan bedenler üzerinden göstermiştir. Suçlu bedenler, toplumsal düzeni sağlamak adına boyun eğdirme ve itaat ettirme gibi amaçlarla cezalandırılmıştır (Güneş, 2015: 60). İktidar, suçlu bedenler üzerinden mevcut düzeni korumayı veya bozulan toplumsal düzeni yeniden tesis etmeyi amaçlamıştır. Suçlu bedenlerin aşağılanması ve cezalandırılması, bu hedefin görünür kılınmasını sağlayan güçlü bir sembolik eylem olarak ortaya çıkmıştır. Bu yöntemler, iktidarın kontrol mekanizmasının sürekliliğini sağlaması açısından önemli bir rol oynamıştır (Boyne, 2017: 160).

Modern Dönemde Beden ve İktidarın Dönüşümü

Modern dönemde, suçlu bedenlere yönelik cezalandırma yöntemleri ve bu uygulamaların toplum üzerindeki etkisi önemli ölçüde değişmiştir. Geleneksel dönemde bedene uygulanan işkence, idam, organ koparma, damgalama ve bedenin teşhiri gibi sert ve fiziksel yöntemler yerini daha farklı cezalandırma biçimlerine bırakmıştır. Toplumsal koşulların değişimi ve iktidarın bedene yüklediği anlamın dönüşmüştür (Foucault, 2006: 40-42).

Modern cezalandırma sisteminde, iktidar bedene yönelik tasarrufunu hapsetme, sürgün etme ve zorla çalıştırma gibi fiziksel cezalarla sürdürmektedir. Ancak, bu yöntemler görünür bir şekilde acı çektirme amacı taşımaktan ziyade bireyin özgürlüğünü kısıtlamaya odaklanmıştır. Beden, modern iktidar tarafından kapalı mekânlarda kontrol altına alınarak

nesneleştirilmiştir. Bu durum, bireyin toplumsal düzen için ıslah edilmesi ve yeniden şekillendirilmesi amacına hizmet etmektedir (Foucault, 2000: 43).

Geleneksel dönemde iktidar, bedensel cezalandırma ve acı çektirme üzerinden bireyi özneleştirirken, modern dönemde bu süreç rasyonelleştirilmiş ve daha dolaylı yöntemlerle uygulanmaya başlamıştır. Foucault'nun düşüncesine göre modern iktidar, bedeni yalnızca cezalandırılan bir nesne olmaktan çıkarıp, toplumsal niteliklerle yeniden tanımlanan bir varlık haline getirmiştir (Boyne, 2017: 160).

Hapishaneler, okullar, hastaneler ve fabrikalar gibi kurumların işlevselliği, bireyin bedenini disipline etmeye yönelik bu yeni iktidar mekanizmalarının temel unsurlarıdır. Beden, bir yandan iktidarın kontrol aracı haline gelirken, diğer yandan toplumsal düzenin devamlılığını sağlayan bir üretim ve tüketim odağı olarak yapılandırılmıştır. Geleneksel dönemde bedensel cezalandırma öne çıkarken, modern dönemde cezalandırma daha çok zihinsel, ruhsal ve duygusal boyutlara taşınmıştır. Beden, fiziksel acıdan ziyade zihinsel ve duygusal yoksunluklarla disipline edilmekte, ıslah edilmekte ve eğitilmektedir (Urhan, 2013: 287). Bu dönüşüm, beden üzerindeki denetimin boyut değiştirmesine neden olmuştur.

Modern iktidar biçimleri, bireyin bedenini denetlenebilir, düzenlenebilir ve üretken bir unsur haline getirmiştir. Foucault'nun disiplin toplumu kuramı çerçevesinde, bu dönüşüm bedenin uysallaştırılması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu süreç, bireyin davranışlarının, hareketlerinin ve zaman kullanımının denetlenmesini mümkün kılan çeşitli kapalı kurumlar aracılığıyla işlerlik kazanmıştır. Foucault'nun büyük kapatılma olarak adlandırdığı tarihsel süreçte; hapishaneler, tımarhaneler, hastaneler, kışlalar ve okullar gibi modern kurumlar, bireyi hem gözlem altında tutan hem de disipline eden mekânlar olarak öne çıkar. Bu kurumlar, modern iktidarın rasyonel, bilimsel ve teknik bilgiyle meşrulaştırılmış pratikler aracılığıyla beden üzerinde egemenlik kurmasına olanak tanımıştır. Böylece, birey yalnızca dışsal bir otoriteye boyun eğen değil, aynı zamanda kendi kendini denetleyen bir özneye dönüştürülmüştür (Foucault, 2019: 361).

Gözetim Olgusu ve Panoptikon: Modern İktidarın Görünmez Gözü

Gözetim, bireylerin veya grupların eylemlerinin sistematik bir şekilde takip edilmesi ve kontrol altında tutulması anlamına gelmektedir. Terim, genel olarak görme ve göstermenin sistematikleştirilmiş bir biçimi olarak

değerlendirilir (Lyon, 2018: 31). Bir olgu olarak gözetim insanlık tarihi boyunca din ve ahlak temelli bir gerçeklik olarak var olmuştur. Geleneksel toplumlarda din, toplumu gözetlemenin ve yönetim erkini meşrulaştırmanın temel kaynağıdır. İnsanların yüz yüze ilişkiler kurduğu, aynı mekânı paylaştığı bu dönemde bireyler fiziksel olarak ulaşılabilir bir şekilde şeffaf bir gözetim altındaydı. Nüfus sayımları, asker sayısının tespiti, vergilerin belirlenmesi gibi uygulamalar doğal gözetim süreçleriyle gerçekleşmiştir. Bu süreçte, bireyler din, toplumsal kurallar ve yönetim erkine bağlı doğal kontrol mekanizmaları ile denetlenmiş ve var olan düzen baskı, dışlama ya da toplumdan soyutlama yöntemleriyle korunmuştur (Bozalp, 2018: 29).

Tarih boyunca tüm toplumlarda gözetim pratiklerine rastlamak mümkündür. Ancak, bu pratiklerin gözetim toplumu olarak adlandırılacak kadar sistematik ve belirgin bir yapı kazanması modern toplumlara özgü bir durumdur. Modern toplumlarda gözetim, kurumsallaşmış bir niteliğe bürünerek toplumsal yaşamın her alanında yaygınlaşmış ve bu açıdan geleneksel toplumlardan farklılaşmıştır. Bu farklılaşmanın en belirgin özelliği, gözetimin Tanrısal kaynağının yerini rasyonel ve sistematik bir denetim mekanizmasına bırakmasıdır (Bozalp, 2018: 32). Modern gözetim olgusunun anlaşılmasında Foucault'nun değerlendirmeleri ve onun panoptik hapisane modeline yönelik analizleri önemli bir yer tutar. Panoptikon, ilk kez Jeremy Bentham tarafından bir hapisane tasarımı olarak ortaya konan, Foucault'nun disiplinci iktidarı anlamak bakımından bu modelin müstesna özelliklerine odaklanana çalışmalarıyla beraber hapisane ötesinde modern gözetim sistemlerini anlamaya yönelik perspektife dönüşmüştür (Özcan, 2015: 193). Bu metafor, aynı zamanda günümüz dijital çağında bilişim teknolojileriyle şekillenen toplumları analiz etmek için de güçlü bir çerçeve sunmaktadır (Aydın, 2020: 2581).

Panoptikon modelinde, merkezde bir gözetleme kulesi vardır. Bu kule etrafında ise dairesel biçimde düzenlenen mahkûm hücreleri bulunur. Her hücrede sadece bir mahkûmun olması ve irtibat olanağının bulunmaması sebebiyle hücreler arasında iletişim kurulmasını engellenmiştir. Bu modelde mahkûmlar gözetleme kulesinde bulunan bir gözetleyici tarafından sürekli denetlendiğine inanır. Zira bu mimari tasarım, gözetleyicinin mahkûmları her an izleyebilmesine olanak tanırken, mahkûmların gözetleyiciyi görmelerini imkânsız hâle getirmektedir. Gözetleme kulesinin hareketli olması, denetimi sürekli kılmakta ve mahkûmlarda her an gözetim altında olduklarına dair bir algı oluşturmaktadır. Mahkûmlar her an izlenmeseler

dahi, sürekli gözetim altında olduklarına inandıkları için davranışlarını bu doğrultuda şekillendirmektedirler. Bu durum, bireylerin içselleştirilmiş bir denetim mekanizması doğrultusunda hareket etmelerine yol açarak, otoritenin bireyler üzerindeki etkisini kalıcı hâle getirmektedir (Foucault, 2006: 296-297).

Panoptikon, görülmeden gözetlemek esası üzerine kuruludur. Bu tasarım, mahkûmları sürekli gözetim altında tutma, zorla çalıştırma, tecrit etme ve eğitme yoluyla bedeni ıslah etme ve kontrol altında tutmayı amaçlar (Foucault, 2006: 296-297). Gözetim altında olan birey, ne zaman gözetlendiğini bilmediği için sürekli bir kontrol altında olduğu hissine kapılır. Bu durum, bireyde sürekli bir baskı, tedirginlik ve korku yaratarak özdenetim mekanizmasının gelişmesini sağlar. Gözetim sürecinde bireyin davranışları, düşünceleri ve bedenine yönelik müdahaleler sistematik bir şekilde gerçekleştirilir. Beden böylece eğitilir, biçimlendirilir ve istenen kalıba sokulur. Foucault, bu süreci bireyin bedeninin tabi kılınması ve disipline edilmesi olarak tanımlar (Foucault, 2023: 86).

Panoptikon, iktidarın (gözetleyicinin) çok sayıda bireyi tek bir merkezden gözetleyebilmesi için incelikle tasarlanmıştır. Foucault, bu tasarımı yalnızca hapisane mimarisi olarak değil, modern toplumlarda iktidar ilişkilerinin işleyişini anlamak için bir metafor olarak ele alır. Panoptikon'un temel işlevi, gözetlenme hissini bireyin bilincine kazıyarak gözetimin amaçladığı öz-denetimin kalıcılaştırmaktır (Foucault, 2006: 296-297). Bu yapı, modern iktidarın ihtiyaç duyduğu disiplini sağlamak, bireyleri itaat eden birer özneye dönüştürmek ve gözetimi sürekli kılmak açısından kritik bir rol üstlenir (Foucault, 2020: 14). Panoptikon, bireyleri boyun eğmeye, disiplinli olmaya ve belirlenen normlara uyumlu özneler haline getirir. Askeri bireyi daha özverili ve disiplinli olmaya, hastayı tedavi sürecine riayet etmeye, öğrenciyi daha gayretli çalışmaya, işçiyi daha verimli üretmeye, akıl sağlığı yerinde olmayan bireyi ise uysallaştırıp normalleşmeye yönlendirir (Aydın, 2020: 2583).

Panoptikon'un iktidar için en işlevsel yönü, sürekli görünürlük sağlamasıdır. Gözetim altındaki bireyler, her an gözlenebilecekleri fikrine sahip olsalar da gözetleyicinin onları izleyip izlemediğinden hiçbir zaman emin olamazlar. Bu belirsizlik, bireylerin otoriteye itaat etmelerini ve kendi davranışlarını gözetim altında olmasalar bile kontrol etmelerini sağlar. Otoriteye boyun eğme, bireyin toplumsal varlığını sürdürme çabasıyla birleşerek modern

disiplin toplumunun temel özelliklerinden biri haline gelir. Panoptikon'un gözetim ilkesi, modern toplumun hapisane dışındaki tüm alanlarına uygulanabilir bir denetim modeline dönüşmüştür. Hapishanelerdeki bu yöntem, fabrikalar, hastaneler, okullar, ıslahevleri, ticarethaneler ve yoksullar evi gibi birçok kurumda da kullanılmıştır. Her bir kurum, bireyleri belirli normlara göre disipline ederek onları uysallaştırmayı ve üretken hale getirmeyi hedeflemiştir. Bu yönüyle panoptikon, modern toplumlardaki iktidarın bütün ilişkilerini örgütleyen genelleştirilebilir bir model sunar (Demir, 2017: 59).

Dijitalleşmiş Gözetim, Sosyal Medya ve Beden

Modern tarih, akıl, bilim ve teknolojinin bir araya gelerek oluşturduğu, "modern teslis" in hâkimiyetiyle şekillenmiştir. Bu üçlü sacayağı, kapitalizmin ortaya çıkışı ve gelişimiyle birlikte insan yaşamının merkezine yerleşmiştir. Modern teslis içinde gündelik yaşamda insanların hayatlarını kolaylaştıran ve yoğun bir şekilde kullanılan sacayaklarından birine tekabül eden teknoloji yalnızca bireylerin yaşam biçimlerini değil, aynı zamanda toplumsal yapıların ve iktidar ilişkilerinin de dönüşümünü etkilemiştir. Bu bağlamda, teknolojinin ilerlemesiyle yeniden tanımlanan iktidar tekniklerinin başında gözetim olgusu gelir. Enformasyon çağındaki teknolojik ilerlemeler toplumsal yaşamda önemli değişimlere yol açmıştır (Öğün "İnsan Bir Artık mıdır?". Yeni Şafak, 07/10/2024). Bilişim teknolojileri, gözetimin hem kapsamını hem de niteliğini köklü biçimde dönüştürmüştür. Kitle iletişim araçlarının yanı sıra kişisel iletişim araçlarının kullanımındaki devrim niteliğindeki gelişmeler de bireylerin hem birbirleriyle hem de sosyal yapılarla olan etkileşimlerini önemli bir biçimde değiştirmiştir. Zaman ve mekân kavramlarının sınırlarını aşan bilişim teknolojileri, gündelik yaşamın her alanına sızarak yeni bir yaşam biçimi yaratmıştır (Slattery, 2017: 399-400).

Teknolojinin sunduğu, yalnızca bireylerin iletişim biçimlerini değil, aynı zamanda ekonomik, siyasal ve toplumsal yapıları da dönüştürmüştür. Özellikle dijital platformların, sosyal medyanın yaygın ve yoğun kullanımı ile sosyal yaşamın her alanına nüfuz etmesinin de bu dönüşümün bir parçası olduğu belirtilmelidir. Oyun oynama, eğlenme, tatil yapma, alışveriş yapma, iş ve eş bulma, ticaret yapma, başkalarıyla tanışma ve ilişki kurma, sohbet etme vb. gündelik hayata dair birçok rutini dijital ortama taşımıştır. Sosyal medya kullanımı sıradan hale gelmiştir. Bu dönüşüm, gözetim olgusuna da yeni ve daha derin bir boyut kazandırmıştır. Panoptikon modelinden

farklı olarak, günümüz toplumunda gözetim, sosyal medya ve diğer dijital platformlar aracılığıyla bireylerin yalnızca fiziksel varlıklarını değil, dijital kimliklerini, davranışlarını ve düşüncelerini de izleme ve yönlendirme kapasitesine sahiptir. Dijital platformlardan sosyal medya bireylerin dijital dünyada varlık gösterdiği ve kendilerini ifade ettiği en önemli alanlardan biri haline gelmiştir. Bu platformlar, kullanıcıların yalnızca paylaşımlarını değil, aynı zamanda dijital etkileşimlerini ve alışkanlıklarını da sürekli olarak gözetim altında tutar. Sosyal medya aracılığıyla bireylerin bedenleri ve kimlikleri hem toplumsal hem de ekonomik amaçlar doğrultusunda yeniden inşa edilir ve biçimlendirilir (Bitirim Okmeydan, 2017: 46).

Gözetim olgusu, tarihsel süreçte panoptikon mimarisinden farklılaşarak sinoptikona ve ardından süperpanoptikona evrilmiştir. İlk kez Norveçli düşünür Thomas Mathiesen tarafından 1997 kullanılan Sinoptikon kavramı, panoptikonun elektronikleşmiş bir versiyonunu ifade eder. Panoptikonda azınlığın (gözetleyen) çoğunluğu (gözetlenen) izlemesi temel alınırken, sinoptikonda bu ilişki tersine dönerek çoğunluğun azınlığı izlemesi esas alınır (Toktaş vd., 2012: 34). Kitlelerin televizyon, sinema, gazete, radyo gibi iletişim araçlarıyla sporcuları, sanatçıları, siyasetçileri ve diğer popüler figürleri izlemesi teşvik edilir. Bu süreçte, kitleler pasifleştirilir ve pekiştirilir. Kısaca sinoptikon, elektronikleşme sayesinde panoptikonun ters yüz edilmesidir. Sinoptikon sayesinde, iktidar artık bireyleri dört duvar arasında denetlemek yerine, kitle iletişim araçları aracılığıyla onları görünmeden, daha pratik ve işlevsel bir şekilde kontrol altında tutar. Bu bağlamda, gözetim süreci bireyleri hem seyredilene hem de seyredene dönüştürür. İktidarın rolü ve işlevi değişmemiş yalnızca gözetimin yapısı dönüşmüş, panoptikondaki mekânsal sınırlar ortadan kalkmıştır. Ancak gözetim, daha yoğun ve daha etkin bir şekilde devam etmektedir (Çizmecı, 2014: 396).

İlk kez 1990 yılında Mark Poster tarafından kullanılan Süperpanoptikon, bilişim teknolojilerinin merkezine yerleşen internetin, yaşamı küresel ölçekte dijitalleştirmesiyle ortaya çıkan süreci ifade eden bir kavramdır (Bitirim Okmeydan, 2017: 59). Panoptikon ve sinoptikon modellerinden farklı olarak, süperpanoptikon, herkesin herkesi gözetlediği bir yapıyı ifade eder. Sosyal medya platformları bu duruma en iyi örneklerdendir. Panoptikonun aksine, burada baskı ve zor kullanımı yerine gönüllülük ve karşılıklı rıza esas alınır. Süperpanoptikon, bireylerin gözetim sürecine gönüllü olarak katıldığı ve bu rızanın sürekli yeniden üretildiği, sonsuz

bir döngü halini alan küresel bir dijital gözetim sistemidir (Öztürk, 2013: 142). Bireyler, süperpanoptikonun gözetim mekanizması içinde yer almaya devam etmektedir. Ancak burada dikkat çeken fark, bireylerin artık herhangi bir dışsal iktidar merciinin dayatılması olmaksızın kendi kendilerini gözetlemeleridir. Gözetim olgusu, en çok bireylerin bedenleri üzerinden gerçekleşmektedir. Bireyler sosyal medyada günlük hayatlarında makyaj, kıyafet, takı, dövme ile süsledikleri, spor aktiviteleri ile zayıflattıkları, sıkılaştırdıkları, uygun beslenme rejimleriyle, estetik uygulamalarla forma soktukları bedenlerini evde, okulda, iş yerinde sporda vb. yaşamın her alanında özçekimler, videolar aracılığıyla kendi irade ve istekleriyle her zaman takipçileriyle paylaşmaktadırlar. Birey, öylece bedenini bir araç haline getirerek kendini farklı, özgün ve değerli kılmaya çalışarak psikolojik tatmin de sağlar (Debord, 2016: 39).

Günümüzde bu durumun en görünür sahnesi sosyal medyadır. Dolayısıyla sosyal medyanın, süperpanoptikonun işlediği en etkin alanlardan biri olduğu söylenebilir. Burada, iktidarın doğrudan müdahalesi olmaksızın, bireyler kendi iradeleriyle kendilerini denetim altına alarak gözetimi sürdürmektedir (Demir, 2017: 57). Bedenine önem veren, ona özen gösteren birey, bu özeni sosyal medya aracılığıyla sergilemektedir. Sosyal medyada bireyler, idealleştirilen güzellik normlarına ulaşma çabasıyla bedenlerini ön plana çıkarır. Moda, estetik ve sağlık gibi kaygılarla kurucu iktidarın etkileri altına alınan beden, sosyal medya üzerinden görünür hale getirilir. Birey, bedenini yapılandırıp sergilerken, aynı zamanda bu süreçten psikolojik bir tatmin sağlamayı amaçlar. Sosyal medya, iktidarın denetim mekanizmasını sürdürürken bedenin önemini, gösterge değeri üzerinden daha da artırmıştır. Bireyler, sosyal medyada yaşamın her alanında özendikleri, biçimlendirdikleri ve ideal kabul edilen bedenlerini sergilemektedir. Moda ile uyumlu kıyafetler, özenle şekillendirilmiş saçlar, makyajlı yüzler ve bakımlı vücutlar, bu sergilemenin araçlarıdır. Diyet, spor ve estetik operasyonlarla biçimlendirilmiş bedenler; takı, aksesuar ve dövmelemlerle süslenerek takipçilerin beğenisine sunulmaktadır. Her gün yeniden inşa edilen bedenler, sosyal medyada takipçilerden gelen onay ve beğenilerle bir anlam kazanmaktadır (Utma, 2023: 2277-2281).

Sosyal medya kullanıcıları, görünürde iletişimin öznesi gibi algılansa da gerçekte tüketim endüstrisinin nesnesi konumundadır. Sosyal medyada izlemek ve izlenmek, görmek ve göstermek artık doğal ve temel bir davranış biçimine dönüşmüştür (Öztürk, 2013: 140). Bu durum, toplum

içinde yalnızlaşan, soyutlanan bireylerin, bedenleri aracılığıyla varlıklarına anlam kazandırma, fark edilme ve değer görme çabasıyla açıklanabilir. Birey, benliğini ve iç dünyasını dışa yansıtmak için bedenini sürekli olarak yeniden üretmekte, bunu da daha çok bedenini adeta tüketim nesnesiymiş gibi sosyal medyada sunarak gerçekleştirmektedir. Birey arzu ve ihtiyaçlarını tatmin etme, özgürlük ve mutluluğa ulaşma amacıyla hareket etse de bu süreçte tüketim endüstrisinin bir parçası haline gelmektedir (Utma, 2023: 2279).

Sosyal medya, gözetim pratiklerini dijitalleştirerek küresel ölçekte kitleselleştirmiştir. Bu platformlar aracılığıyla bireylerin dış görünüşlerini sürekli ve karşılıklı olarak paylaşımları, anlık bir gözetim kültürü yaratmıştır. Geleneksel panoptikonun taş ve tuğla mimarisi, dijitalleşerek sanal bir gözetim sistemine dönüşmüştür. Sosyal medya, bilişim teknolojilerinin gücüyle bireylerin davranışları, zihinleri, bedenleri üzerinde kontrol sağlamaktadır (Aydın, 2020: 2585). Dolayısıyla artık, iktidar bireylere zor kullanmaksızın bedenlere boyun eğdirip, yumuşak başlı ve kontrol edilebilir bireyler yaratmaktadır. Bireyler, sosyal medya üzerinde bedenlerini ideal bir forma sokarak göze hoş görünecek şekilde sergilemekte ve bunu takipçileriyle paylaşmaktadır. Böylece sosyal medya, gözetim pratiklerinin doğasını değiştirmekte, gönüllü ve karşılıklı gözetim üzerine kurulu yeni bir yaşam tarzını ve kültürünü pekiştirmektedir (Akça, 2005: 11).

Bireyler, bedenlerini her gün biçimlendirerek yeniden üretilip sosyal medya aracılığıyla görünür kılarken özgünlüklerini, biricikliklerini ve kimliklerini göstergeler ve imajlar üzerinden ifade etme ve anlamlandırmayı arzulamaktadırlar. Çevrimiçi oldukları sürece, idealize edilen bir görünüme ulaşmak ve bu görünümünü sergilemek için çabalayan bireyler, paylaşımlarına aldıkları tepkiler, beğeniler ve takipçi sayıları üzerinden kendi değerlerini ölçmektedir (Utma, 2023: 2280). Sosyal medya, bedeni sürekli sergileme pratiğini, modern gözetimin somut ve güncel bir şekli haline getirmiştir. Sert gözetim yerine bireyleri ilgi çekerek, eğlendirerek ve cezbederek kontrol eden bu platformlar, milyonlarca insanı içine çeken bir sanal hapisane işlevi görmektedir (Aydın, 2020: 2588; Çığ, 2016: 101). Sonuçta, kapitalist üretim ve tüketim mekanizmalarının dayattığı kontrol bireylerce içselleştirilmekte ve gönüllü olarak kabul edilmektedir (Foucault, 2020: 14). Sosyal medya, bireylerin bedenlerini yeniden inşa ettikleri ve sergiledikleri bir alan olarak işlev görürken, bireyler

bu platformlarda kendi kendilerinin hem mahkûmu hem de gardiyanı olmaktadırlar. Bedenlerini özgür iradeleriyle paylaşan bireyler, ayrıca bunu bir statü ve saygınlık aracı olarak da kullanmaktadır. Gözetim pratiğini benimseyip normalleştiren bireyler, kendilerini disipline etmekte ve bu süreçte tüketimin kölelerine, yani nesnelere dönüşmektedir (Utma, 2023: 2282).

Toplum, görünmeyen bir iktidar tarafından kesintisiz bir biçimde bedenler üzerinden gözetlenip, disipline edilirken sosyal medya, bu döngüyü sürdüren dijital ve merkezi bir alanlardan biri olarak konumlanmaktadır. Sosyal medya beden üzerinden iktidarın konumunu sürdürmesi ve pekiştirmesini sağlayan önemli bir araç ve çağdaş modern yaşam ve kültürün vazgeçilmez teknolojik bir unsurudur. Sosyal medya iktidarın güçlenip devamını sağlarken, kapitalist ekonomik işleyişe de büyük bir katkıda bulunmaktadır. Bedenin inşa ve tüketim döngüsü, bireylerin para, zaman ve emek harcamasını teşvik ederek tüketimi daha da beslemekte ve pekiştirmektedir (Aydın, 2020: 2588).

SONUÇ

Modern toplumlarda beden, iktidar ilişkilerinin, kültürel normların ve toplumsal düzenin inşa edildiği fiziksel cisminin ötesinde bir semboller alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde beden, iktidar mekanizmalarının merkezi bir müdahale ve temsil alanı haline gelmiş; bireyin özneliliği bu müdahaleler aracılığıyla şekillendirilmiş ve çoğu zaman araçsallaştırılarak nesneleştirilmiştir. Gözetim pratikleri, yalnızca fiziksel disiplinle sınırlı kalmayıp, zamanla teknolojik, estetik ve tüketim odaklı normlarla iç içe geçmiş; böylelikle bireyler kendi bedenlerini denetleme ve dönüştürme süreçlerine gönüllü olarak katılır hale gelmiştir. Kapitalist toplumun geç modern aşamasında beden, estetik ideallerle biçimlendirilmiş ve metalaştırılmış bir temsile dönüşmüştür. Bu dönüşüm, bireylerin özgürlük ve tatmin arayışıyla örtüşen, ancak esasen sistemin denetim aygıtlarına hizmet eden bir gönüllü gözetim yapısını mümkün kılmıştır. Dijitalleşme ve sosyal medya platformları, bireyin kendi bedeni üzerindeki kişisel kontrolünü doğrudan iktidar süreçlerine entegre etmiştir. Bedeni üzerindeki kontrolünü daha da kişiselleştirmiş, gözetim hem küresel bir yaygınlık hem de bireysel benliğe nüfuz eden bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda birey hem gözetleyen hem de gözetlenen bir özneye dönüşmüş; özne, kendi bedenini sergileyerek ve değerlendirmeye açarak iktidar ilişkilerinin yeniden üretiminde aktif bir rol üstlenmiştir.

Nihayetinde, modern iktidar biçimleri doğrudan baskı uygulamaktan ziyade, arzular, idealler ve dijital alışkanlıklar yoluyla bireyin benliğini şekillendirmekte; denetim, fiziksel bedenin ötesinde zihinsel ve duygusal düzlemde işlemektedir. Bu durum, öznenin çözülmesine ve bedenin metalaşarak tükenmesine yol açmaktadır. Beden, günümüzde yalnızca toplumsal bir inşa alanı değil, aynı zamanda geç kapitalist çağın ideolojik ve ekonomik mantığının yeniden üretildiği temel bir zemindir.

KAYNAKÇA

Akça, G (2005). Moderninden Post-moderne Kültür ve Kimlik. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. (15): 1-24.

Aydın, AF (2020). Gösteri Toplumunun Yeni Panoptikonu Olarak Sosyal Medya. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 9(3): 2573-2594.

Barbarosoğlu, F. (1995). Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet. İstanbul: İz Yayınları.

Bauman, Z. (1999). Çalışma, Tüketimcilik ve Yeni Yoksullar. (Öktem,Ü. Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2010). Küreselleşme ve Toplumsal Sonuçları. (Yılmaz,A. Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayhan, V. (2011). Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu: Tüketiyorum Öyleyse Varım. Sosyoloji Konferansları 43. 211-248.

Bilgin, R (2016). Geleneksel ve Modern Toplumda Kadın Bedeni ve Cinselliği. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 26(1): 219-243.

Bingöl, O. (2019). Foucault'da İktidar ve Beden Üçlüsü. Asia Minor Studies.7(2): 327-334.

Bingöl, O. (2020). Modern Beden ve Estetik Cerrahi. Konya: Eğitim Yayınevi.

Bitirim Okmeydan, S (2017). Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: Panoptikon'dan Sinoptikon ve Omniptikon'a. Online Academic Journal of Information Technology, 8(30): 45-69.

Bocock, R. (2005). Tüketim. (Kutluk,İ. Çev.), Ankara: Dost Yayınevi.

Boyne, R. (2017). Foucault ve Derrida Aklın Öteki Yüzü. (Yılmaz,İ. Çev.), Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Bozalp, M (2018). Gözetim Toplumundaki Yapısal Değişim ve Dönüşümler.

Amme İdaresi Dergisi. 51(1): 27-69.

Busch, O.V. (2017). Moda Praksisi. (Kılıç,D. Çev.), İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Canatan, K. (2015). Sosyoloji ve Teolojinin Yüzleşme Noktası: Beden(siz)leştirme. Canatan, K. (Ed.). Beden Sosyolojisi.(ss. 63-97). Ankara: Açılım Kitap.

Çığ, E (2016). Dijital Çağda Bakışın Politikası: Panoptikon ve Aleniyet İlkesi. Toplum ve Demokrasi Dergisi 10(21): 45-69.

Çizmeçi, E. (2014). Danah Boyd'da Sosyal Ağlar ve Gençlik. Çakır, M. (Ed.). Yeni Medyaya Eleştirel Yaklaşımlar. (ss. 383-441). 2016. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Debord, G. (2016). Gösteri Toplumu. (Ekmekçi,G. & Taşkent,O. Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Demir Güneş, C (2015). Ruh Bedenin Hapishanesidir: Michel Foucault. Ekev Akademi Dergisi. (64): 59-72.

Demir, A (2017). Panopticon, Syopticon Geriliminde Özgürlük Paradoksu. Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi. (28): 55-65.

Doğan, D. M. (1999). Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: İz Yayıncılık.

Duby, G.& M. Perrot. (2005). Kadınların Tarihi (Cilt III): Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları. (Fethi,A. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Eco, U. (2012). Çirkinliğin Tarihi. (Çev.: K. K. Akbulut,KK. Çev.), İstanbul: Doğan Kitap.

Ersoy, E (2014). Tüketim Aynasında 'Göz'e Yansıyan Seyirlik ve Sembolik Kimlikler, Sosyoloji Konferansları 49. 47-74.

Featherstone, M. (2013). Postmodernizm ve Tüketim Kültürü. (Küçük,M. Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (1993). Cinselliğin Tarihi. (Tufan,H. Çev.), İstanbul: Afa Yayınları.

Foucault, M. (2019). Hapishanenin Doğuşu. (Kılıçbay,MA. Çev.), İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Foucault, M. (2020). Büyük Kapatılma. (Keskin,F. & Ergüden,I. Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2021). Özne ve İktidar/ Seçme Yazılar 2. (Ergüden,I & Akinhay,O. Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2023). İktidarın Gözü. (Çev.: I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kara, Z. (2015). Beden Sosyolojisinden Ölüm Sosyolojisine: İnter Disipliner Bir Yaklaşım. Canatan, K. (Ed.). Beden Sosyolojisi. (ss. 23-45). Ankara: Açılım Kitap.

Köse, H. (2010). Medya ve Tüketim Sosyolojisi. İstanbul: Ayraç Yayınları.

Lyon, D. (2000). Gözetlenen Toplum. (G. Soykan,G. Çev.), İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Martı, H. (2015). Hz. Peygamber'in Hadislerinde Bir Değer İmgesi Olarak Beden ve Mahremiyeti. Canatan, K. (Ed.). Beden Sosyolojisi. (ss. 233-247). İstanbul: Açılım Kitap.

Nazlı, A (2005). Görünmeyen Bedenden Görünen Bedene: Bedenin Sosyolojisi. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi. 8(2): 71-87.

Öğün, S. S. (2024. 7 Kasım). İnsan Bir Artık mıdır? *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/suleyman-seyfi-ogun/insan-bir-artik-midir-4648959>

Özakın, D. (2017, Eylül.). Estetik bedenden tüketici bedene: tarih boyunca beden kavramına bakış. L. Markoviç (Başkan) *1.Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.

Özcan, A. (2015). Sosyal Medyanın Ekonomi Politikası. Çelik,R. & Dalgaldere, S. (Ed.). Yeni ve Geleneksel Medya Okumaları. (ss. 133-147). İstanbul: İskenderiye Kitap.

Öztürk, S (2013). Filmlerle Görünürlüğün Dönüşümü: Panoptikon, Süperpanoptikon, Sinoptikon. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi. (36): 132-151.

Sagaert, C. (2020). Kadın Çirkinliğinin Tarihi. (Kenç,S. Çev.), İstanbul: Maya Kitap.

Sennett, R. (2022). Ten ve Taş. (Birkan,T. Çev.), İstanbul: Metis Yayınları

Slattery, M. (2017). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Tatlıcan, Ü. Çev), İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Şişman, N. (2018). *Emanetten Mülke*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Tekin, F. (2016). Geleneksel Dönemden Post-Modern Döneme Beden Anlayışının Değişimi. *Turkish Studies*, 11(2): 1153-1172.

Toktaş, S. A., vd. (2012). Türkiye’de Dijital Gözetim: T.C. Kimlik Numarasından E-Kimlik Kartlarına Yurttaşın Sayısal Bedenlenişi. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği.

Urhan, V. (2013). *Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi*. Ankara: Say Yayınları.

Utma, S. (2023). Gözetim Kavramı ve Sosyal Medyada Gözetimin İçselleştirilmesi. *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*. 9(61): 2276-2283.

Vigerollo, G. (2016). *Orta Çağdan 20. Yüzyıla Şişmanlığın Tarihi*. (Kayacan, Y. Çev.), İstanbul: Doğan Kitap.

Sosyal Dışlanma ve Etkileri: Bir Derleme Çalışması

HANDE TASA

ORCID: 0000-0001-7543-1217

handetasa@aydin.edu.tr

ÖZGÜN ÖZGÖNÜL

ORCID: 0000-0002-1489-4880

ozgunozgonul@stu.aydin.edu.tr

Öz

İnsanlar, hayatta kalmalarının yanı sıra psikolojik ve fizyolojik refahlarını sürdürmek için gerekli olan kişilerarası ilişkiler kurmaya yönelik içsel bir ihtiyaca sahiptir. Bu temel ihtiyaç karşılanmadığında, bireyler dört temel alanda tehditlerle karşı karşıya kalır: aidiyet, öz saygı, kontrol ve anlamlı bir varoluş hissi. Her ikisi de insan gelişiminin merkezinde yer alan anlamlı bağlantılar kurma ve aidiyet duygusu hissetme arzusu, sosyal dışlanma, reddedilme veya engellenme deneyimlerine karşı özellikle savunmasızdır. İnsanın gelişiminde önemli bir rol oynayan ötekilerle anlamlı ilişkiler kurma ve ait olma gereksinimleri, sosyal dışlanma, reddedilme ya da engellenme durumlarında büyük bir tehdit ile karşı karşıya kalmaktadır. Bireyin yaşamına, varlığına, temel gereksinimlerine, ilişkilerine yönelik çok yönlü bir tehdidi kapsayan dışlanma, psikolojik ve fizyolojik olarak geniş bir yelpazede farklı sonuçlarla ilişkili bir deneyimdir. Bu derlemenin amacı, sosyal dışlanmanın fizyolojik, bilişsel ve davranışsal etkilerini anlamak için mevcut araştırmaları incelemektir. Bu amaç doğrultusunda sırasıyla sosyal dışlanmanın tanımı ve önemi, sosyal dışlanmanın nörofizyolojik, yürütücü işleve, bilişsel süreçlere, duygulanımsal ve davranışsal etkileri, sonuç ve tartışma başlıklarına yer verilmektedir.

Anahtar kelimeler: *sosyal dışlanma, fizyolojik etkiler, bilişsel etkiler, davranışsal etkiler*

Social Exclusion And Its Effects: A Review Study

Abstract

Human beings possess an inherent need to form interpersonal relationships, which is essential for their survival as well as for maintaining psychological and physiological well-being. When this fundamental need is unmet, individuals face threats in four core domains: belonging, self-esteem, control, and a sense of meaningful existence. The desire to establish meaningful connections and to feel a sense of belonging—both of which are central to human development—is particularly vulnerable to experiences of social exclusion, rejection, or obstruction. The need to establish meaningful relationships with others and to belong, which plays a crucial role in human development, is significantly threatened in situations of social exclusion, rejection, or obstruction. The experience of exclusion, which threatens to an individual's life, existence, fundamental needs, and relationships, is an experience that can lead to a wide range of psychological and physiological consequences. The aim of this review is to examine existing research to understand the physiological, cognitive and behavioral effects of social exclusion. For this purpose, the definition and importance of social exclusion, its neurophysiological, executive function, cognitive, emotional, and behavioral effects, results and discussion sections are given respectively.

Keywords: *social exclusion, physiological effects, cognitive effects, behavioral effects*

GİRİŞ

Doğası gereği diğer türlere nazaran insan yavrusunun eksikliklerinin daha fazla olması, kendi gereksinimlerini karşılayabilmesi adına bir bakımverene daha çok ve uzun süre muhtaç olması, insanın ötekilerle kurduğu etkileşimin önemini arttırmaktadır (Soysal ve diğerleri, 2005). Zira insan kurduğu bu sosyal etkileşimler aracılığı ile fiziksel, ruhsal, sosyal, psikolojik yaşamını inşa etmektedir. Bu açıdan bakıldığında insanlar için sosyal olmak bir tercih değil, bir zorunluluktur. Nitekim ait olma, anlamlı ilişkiler kurma ihtiyaçları erken dönem kuramcılar tarafından sık sık vurgulanmıştır. Maslow (1968) ihtiyaçlar hiyerarşisinde sevgi ve ait olma ihtiyaçlarını fiziksel ihtiyaçlar ve güvenlik ihtiyaçlarından hemen sonra gelecek biçimde kavramsallaştırmıştır. Benzer biçimde Alderfer

(1969), ERG (existence, relatedness, growth) modelinde ilişkide olmayı temel ihtiyaçlardan biri olarak belirtmiştir. İnsan yaşamında bu denli büyük yer kaplayan sosyal etkileşim, bireyin ait olma, anlamlı bağlar kurma, sevgi gibi temel ihtiyaçlarının yapıtaşı konumundadır. Baumeister ve Leary'e göre (1995), insanların temel bir güdüsü asgari düzeyde kalıcı, olumlu ve anlamlı kişilerarası ilişkiler kurmak ve bunları sürdürmektir. Dolayısıyla diğerleri ile etkileşimi engellendiğinde ya da onlar tarafından reddedildiklerinde temel ihtiyaçlarından birinden mahrum kalma tehdidi yaşamaları söz konusu olmaktadır. Sosyal alanda dışlanma gibi yaşantılar bireylerin ait olma, özsaygıyı koruma, sosyal çevre üzerinde yeterli miktarda kişisel kontrol algısı ve anlamlı var olma gibi temel ihtiyaçlarının tehdit edilmesine sebebiyet vermektedir (Baumeister ve Leary, 1995; Zadro ve diğerleri, 2006; Williams, 2007). Bazı bireyler dışlanmanın ve görmezden gelinmenin etkilerine karşı daha duyarlı olmakla birlikte, dışlanma deneyimi herkes için birincil ihtiyaçlarına yönelik bir tehdit oluşturmaktadır (Zadro ve diğerleri, 2006).

Bu çalışmanın amacı, sosyal dışlanma ile birlikte ait olma, özsaygı, kontrol ve anlamlı var oluş temel ihtiyaçlarının tehdit edilmesiyle birlikte bireyde meydana gelen etkilerin derlenmesidir. Bu etkiler nörofizyolojik, yürütücü işlev, bilişsel süreç, duygulanımsal ve davranışsal etkileri kapsamaktadır. Bireyin yaşamını birçok farklı alanda etkilemesi açısından sosyal dışlanma deneyimi ve bu deneyimin etkileri büyük önem taşımaktadır. Bu etkilere odaklanmak sosyal dışlanma ve etkilerine farklı perspektiflerden yaklaşmayı kolaylaştırmaktadır. Bu kolaylaştırma aracılığıyla gelecek araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bireyin öteki ya da ötekiler tarafından yalnızlaştırılması, sosyal ilişkilere dahil edilmemesi, görmezden gelinmesi, kabul edilmemesi, reddedilmesi anlamına gelen sosyal dışlanma (Williams ve Nida, 2011) bireyleri, nörolojik (Eisenberger ve diğerleri, 2003; Kross ve diğerleri, 2011; Eisenberger, 2012), fizyolojik (Zhong ve Leonardelli, 2008; Ijzerman ve diğerleri, 2012; Weik, Kuepper, Henning ve Deinzer, 2013; Bass ve diğerleri, 2014), yürütücü işlevler (Gardner ve diğerleri, 2000; Baumeister ve diğerleri, 2002; DeWall ve diğerleri, 2009; Hess ve Pickett, 2010), bilişsel süreçler (Baumeister ve diğerleri, 2002; Baumeister ve diğerleri, 2005; Syrjämäki ve Hietanen, 2019, duygulanımsal (Barnett ve Gotlib, 1988; Baumeister ve Leary, 1995; Zadro ve diğerleri, 2004; DeWall ve Baumeister, 2006; Wölfer ve Scheithauer, 2013) ve davranışsal (Lakin ve

Chartrand, 2005; Maner ve diğerleri, 2007; Smart Richman ve Leary, 2009; Van Beest ve diğerleri, 2011) olarak etkilemektedir. Bu çalışmada sosyal dışlanmanın etkilerine ilişkin yapılan araştırma bulguları derlenmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sosyal Dışlanmanın Tanımı ve Önemi

Alanyazın incelendiğinde, kişiyi yukarıda sözü geçen ihtiyaçlardan mahrum bırakan ve tehdit altında hissettiren durumları tanımlamak için sosyal dışlama (social exclusion), psikolojik dışlama (ostracism) ve sosyal reddetme (social rejection) olmak üzere, üç kavramın kullanıldığı görülmektedir (Solak ve Teközel, 2019). İlgili kavramlar sırasıyla bireylerin veya grupların diğerlerinden ayrı tutulması, ayrıştırılması; bireylerin veya grupların bireyler veya gruplar tarafından görmezden gelinmesi ve dışlanması; bireylerin veya grupların istenmediğine dair açık beyanda bulunulması olarak tanımlanmaktadır (Williams, 2007). Hangi ifade ile tanımlanırsa tanımlansın, bu deneyim anlamlı ilişkiler kurma ve ait olma ihtiyaçlarını tehdit etmektedir. Tüm ifadeleri kapsayacak bir tanımlama ile sosyal dışlanma, içinde yaşanan toplumun normatif faaliyetlerine tam katılımını engelleyen bir sosyal kopuş sürecidir (Silver, 2007).

Williams (2007) tarafından ortaya koyulan *Dışlanmanın Zamansal İhtiyaç-Tehdit Modeli*, dışlanmanın etkilerini üç aşamalı olacak biçimde açıklamaktadır. İlk aşama dışlanmaya maruz kalan kişinin acı, üzüntü, öfke duyguları yaşadığı ve dört temel psikolojik ihtiyacın (aidiyet, öz saygı, kontrol ve anlamlı varoluş) tehdit edildiği *Refleksif Aşama* olarak tanımlanmaktadır. *Yansıtıcı (Reflektif) Aşamada* ise dışlanma deneyimini anlamlandırmaya ve bu etkilerden kurtulmaya çalışan kişi anti-sosyal (örn. Chow ve diğerleri, 2008) ya da prososyal davranış (örn. Haldorai ve diğerleri, 2022) kalıplarından biri ile duruma tepki göstermektedir. *Kabul Aşaması* ise kişinin kronik olarak devam eden sosyal dışlanma sonucunda engellenen ihtiyaçlarını gidermek konusunda motivasyonunu kaybettiği, kabullenme ve çaresizliğin olduğu dönemdir (Williams, 2007). Bir diğer bulguya göre ise dışlanma deneyimi sonrası yalnızlık arayışı da söz konusu olabilmektedir (Ren ve diğerleri, 2018). Bireyler acı veren sosyal etkileşimlerden uzaklaşmakta ve yalnızlık arayışına girmektedir. Bu boyun eğme aşaması yabancılaşma, depresyon, çaresizlik ve değersizlik duyguları ile karakterizedir.

Günlük hayatımızda dışlama, kişiler arası ilişkilerde kullanılan göz temasının kesilmesi, selamlaşmaya yanıt verilmemesi gibi davranışlardan,

sürgün gibi kurumlar tarafından kullanılan sosyal yaptırımli dışlama biçimlerine kadar geniş bir aralıkta meydana gelebilmektedir (Zadro ve diğerleri, 2004). Bireyleri, örgütleri, kurumları ve hatta devletleri “dışlayan” konumunda tanımlamanın mümkün olduğu bu olgu, pek çok disiplinin de önemli bir araştırma konusu halini almıştır. Nitekim 1990'ların ortalarından itibaren, sosyal dışlanma, reddedilme ve dışlanmanın sonuçlarına dair ilginin giderek arttığı görülmektedir (Nezlek ve diğerleri, 2012).

Sosyal dışlanma, sonuçları bağlamında değerlendirildiğinde araştırılması ve önleyici müdahaleler konusunda politikalar oluşturulması bakımından oldukça önemlidir. Sosyal ölüm olarak tanımlanan sosyal dışlanma (Li ve diğerleri, 2021), iyi oluş, özsaygı, duygudurum gibi doğrudan kişinin kendisi ile ilişkili durumları etkilediği gibi (Gerber ve Wheeler, 2009) saldırganlık gibi diğerlerine yönelik yıkıcı davranışlarla da sonuçlanabilmektedir (Ren ve diğerleri, 2018). Her ne kadar dışlanmanın etkileri kişiyi kimin dışladığına ve insanların neden dışlandıklarını hissettiklerine bağlı olarak değişebilse de (Nezlek ve diğerleri, 2012), bu deneyime bağlı fizyolojik bulgular, kişinin kendisi ve diğerleri ile ilgili olumsuz sonuçları azaltmaya yardımcı olacaktır.

Sosyal Dışlanma ve Nörofizyolojik Etkileri

Birçok deneysel araştırma dışlanmanın psikolojik, fizyolojik ve davranışsal sorunlarla ilişkili olduğunu göstermektedir (Williams ve diğerleri, 2000; Baumeister ve diğerleri, 2005; Twenge ve diğerleri, 2007; Ferris ve diğerleri, 2008). Dışlanmanın meydana getirdiği duygulanımsal sorunlar, limbik sistemin aktivasyonunun artması ve buna bağlı olarak otonom sinir sisteminde sempatik uyarılmanın artması ile ilişkilidir (Cavanagh ve Allen, 2009; Kross ve diğerleri, 2011; Eisenberger, 2012).

Masten ve diğerleri (2009) ergenlerle yürüttükleri çalışmada, ötekilerle ilişkilene hususunda becerikli olan ergenlerin duygusal işlem bölgesi olan dACC (Dorsal anterior cingulate cortex), sgACC (Subgenual anterior cingulate cortex), insula ve VLPFC (Ventrolateral prefrontal korteks) aktivasyonlarında artış olduğunu belirtmişlerdir. Akranlarıyla sosyal etkinliklere daha çok katılan ergenlerin (Masten, Telzer ve diğerleri, 2012), akran etkisine karşı direnebildiklerini bildiren ergenlerin (Sebastian ve diğerleri, 2011) ve sürekli reddedildiklerini bildiren ergen kızların dışlanmaya reaksiyon olarak verilen duygusal işlem bölgelerinin (dACC, insula, mPFC (Medial prefrontal korteks)) aktivasyonları, sürekli olarak kabul ve dahil edilen ergen kızların aktivasyonlarına kıyasla daha fazla

olduğu raporlanmıştır (Rudolph ve diğerleri, 2016). dACC aktivitesi sosyal dışlanmaya maruz kalan yetişkinlerde de artış göstermektedir (Eisenberger ve diğerleri, 2003; Eisenberger ve diğerleri, 2007). Bununla birlikte stresle ilişkili hemodinamik tepkilere dayalı PFC aktivasyonuna odaklanmak için fonksiyonel Yakın Kızılötesi Spektroskopisi (fNIRS) kullanılan bir araştırmada da dorsolateral PFC'deki fonksiyonel bağlantıda önemli ölçüde azalma olduğu görülmüştür (Yanagisawa ve diğerleri, 2011). Yürütülen ampirik çalışmalar sosyal dışlanmanın, anlık fizyolojik aktivite ve sonrasındaki stres etkenine yönelik olan fizyolojik tepkiler üzerinde etkisi olabileceğini gösterse de farklı sonuçlar bulunmaktadır (Bass ve diğerleri, 2014; Blackhart ve diğerleri, 2007; Dickerson ve Zoccola, 2013; Sloan ve diğerleri, 2007; Weik ve diğerleri, 2013). Anlık fizyolojik tepkiler göz önüne alındığında dışlanmanın katılımcıların nöroendokrin ya da KV (Kardiyovasküler) yanıtlarında artışa sebebiyet verdiğini (Beekman ve diğerleri, 2016; Ford ve Collins, 2010; McQuaid ve diğerleri, 2014; Stroud ve diğerleri 2000) gösteren araştırmalar olmasına karşın bunun tam aksini bildiren (Helpman ve diğerleri, 2017) ya da hiçbir etkisi olmadığını bildiren (Seidel ve diğerleri, 2013; Zöller ve diğerleri, 2010) araştırmalar da bulunmaktadır. Bu sebeple sosyal dışlanma tek başına fizyolojik aktivite üzerinde tek bir reaksiyona neden olmamaktadır. Sosyal dışlanmanın sonrasındaki stres etkenine yönelik olan fizyolojik tepkiler göz önüne alındığında araştırmalar tarafından HPA (Hipotalamus-Hipofiz-Adrenal) eksenli reaktivitesi merkeze alınmış konumdadır (Weik ve diğerleri, 2013; Weik ve diğerleri, 2010; Weik ve diğerleri, 2017). Bu araştırmalarda kadın katılımcılar, sosyal dışlanmanın sonrasında sosyal değerlendirmeye dahil edilmeye göre körelmiş kortizol tepkisi vermişlerdir (Weik ve diğerleri, 2013; Weik ve diğerleri, 2010; Weik ve diğerleri, 2017). Erkeklerde ise dışlanmanın, dışlanma sonrasında stres etkenine yönelik kortizol tepkilerine bir etkisi olmadığı raporlanmıştır (Weik ve diğerleri, 2010).

Tatmin edici sosyal ilişkiler insan sağlığı üzerinde olumlu etkiler meydana getirirken sosyal izolasyon olumsuz etkilere sebebiyet vermektedir. DeLongis, Folkman ve Lazarus (1988) evli çiftlerle yürüttükleri bir araştırmada, ilişkilerinden memnuniyet düzeylerinin yüksek olanların, destekleyici sosyal ilişkileri olmayanlara göre fiziksel sağlık ve psikolojik iyi oluş perspektifinden daha iyi olduklarını bildirmişlerdir. Algılanan sosyal desteğe ulaşılabilirlik fiziksel (Wallston ve diğerleri, 1983) ve ruhsal (Kessler ve McLeod, 1985) sağlık açısından büyük önem taşımaktadır. Zira bireyin gördüğü duygusal ve sosyal destek, stresin azalması ile

doğrudan ilişkilidir (Coyne ve DeLongis, 1986). Yapılan korelasyonel analiz sonuçları, yüksek sosyal destek ile düşük kan basıncının ve strese karşı daha iyi bir kardiyovasküler düzenleme arasında ilişki olduğunu göstermektedir (Kasl ve Cobb, 1980; Uchino, Cacioppo ve Kiecolt-Glaser, 1996). Ampirik araştırmalar, birine destek vermenin (Inagaki ve Eisenberger, 2016), destek görülen birinin olmasının (Kamarck ve diğerleri, 1990; Lepore ve diğerleri, 1993; Uchino ve Garvey, 1997) ve destek almanın (Thorsteinsson ve James, 1999) fizyolojik stres tepkilerini azalttığını göstermektedir.

Kiecolt-Glaser ve diğerleri (1984) yürüttükleri araştırmada sosyal izolasyonun, zayıf bağışıklık sistemi ile ilişkili olduğunu bildirmişlerdir. Kalp yetmezliği olan hastalar üzerine yürütülen bir araştırmada sosyal izolasyonun, ölüm oranlarının önemli bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir (Friedmann ve diğerleri, 2006).

Dışlanmaya maruz kalan bireylerin, tükürük kortizol seviyelerinin daha fazla olduğu bildirilmiştir. Tükürük kortizol seviyelerinin yükselmesi ise fizyolojik uyarılma ve olumsuz duyguya dair stres tepkisinin bir belirtisidir (Stroud ve diğerleri, 2000; Blackhart ve diğerleri, 2007). Sosyal olarak izole edilen bireylerin tükürük kortizol seviyelerinin arttığı ve dolaşım ritimlerinde anomaliler olduğu görülmüştür (Hennig ve Netter, 1995). Sosyal izole olan bireyler, olamayanlara göre daha fazla fizyolojik olarak uyarılmaktadır (Larson ve diğerleri, 1985).

Sosyal Dışlanma ve Yürütücü İşlevlere Etkileri

Sosyal dışlanma, bireylerde hafızanın bozulmasına yol açmaktadır (Gardner ve diğerleri, 2000; Hess ve Pickett, 2010). Van Bavel ve diğerleri (2012) yürüttükleri bir deneyde dışlanan katılımcıların, kendilerinin sosyal ilişkilere dahil olma ihtimalinin en yüksek olduğu bireylerin yüzlerini hatırlama hususunda özellikle başarılı olduklarını bildirmişlerdir. Dışlanan bireyler kendileri için önemli olan konular söz konusu olduğunda gelişkin bir hafıza göstermektedirler (Bernstein ve diğerleri, 2014). Dışlanma bireylerde sosyal bilgilere dair olan ilgide artışa neden olmaktadır (Pickett ve diğerleri, 2004; Shilling ve Brown, 2016). Bu sonuçların aksine Baumeister, Twenge ve Nuss (2002) yürüttükleri araştırmada katılımcıların sosyal dışlanma tesiri altındayken hatırlama hususunda kötü performans sergilediklerini bildirmişlerdir. Araştırma kapsamında katılımcıların sosyal dışlanma mesajlarını aldıklarında dahi bilgiyi depolama hususunda sorun yaşamadıklarını ancak hafızadan geri çağırma noktasında ve zorlayıcı

soruları yanıtlamadaki becerilerini kullanmada güçlük yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Sosyal dışlanmaya maruz kalmanın, sosyal uyaranların tespit edilmesi ve tanımlanması sürecini olumlu şekilde etkilediği (Bernstein ve diğerleri, 2008) bulgularının aksine, Golubickis ve diğerleri (2018) yürüttükleri bir araştırmada katılımcıların kendilerini dışlayan kimselerin yüzlerini tespit etmelerinin, dahil edenlerin yüzlerinin tespit etmelerinden daha uzun sürdüğünü belirtmişlerdir. Gorman ve diğerleri (2017) ise katılımcılara belirsiz videoların izletildiği bir deneyde insan hareketleri olup olmadığını sormuşlardır. Bu araştırma bulgularınca dışlanan katılımcılar, dahil edilen katılımcılara nazaran daha az doğru yanıtlar vermektedirler. Bu bilgiler sosyal dışlanmanın, sosyal uyaranların tespit edilmesini bozabildiğini göstermektedir.

Sosyal dışlanma, erken aşama dikkat süreçlerini etkilemektedir. DeWall, Maner ve Roubly (2009), yürüttükleri araştırmada dışlanan katılımcıların, gülümseyen suratları belirlemede hızlı, gülümseyen suratlardan dikkatlerini çekmede ise yavaş olduklarını bildirmişlerdir. Dışlanan katılımcıların gözlerini takip ederek bu bireylerin, gülümseyen suratlara daha fazla odaklandıklarını tespit etmişlerdir. Bu artış yalnızca olumlu sosyal durumlar için geçerli olmuştur. Bu durum araştırmacılarca dışlanmanın bireyleri, ötekilerin aidiyet sinyallerine karşı daha duyarlı hale getirdiği şeklinde yorumlanmıştır.

Sosyal Dışlanma ve Bilişsel Süreçler Etkileri

Baumeister, Twenge ve Nuss (2002) zekanın, insanın ait hissetme gereksiniminin doyurulmasında bir aracı olduğunu ve bundan mütevellit dışlanmaya maruz kalmanın bilişsel fonksiyonlarda sorunlara sebebiyet verdiğini ve dışlanan kimselerin rasyonel düşünceye görece daha az gereksinim duyduklarını iddia etmektedir. Nitekim hem ait olma duygusu için hem de sosyal bir varlık olabilmek adına ilişki dinamiklerinde varlık gösterebilmek gerekmektedir. İlişki dinamiklerinde varlık gösterebilmek için de bilişsel süreçlere gereksinim bulunmaktadır. Bu varlığı gösterebilmek de işleyen bir zekaya gereksinim duyulmaktadır. Dışlanma ile açığa çıkan bilişsel fonksiyonlar, yaşantılanan duygusal problemler temellidir. İnsan yaşamı için temel motivasyon kaynaklarından biri olan ait olma motivasyonu (Baumeister ve Leary, 1995) bir engel ile karşılaştığında duygusal sorunlar açığa çıkmaktadır. Ciddi duygulanımsal sorunların (Williams, Cheung ve Choi, 2000) ve bedensel olarak zarar

görmekten korkmanın yanı sıra kaygının, sosyal dışlanmanın en yaygın sonucu olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Baumeister ve Tice, 1990). Bunlar göz önüne alındığında dışlanmaya maruz kalmak, bilişsel fonksiyonlarda kısa süreli bozukluklar meydana getirebilme ihtimali olan duygusal -ki özellikle kaygı- problemleri tetikleyebilmektedir.

Baumeister, Twenge ve Nuss (2002) yürüttükleri araştırma kapsamında sosyal dışlanmanın mantık ve muhakeme becerilerinde hatırı sayılır bir azalmaya yol açabileceğini lakin bu azalmanın basit bilgileri hatırlama becerisi üzerine bir tesiri olmadığını bildirmişlerdir. Zira yalnız kalacakları bildirilen katılımcılar Amerika’da lisansüstü eğitime kabul edilme sürecinde kullanılan bir test olan GRE testinden diğer katılımcılara nazaran daha kötü performans sergilerken anlamsız heceleri aynı oranda hatırlamışlardır. Katılımcıların aktif bir şekilde muhakeme becerilerini kullanmak durumunda olmadıklarında bilgiyi kodlayarak geri çağırabildikleri, geniş bir dikkat azalması yaşamadıkları lakin kontrollü süreçlerde bozulma yaşadıkları belirtilmiştir. Bu durum sosyal dışlanma sonrasında bireyin hatırlamasının genel bir düzeyde bozulmadığı, düzenleyici kaynaklarını yaşantıladığı duygulanımsal zorlukla baş etmeye ayırmasından mütevellit kontrollü süreçler ve yürütücü işlevlerde noksanlık yaşandığı görüşüyle uyumludur. Araştırmacılar bu bulguyu, karmaşık sosyal ağlarda var olabilmek ve gezinmek gayesiyle olan zekanın, sosyal ağlar sisteminden dışlanıldığında önemini yitirmesinden kaynaklandığı şeklinde gerekçelendirmişlerdir. Mantıksal düşünme, akıl yürütme ve hafızada olan bilgilerden hareketle çıkarımda bulunma durumlarında otomatikliğin zayıflamasından ötürü (Kahneman; 1973; Bargh, 1994) sosyal dışlanma yaşayan kişilerde bu alanlar zarar görmektedir (Baumeister, Twenge ve Nuss, 2002). Sosyal dışlanmanın meydana getirdiği tehdit durumu, duygusal zorluklara sebebiyet vermektedir. Açığa çıkan bu duygulanımsal zorlukların bastırılmaya çalışılması yürütücü işlevlerde baskıya neden olmaktadır. Bu baskı da kontrollü süreçleri bozmaktadır (Baumeister, Twenge ve Nuss, 2002).

Dışlanmanın insanların algılarını ne yönde değiştirdiği hususunda iki farklı sonuç bulunmaktadır. Sonuçlardan biri dışlanan bireylerin, ötekileri daha olumlu algıladıklarıdır. Zira ötekileri potansiyel yeni kurulacak sosyal bağlantı kaynakları olarak görmektedirler. Yürütülen araştırmalar dışlanma koşulunda olan katılımcıların, kontrol koşulundaki katılımcılara göre ötekileri daha dost canlısı, çekici ve iyi (Maner ve diğerleri, 2007),

muhtemel partnerleri ile aralarındaki mesafeyi küçümseyen (Knowles ve diğerleri, 2013; Pitts ve diğerleri, 2014), cansız suratları daha canlı (Powers ve diğerleri, 2014) olarak değerlendirdiklerini belirtmişlerdir. Bir diğer sonuç ise bunların tam aksi yönünde dışlanma koşulundaki katılımcıların, kontrol koşulundaki katılımcılara göre sosyal uyaranları olumsuz, belirsiz eylemleri düşmancıl (DeWall ve diğerleri, 2009), nötr surat ifadeleri gülümsemeye döndüğü vakit bu dönüşümü mutluluk şeklinde değerlendirmesi daha yavaş olan (Smart Richman ve diğerleri, 2016) ve önyargılı (Syrjämäki, Lyyra ve Hietanen, 2020) olarak değerlendirmeleridir. Bu bilgiler ışığında sosyal dışlanma bireyin algılarını her iki yönüyle de etkilemektedir. Sosyal dışlanma kelime ve cümlelerin içeriklerinin düşmancıl değerlendirilmesi gibi yargıları da değiştirmektedir (DeWall ve diğerleri, 2009). Lakin bu husus Syrjämäki ve Hietanen (2019) tarafından, algısal süreçlerin değişikliğe uğramasından ziyade bilişsel süreçlerdeki değişikliklerden kaynaklandığı şeklinde temellendirilmiştir. Dışlanan bireylerin yargılarının değişmesinin, dışlanmanın tetiklediği duygulanımsal ve motivasyonel süreçlerin etkisi ışığında gerçekleşiyor olması kuvvetli bir ihtimaldir. DeWall, Twenge, Gitter ve Baumeister (2009), düşmanca yargıların, dışlanma ve saldırgan eylemler arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini bildirmişlerdir.

Sosyal sinyaller, insanların özellikle duyarlı oldukları bir husustur (Pickett, Gardner ve Knowles, 2004; Bernstein ve diğerleri, 2008; Bernstein ve diğerleri, 2010). Dışlanmaya maruz kalan bireyler için yeni sosyal bağlar kurmak adına kaynak oluşturmak daha büyük bir önem kazanmaktadır (Maner, ve diğerleri, 2007). Bu durum dışlanmaya maruz kalan kişilerin stereotipik düşünme ihtimallerini düşürmekte ve ötekileri daha fazla bireyselleştirilmiş şekilde algılama ihtimallerini arttırmaktadır (Claypool ve Bernstein, 2014). Sosyal ilişkilerde detaylı ve dikkatli düşünmenin ve kodlamanın, tekrar tatmin eden bağlantılar kurulabilmesi açısından dışlanan bireyler için önemi yüksektir. Dolayısıyla stereotiplere fazlaca bağlılık tekrar dışlanma deneyimi yaşantılama ihtimali olan bir riske dönüşebilmektedir. Örneğin, bir kadının samimi olduğu ön kabulü ile hareket eden bir erkek, kadının ilişki kurmaya dair gönülsüzlüğünü fark etmeyerek tekrar sosyal dışlanma deneyimi ile karşı karşıya kalabilir. Benzer şekilde Afrika kökenli birinin agresif olduğu varsayımından (Devine, 1989) ya da Asya kökenli birinin soğuk ve mesafeli olduğu (Lin ve diğerleri, 2005) hükmünden harekete geçen bireyin, sosyal bağlarla ilgili olumlu fırsatları kaçırma olasılığının artmasına sebep olabileceği

gibi dışlanma, reddedilme, görmezden gelinme, çatışma gibi olumsuz yaşam olaylarını da deneyimlemesine sebep olabilmektedir. Claypool ve Bernstein (2014) bu bilgilerle paralel şekilde dışlanan kişilerin bağlantı kurmayı hedefledikleri kişileri daha az stereotipleştirdiklerini ve daha fazla bireyselleştirdiklerini belirtmişlerdir.

Sosyal dışlanmaya maruz kalmak, bireylerde tekrar sosyal bağlar kurabilmeyi kolaylaştıracak biçimde diğerlerini algılamada hassas tutumlar göstermelerine neden olmaktadır (Pitts, Wilson ve Hugenberg, 2014) lakin bu durum sosyal dışlamanın faili kişi ya da kişiler için geçerli değildir (Knowles, Green ve Weidel, 2013). Dışlanan kimselerin iç ve dış gruplar arasındaki farklılıklara yönelik daha duyarlı olmaları (Sacco ve diğerleri 2011) ve yüz tanımlama ve hafızasına dair de duyarlılıklarının artması (Bernstein ve diğerleri, 2014), dışlanan kimselerce tekrar sosyal bağlar kurma hususunda ortak noktaları tespit etmede kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra sosyal dışlanmaya maruz kalmak bireyin, ötekilerin duygularını yönetme hususunda becerilerini arttırmakta (Cheung ve Gardner, 2015), flört, eş seçimi gibi durumlarda muhtemel partnerler üzerine düşünce biçimini değiştirmekte (Sacco ve diğerleri, 2011), bireyin kendi grup kimliklerine dair algılarını değiştirerek iç gruplarına daha benzer algılamalarına neden olmakta (Sacco ve diğerleri, 2014), grup kimliklerinin daha aktif olmasını sağlayarak iç grupların daha birleşik ve bütüncül algılamasına yol açmaktadır. Bu değişimlerle birlikte özsaygısı yükselen bireyin, dışlanma tehdidinden kurtulması daha da kolaylaşmaktadır (Knowles ve Gardner, 2008).

Baumeister, DeWall, Ciarocco ve Twenge (2005) bilişsel yeteneklerin yanı sıra kendini düzenleme becerilerinin de sosyal dışlanma ile birlikte azaldığını tespit etmişlerdir. Bu araştırma kapsamında dışlanan bireylerin; çift taraflı dinleme, zevkli olan şeylere katılma, zevksiz ama sağlıklı durumlara katılma gibi kendini düzenleme becerilerinde daha az yetenekli olduklarını belirtmişlerdir. Araştırmanın devamında dışlanan katılımcılar, maddi ödül ile motive edilmelerinin ardından kendini düzenleme becerileri konusundaki tutumlarını düzenleyebilmişlerdir. Bu durum araştırmacılarca, dışlanmaya maruz kalan bireylerin kendini düzenleme becerilerini koruduğu lakin dışlanmanın, bu düzenlemeyi gerçekleştirebilecek motivasyonu bitirmesinden ötürü bu sonuca ulaşıldığı tekrar motivasyon inşa edilmesi durumunda kendini düzenleme becerilerinin de eyleme dökülebileceği şeklinde gerekçelendirilmiştir. Bu araştırmanın bulgularıyla benzer şekilde

Twenge, Catanese ve Baumeister (2002) yürüttükleri araştırmada sosyal dışlanma koşulundaki bireylerin kontrol grubundakilere nazaran daha fazla özyıkıcı tutumlar gösterdiklerini, risk aldıklarını, sağlıksız yiyecekler tükettiklerini ve sınavlarına çalışmayı reddettiklerini belirtmişlerdir.

Pickett, Gardner ve Knowles (2004) yürüttükleri bir araştırmada aidiyet duygusuna ihtiyacı fazla olanların, yüz ifadeleri ve ses tonlarını daha iyi tanımladıklarını lakin bunun sosyal olmayan uyaranlar için geçerli olmadığını bildirmişlerdir. Gerçekçi bir gülümseme aidiyet, fedakarlık ve iş birliği işareti taşıırken sahte gülümseme ise esas niyeti gizlemektedir (Ekman, Davidson ve Friesen, 1990; Bernstein, Young, Brown, Sacco ve Claypool, 2008). Dışlanan bireylerin bu farklılığı iyi bir şekilde yapabilmeleri, tekrar uyum sağlayacakları sosyal bağları kiminle kuracaklarının kararını vermek açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bernstein, Young, Brown, Sacco ve Claypool (2008) yürüttükleri bir deneyde dışlama koşulundaki katılımcıların, dahil edilen ve kontrol grubundaki katılımcılara nazaran karşılardaki insanların gülümsemelerinin sahte ya da gerçekçi olduklarını daha iyi ayırt ettiklerini raporlamışlardır. Bu araştırmanın genişletildiği bir diğer çalışmalarında ise Bernstein, Sacco, Brown, Young ve Claypool (2010), dışlananların gelecekte birlikte çalışmak isteyecekleri kişiler olarak gerçekten gülümseyen bireyleri seçtiklerini ve sahte gülümseyenlerden kaçınmak istediklerini bildirmişlerdir. Bu bulgular araştırmacılarca, dışlananların sosyal konularda bilgiyi işlemeye dikkat ettikleri ve muhtemel bağların kurulmasında tedbirli oldukları şeklinde yorumlanmıştır. Sosyal dışlanma doğru ve yalan arasındaki ayrımı yapmayı geliştirmektedir.

Graeupner ve Coman (2017) yürüttükleri araştırma sonucunda bireylerin sosyal açıdan dışlanmış hissettiklerinde ve dışlanmaya maruz kaldıklarında batıl inançları destekleme ihtimallerinin arttığını bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra dışlanma ve batıl inanç arasındaki ilişkiye anlam arayışının aracılık ettiğini belirtmişlerdir. Bu çalışmanın bir sonucu da sosyal dışlanmanın komplocu düşünmeyi tetiklediğidir. Sosyal açıdan dışlanan kimseler batıl inançlara ve komplo teorisi fikirlerine yönelmekte ve bu durum daha da dışlanmasına sebebiyet vererek bir döngü meydana gelmektedir. Bu döngüde kalan bireylerin komplo teorileri ve batıl inançları güçlenmekte, benzer inançları olan bireylerle etkileşime girmekte ve bu inanç sistemi zaman içerisinde kemikleşmektedir (Sunstein ve Vermeule, 2009; Swami ve diğerleri, 2014).

Sosyal Dışlanma ve Duygulanımsal Etkileri

Sosyal dışlanma bireylerde, yetersizlik (Michaels ve diğerleri, 2012; Gaebel ve diğerleri, 2017), suçluluk (Şahan ve Akbaş, 2017), öfke (Smith ve Williams, 2004; Hawkley ve diğerleri, 2011), utanç (Baumeister ve Tice, 1990; Sutton ve diğerleri, 2014) duygularına yol açmaktadır.

Sosyal dışlanmadan farklı da olsa uzun süren sosyal izolasyonun da sonuçlarının olumsuz olduğu görülmektedir. Bireyin algıladığı sosyal izolasyon ya da yalnızlık, sosyal ilişkilerin sayısı ile değil niteliği ile ilişkilidir (Cacioppo ve Hawkley, 2009). Yalnız olduğunu bildiren bireyler, sosyal ilişkilerinin sayısının azlığından değil bu ilişkilere dair memnuniyetsizliklerinden mustarıptirler. Tatmin oldukları sosyal ilişkilere yeterli sayıda sahip olamayan yalnız bireyler, depresyon (Anderson ve Arnoult, 1985; Russell ve diğerleri, 1984; Shaver ve Brennan, 1991), intihar düşünceleri (Kirkpatrick-Smith ve diğerleri, 1991), sosyal kaygı (Segrin ve Kinney, 1995) ve zamanla daha az popülerite (Nurmi ve diğerleri, 1996) ve özgüven düşüklüğü (Rotenberg, 1994) gibi olumsuz sonuçlar yaşantılamaktadırlar. Bir ceza yöntemi olarak uzun süreli sosyal izolasyon kullanılmaktadır. Kişinin ötekilerden ayrıldığı ve tek kişilik hücrelerde yaşadığı bir cezayı tanımlayan tecrit (Haney ve Lynch, 1997), yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Rothman, 1971). Finke (2001) tecrit cezasının, fiziksel ve zihinsel sorunlara yol açtığını ve travmatik bir deneyim olduğunu belirtmiştir. Bu travmatik deneyim kısa dahi sürse, evvelinde zihinsel sorunları olan bireylerin durumlarını daha da ağırlaştırırken sağlıklı bireylerde de olumsuz ruhsal etkilere sebebiyet vermektedir (Haney, 2003). Bu ruhsal etkiler, öfke, intihar düşünceleri, depresyon, halüsinasyon gibi durumları kapsamaktadır (Kupers, 2008).

Bailey ve McLaren (2005) emekliler ile yürüttükleri bir araştırmada düşük aidiyet duygusunun, fiziksel etkinliklere katılmamaktan kaynaklandığını ve bunun da depresyon ve intihar düşüncelerine yol açtığını bildirmişlerdir. Sosyal bağların zayıflığı veya yetersizliği, depresyon belirtileriyle (Barnett ve Gotlib, 1988) ve fiziksel ve zihinsel sağlık (Uchino ve diğerleri, 1996) ile ilişkilidir.

Sosyal Dışlanma ve Davranışsal Etkileri

Sosyal dışlanmaya yönelik verilen tepkiler bireysel farklılıklardan etkilenecek çok fazla çeşitlense dahi (Roecker Phelps, 2001; Williams, 2001) temelde gösterilen eylemsel reaksiyonlar prososyal, antisosyal ve

kaçıncımacı tutumlardır (Smart Richman ve Leary, 2009). Sosyal dışlanmaya maruz kalmak bireylerde, saldırgan eylemlerin artmasına (Twenge, Baumeister, Tice ve Stucke, 2001), sosyal perspektiften olumlu eylemlerin azalmasına (Twenge, Ciarocco ve Baumeister, 2001) ve kendini yenilgiye uğratma eylemlerin artmasına sebebiyet vermektedir (Twenge, Catanese ve Baumeister, 2002).

Wölfer ve Scheithauer (2013) tarafından yürütülen araştırmada çocukların ve ergenlerin sosyal dışlanmadan duygusal açıdan olumsuz etkilendiği belirtilmiştir. Katılımcıların neredeyse yarısı dışlanma sonrasında reaktif dışlanma tepkileri, saldırgan tutumlar ya da dışlanmanın failine yönelik fiziksel ya da incitici tutumlar sergilemek gibi işlevsel olmayan tepkiler göstermektedir. Dışlanma sonrasındaki bu reaksiyonları destekler araştırmalar bulunmaktadır (Williams, 2001; 2007). Araştırma sonuçları hem çocuklar hem de ergenler için benzerlik göstermektedir. Mühim bir tehdit olan dışlanmanın duygusal, bilişsel ve davranışsal sonuçlarının yaştan bağımsız olduğu raporlanmıştır. Bu sonuçlarla paralel sonuçlar elde eden araştırmalar mevcuttur (Abrams ve diğerleri, 2011; Moor ve diğerleri, 2012).

Sosyal dışlanmanın sebep olduğu öfke, düşük kontrol becerileri, bilgi işleme noksanlıkları, belirsizlikleri yanlış yorumlamak gibi durumlarla birleştiğinde ortaya saldırgan tutumlar çıkmaktadır. Uyumsuz bir davranış olan saldırganlık sonrası dışlanan bireyin, daha fazla dışlanma, reddedilme, görmezden gelinme ya da saldırgan tutumlar görme gibi durumlarla karşılaşma olasılığı artmaktadır (Dodge ve diğerleri, 1986).

Etik karar verme modelleri (Rest, 1986; Trevino, 1986; Jones, 1991), akılla yönetilen, bilişsel ve kasıtlı olan bir karar verme sürecidir (Tenbrunsel ve Smith- Crowe, 2008). Bu görüşe karşı çıkarak somatik belirtilerin, etik karar verme süreçlerinde önemli bir rol oynadığını (Damasio, 1994) ve özellikle ahlaki yargılar ve eylemler için de büyük öneme sahip olduğunu belirten çalışmalar bulunmaktadır (Greene ve diğerleri, 2001; Greene ve Haidt, 2002; Teper, Inzlicht ve Page-Gould, 2011). Bu görüş somatik belirtilerin, bilişsel süreçler üzerinde etkisi olabilecek fizyolojik duygulanım süreçlerini tetiklediğini ileri sürmektedir. Kouchaki ve Wareham (2015) somatik belirtilerin bu önemli rolünü dikkate alarak Dienstbier ve Munter'in (1971) ahlaki eyleme duygu yükleme görüşünden hareketle, dışlanmanın sebebiyet verdiği fizyolojik uyarılmanın etik dışı davranışları arttırabileceğini test etmişlerdir. Bireylerin etik dışı

davranıp davranmamaları suçluluk, korku ya da kaygı gibi duygulanımsal süreçlerden büyük oranda etkilenmektedir. Ahlaki ya da etik olmayan durumlardan kaynaklanan olumsuz duygulanımsal süreçler, engelleyici bir işlev görmektedir. Bu etik karar verme ve duygulanımsal süreçler, sosyal dışlanma kapsamında ele alındığında sosyal dışlanmadan ötürü hissedilen uyarılma ne denli yüksek seviyedeysse, bireyin etik olmayan tutumlarla ilişkili doğal duygulanımsal reaksiyonları etik karar verme süreci ile ilişkili görme ihtimali o denli azalmaktadır. Bu da bireyin sınır tanımaz biçimde etik dışı davranışlar gösterme ihtimalini arttırmaktadır (Kouchaki ve Wareham, 2015). Bu bilgiler doğrultusunda Kouchaki ve Wareham (2015) tarafından yürütülen çalışmada, bireylerin sosyal dışlanma yaşamalarının etik olmayan eylemlerde bulunma ihtimallerini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında sosyal dışlanma ile etik dışı eylemler arasındaki ilişkiye, sosyal dışlanmanın tetiklediği fizyolojik uyarılma seviyesinin aracılık ettiği belirtilmiştir.

Dışlanmaya maruz kalmak, yeni sosyal bağlar kurmaya yönelik tepkilere neden olmaktadır (Williams, 2007). Bu hususta Williams ve Sommer (1997) dışlanan bireylerin yardım etmek, paylaşmak gibi olumlu sosyal davranışlar anlamına gelen prososyal davranışları daha fazla gösterdiklerini belirtmişlerdir. Bilhassa kadınların dışlandıktan sonra daha az sosyal kaytarma gösterdiklerini bildirmişlerdir. Bu tutumlar, yeniden sosyal bağlar kurmak, gruba dair olmak, kendi değerini vurgulamak gibi motivasyonlar içermektedir. Benzer şekilde dışlanan bireylerin, dışlandıktan sonra ötekilerin taleplerine daha uyumlu tutumlar gösterdiklerini hatta boyun eğdiklerini bildiren araştırmalar mevcuttur (Carter-Sowell, Chen ve Williams, 2008; Riva, Williams, Torstrick ve Montali, 2014). Dışlanma sonrasında öfkeli ve saldırgan tutumların aksine yeniden bağlantı kurma davranışları da görülmektedir (Baumeister ve Leary, 1995; Maner ve diğerleri, 2007).

Dışlanmaya yönelik refleksif ya da bilinçdışı tepkiler de verilebilmektedir. Lakin, Chartrand ve Arkin (2008) yürüttükleri araştırmada dışlanan bireylerin, kendilerini dışlayan bireyler dışındaki bireylere yönelik daha fazla bilinçdışı davranışsal taklit gösterdiklerini tespit etmişlerdir. Bu taklit etme hali, taklit edilen kimseyle olan uyumu arttırmaktadır (Lakin ve Chartrand, 2003). Artan bu uyum tekrar bağlantı kurulmasını sağlamaktadır. Etkileşim içerisinde olduğu ötekini taklit eden katılımcılar, taklit edilenlerce daha çok beğenilmektedir. Katılımcıların davranışsal

taklitleri sorgulandığıdaysa bu durumun ayırımında olmadıklarını bildirmişlerdir. Dolayısıyla bu durumun dışlanmaya karşı bilinçdışı bir süreç olarak refleksif bir tepki şeklinde ortaya çıktığı düşünülmektedir (Williams, 2007). Dışlanmaya maruz kalan bireylerin, sosyal bilgilere daha fazla dikkat etmeleri de bilinçdışı süreçlerdendir. Gardner, Pickett ve Brewer (2000) yürüttükleri bir araştırmada dışlanan ve dahil edilen olarak ayrılan katılımcılara günlük okutmuşlardır. Araştırma sonucunda dışlanma koşulundaki katılımcıların daha fazla sosyal ilişkilere dair bilgiler hatırladıklarını bildirmişlerdir. Bu araştırma dışlanmanın bilhassa sosyal sinyallere dair olan dikkati ve hatırlamayı arttırdığını göstermektedir.

Sosyal dışlanmaya maruz kalmak, bireylerde tekrar bağlantı kurmayı hedeflemeyi ve bu hedef doğrultusunda reaksiyon verentutumlar sergilemeye yöneltebileceği gibi sıklıkla saldırgan tutumlara da yöneltebilmektedir (Baumeister ve Leary, 1995; Baumeister ve diğerleri, 2006). Twenge, Baumeister, Tice ve Stucke (2001) yürüttükleri bir araştırmada, dışlanan katılımcıların dışlanmayanlara göre hedefleri daha olumsuz algıladıklarını ve dışlanmayı başlatanlara yönelik daha agresif tutumlarda olduklarını belirtmişlerdir (Twenge ve diğerleri, 2001). Dışlanmanın failine yönelik aktif şekilde saldırgan tutumlar gösterildiğini (Bushman ve Baumeister, 1998; Buckley, Winkel ve Leary, 2004) hatta bu dışlanma sürecinde rolü olmayan kimselere karşı da saldırgan tutumlar gösterildiğini (Twenge, Baumeister, Tice ve Stucke, 2001) raporlayan araştırmalar da mevcuttur.

Prososyal tutumlara neden olabildiği gibi (Williams ve Sommer, 1997), tam tersi durumlara da neden olabilen (Twenge ve diğerleri, 2007) sosyal dışlanmaya maruz kalmak, insanın kendiliğini ve ötekileri algılayışı üzerinde etki yaratarak yeniden sosyal bağlar kurmayı olumsuz etkilemektedir. Dışlanan bireyler, dışlayanları daha az insani algılarken ötekilerinin de kendilerini daha az insani algılandığını düşünebilmektedirler (Bastian ve Haslam, 2010). Kendilerini haklı görme eğiliminde olabilmelerinin yanı sıra (Poon, Chen ve DeWall, 2013) yaşamı daha anlamsız olarak tanımlayabilmektedirler (Stillman ve diğerleri, 2009). Twenge, Catanese ve Baumeister (2003) yürüttükleri bir araştırmada dışlanma koşulundaki katılımcıların yaşamlarındaki anlamlılık algısındaki değişikliklerin yanı sıra zaman algısında değişiklikler, daha uyuşuk olmak, daha az duygusal olmak gibi durumları dahil edilme koşulundaki katılımcılara nazaran daha çok yaşantıladıklarını raporlamışlardır. Dışlanan katılımcıların aynaya bakan değil duvara bakan koltuklarda oturmayı seçtiğini belirten

araştırmacılar bu durumu, kendilerini farkında oldukları durumlara yönelik gösterdikleri bir kaçınma davranışı olarak temellendirmişlerdir. Bu durum da yeniden sosyal bağlar kurmayı güçleştirmektedir.

Sosyal dışlanmaya maruz kalmak, saldırgan tutumlar göstermek ya da misilleme yapmak gibi eylemlere yol açmaktadır (Warburton, Williams ve Cairns, 2006). Bu saldırgan tutumlar bireyin kendisine yönelerek intihar düşünceleri ya da davranışları halini alabilmektedir. Bunun beraberinde fiziksel ve ruhsal sağlık olumsuz etkilenmekte ve psikolojik iyi oluş hali ile ilgili sorunlar yaşanmaktadır. Yaşantılanan bu zorlu sürece yeme bozuklukları ve cinsel sorunlar eşlik edebilmektedir. Bazı katılımcılar dışlanmaya ve görmezden gelinmeye maruz kalmanın ruhsal açıdan zorluğunu yaşantılamaktansa fiziksel açıdan kötü muamele görmeyi yeğlediklerini bildirmişlerdir (Bernstein, 2016). Ayrımcılığa ve önyargılı tutumlara maruz kalan, etiketlenen bireyler, sosyal ilişkilerden izole hissetmektedirler. Azınlık konumunda olmaları genellikle etnik köken üzerinden saldırgan tutumlara maruz kalmalarına yol açmaktadır (Sue, Bucceri, Lin, Nadal ve Torino, 2007; Sue, 2010). Maruz kalınan bu saldırgan tutumlar bireylerde sosyal olarak dışlanmış hissetmeye yol açmaktadır (Sue, Bucceri, Lin, Nadal ve Torino, 2007). Uzun süren bu dışlanma ile birlikte bireylerde, sağlık sorunları (Williams ve Mohammed, 2009), madde kötüye kullanımı (Gibbons ve diğerleri, 2004), sigara kullanımı (Landrine ve Klonoff, 1996; Harris ve diğerleri, 2006) gibi olumsuz sonuçlar görülmektedir

Çokça ölüm ve yaralanmaya sebebiyet veren okul şiddeti, sosyal dışlanmanın sürekli deneyimlenmesinin ardından açığa çıkan yıkıcı sonuçlardan biridir (Anderson ve diğerleri, 2001). Leary, Kowalski, Smith ve Phillips (2003), 15 okul saldırısını inceledikleri bir araştırmada bu saldırıların 13'ünün öyküsünde, evvelinde sürekli ya da akut bir şekilde sosyal dışlanmanın olduğunu bildirmişleridir. Sosyal dışlanma, bireyleri saldırgan eylemlere yönelten önemli bir unsurdur. Benzer şekilde Anderson ve diğerleri (2001) okul saldırılarında, saldırganların arkadaşları tarafından kronik olarak dışlandıklarını, zorbalığa maruz kaldıklarını ve öteki öğrencilere nazaran genellikle daha uzun sosyal izolasyon yaşantıladıklarını bildirmişlerdir. Akranlar tarafından maruz kalınan sosyal dışlanma, okul şiddeti için önemli bir risk faktörü konumundadır (Leary ve diğerleri, 2003).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bireyin yaşamı üzerine birçok yönden tesiri bulunan sosyal dışlanmanın, psikolojik perspektiften olumsuz duygulanımın artışı, öz saygının azalması, uyku problemleri, psikolojik iyi oluş halinin bozulması, değersizlik ve çaresizlik duyguları, depresyon, yabancılaşma, kendiliği algılayışta problemler ve kendiliğe yönelik olumsuz duygulanımlar, madde kullanımı gibi pek çok olumsuz durumla ilişkili olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra doğrudan ya da dolaylı olarak bilişsel fonksiyonlarda ve rasyonel düşünmede bozulmalar kortizol tepkilerinde farklılıklar, fizyolojik stres tepkilerinde artış ve bağışıklık sistemindeki problemler ile de ilişkisi sosyal acının fiziksel acıya benzer tepkilere yol açtığını göstermektedir. Davranışsal perspektiften saldırganlık, cinayet, prososyal tutumlar, misilleme yapmak, kaçınmacı tutumlar sergilemek gibi eğilimler hem kişi hem de çevresi için yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Bunların yanı sıra sempatik uyarılma ve limbik sistem aktivasyonunda, dACC, insula, medial prefrontal korteks, mPFC aktivasyonlarında artış gibi nörofizyolojik değişimler ve hafızada ve dikkatteki bozulmalar sosyal dışlanmanın çok boyutlu etkilerini gözler önüne sermektedir.

Grup bağlılığı ve bir gruba ait olma, hayatta kalma, güvenlik, üreme başarısı ve ruh sağlığı için temel evrimsel stratejilerdir (Baumeister ve Leary, 1995). Bu ihtiyaçların tehdit edilmesinin doğrudan sonuçlarının yanı sıra madde kullanımı gibi zararlı alışkanlıklara kişileri daha yatkın hale getirmesi gibi dolaylı sonuçları da bulunmaktadır (Gilman ve diğerleri, 2016). Bu sonuçlar kronik dışlanmanın bireyleri depresyon, yabancılaşma, değersizlik ve çaresizlik ile karakterize bir boyun eğme aşamasına sürüklemesi ile açıklanabilir (Marinucci ve Riva, 2021). Sosyal dışlanmanın kendine yönelik olumsuz duygularla da ilişkili olması (Gutz ve diğerleri, 2016) bu sonuçları desteklemektedir. Dolayısıyla dışlanma deneyiminin kişinin kendine yönelik olumsuz duygu ve düşüncelerini arttırmak, değersizlik duygularını ortaya çıkartmak ve destek sistemlerinden yeterince faydalanamamak kaynaklı madde kullanımı gibi bireysel ve toplumsal yıkıcı sonuçları ortaya çıkartabileceği düşünülebilir.

Dışlanma deneyiminin incelendiği fizyolojik bulgulara dayanan araştırmalar, sosyal bir deneyimin fiziksel sonuçlarının bir fiziksel acı deneyimine benzer şekilde olduğunu göstermektedir. Sosyal acı, arzu edilen sosyal bağlantılara yönelik gerçek veya potansiyel zararla ilişkili acı verici bir deneyimi ifade etmektedir (Eisenberger, 2012). Kişilerarası

etkileşimlerden kaynaklanan sosyal acı, bireylerde olumsuz duygulara neden olmaktadır ve fiziksel acı ile aynı derecede olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Çeşitli çalışmalar, sosyal acı ve fiziksel acı arasında, sadece davranışsal değil, paylaşılan nöral bölgelerdeki aktivitelerde de benzer bir etkileşim olduğunu göstermiştir (Zhang ve diğerleri, 2019). Sosyal acının bedensel bir tehdit veya zararı işaret etmek için geliştirilen mevcut ağrı ağrını kullandığına yönelik Ağrı Örtüşme Teorisi (Pain Overlap Theory) sosyal ağrı ve fiziksel ağrı arasındaki bağlantıların temelini oluşturmaktadır (akt. Zhang ve diğerleri, 2019). İnsanların sosyal acılarını tanımlarken kullandıkları “kalp ağrısı” gibi ifadelerinin de bu bağlantıyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde dışlanma deneyimine de fiziksel acı veren diğer deneyimler kadar dikkat edilmesi gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Dışlanma deneyiminin hücre düzeyinde yaşanmaya neden olduğunu gösteren araştırmalar, fiziksel etkilerin çok daha geniş yelpazede ele alınması gerektiğini göstermektedir. Yapılan bir araştırmada, altı haftalık dışlanma deneyiminin glukokortikoid seviyelerinde artışa, oksidatif hasara, telomer bozulmasına ve anhedoniye yol açtığı tespit edilmiştir (Stevenson, 2019). Her ne kadar primat olmayan hayvanlarla yürütülmüş bir çalışma olsa da hücre düzeyindeki bozulmayı dışlanma deneyimi ile ilişkilendirmesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca aynı araştırmada oksitosinin koruyucu etkilerinden de bahsedilmektedir. Memeli ve memeli olmayan türlerde yapılan çalışmalar, oksitosinin sosyal bağların oluşumu ve sürdürülmesindeki kritik rolünü göstermektedir (Olff ve diğerleri, 2013). Sosyal bağların tehdit edilmesinin oluşturduğu hasarları yine bağlar kurmakla ilişkili olan yapıların düzenliyor oluşu oldukça manidar görünmektedir. Hayvan çalışmalarından elde edilen bu bulguların insanlar ile gerçekleştirilecek yeni çalışmalarla da test edilmesi uygulamaya dönük sonuçlar vermesi bakımından faydalı olacaktır.

Sosyal dışlanmanın saldırganlık gibi olumsuz sosyal davranışları ortaya çıkarttığını gösteren çalışmalarda, doğrudan dışlayan kişiye/gruba yönelik saldırganlığın yanında kişilerin dışlanma deneyimine yer değiştirilmiş saldırganlık tepkileri de verebildikleri bildirilmiştir (Rajchert ve Winiewski, 2016). Bu noktada sosyal dışlanmanın toplumsal sonuçlarını da düşünmek gerekmektedir. Son zamanlarda yurtiçi ve yurt dışı haber kaynaklarına yansıyan yaralama ve hatta cinayete kadar uzanan akran şiddetinde, sosyal dışlanmaya verilen bir tepki olarak yer değiştirilmiş

saldırganlığın da olabileceği düşünülebilir. Dışlanma deneyiminin ilişkili olduğu beyin bölgeleri (PFC, ACC, İnsula) duygular ve karar verme ile de ilişkili bölgelerdir. Duygusal olarak yaralayıcı bir deneyim sonrasında rasyonel karar verme süreçlerini sağlıklı yürütmede aktif rol oynayan ilgili beyin bölgelerinin bu süreçlerdeki etkileri de araştırılmalıdır. Ergenlik döneminde devam eden beyin gelişimi ve risk eğilimleri, bu durumu daha da önemli hale getirmektedir.

Tüm bu bulguların yanı sıra dışlanmanın etkilerinin içinde yaşanan kültür ile etkileşim sonucunda farklı sonuçlara yol açabileceğine ilişkin çalışmalar da bulunmaktadır. Kuzey Amerika, Batı Avrupa gibi bağımsız benlik algısının hakim olduğu bireyci kültürler; özerklik, bağımsızlık, özgünlük gibi unsurlar odaklıyken Asya, Afrika, Güney Amerika gibi kolektivist kültürler; karşılıklı bağımlılık, gruba uyum, kişilerarası ilişkiler gibi unsurlara odaklanmaktadır (Markus ve Kitayama, 1991; Hofstede, Hofstede ve Minkov, 2010). Gardner, Jefferis ve Knowles (2016) yürüttükleri araştırmada, karşılıklı bağımlı benlik algısı olan Amerikalı katılımcıların, bağımsız benlik algısına sahip katılımcılara nazaran sosyal dışlanmanın olumsuz sonuçlarından daha az etkilendiğini raporlamışlardır. Bu sonuçlar dışlanma ile baş etmede benlik algısının ve benlik-kültür etkileşiminin rolünü de göstermektedir. Benzer bir şekilde Ren, Wesselmann ve Williams (2013) Çinli katılımcılarla yürüttükleri çalışmada karşılıklı bağımlı benlik algısının, dışlanmaya maruz kaldıktan sonra aidiyet ve anlamlı varoluş gibi unsurların tekrar kazanılmasında kolaylaştırıcı bir faktör olduğunu tespit etmişlerdir. Kolektivist kültürlerin dışlanmaya karşı daha hassas ve savunmasız olabilecekleri (Williams, 2007) bundan ötürü bu bireylerin sosyal dışlanmaya dair alarm sistemi geliştirerek önlem almalarını sağlayacakları yönünde hakim görüş bulunmaktadır. Olumlu sosyal yaşantıların ve dahi bu yaşantıların hatırlanmasının bile sosyal bağlantıların tekrar sağlanmasına olumlu etkisi göz önüne alındığında (Twenge ve diğerleri, 2007) karşılıklı bağımlı benliğin, sosyal dışlanmanın olumsuz etkileriyle baş etmeye yardımcı olduğu söylenebilmektedir. Gardner, Jefferis ve Knowles (2016) sosyal temsillerin, dışlanmanın olumsuz sonuçlarına dair tampon görevi gördüğünü bunun dahilinde kolektivistlerin dışlanmaya tepkilerinin bireycilerden ilk etapta daha fazla olacağını ancak sonrasında bu büyük tepkilerin sosyal temsiller, ilişkiler aracılığıyla daha hafifletilmiş bir ikincil tepkiye dönüşeceğini ifade etmişlerdir. Bu görüşün tam aksine kolektivistlerin sosyal dışlanmaya dair daha az hassas olduğunu belirten

deneysel sonuçlar da bulunmaktadır. Kolektivist kültürlerde dışlanma, ötekiyle kurulan bağ üzerinden tanımlanan karşılıklı bağımlı benliğin özüne zarar getirmemesinden ötürü büyük bir tehdit olarak algılanmadığı yönünde de görüş bulunmaktadır (Markus ve Kitayama, 1991). Bireyci kültürlerde ise kişinin kendisini tanımlamasının reddedildiği bir durum olmasından ötürü sosyal dışlanma daha tehdit edici algılanabilmektedir. Sosyal dışlanma, kolektivistleri bireycilere göre hem psikolojik hem fizyolojik stres belirtileri açısından hem de anlık tepki verme düzeyi açısından daha az etkilemektedir (Pfundmair ve diğerleri, 2015).

Sonuç olarak sosyal dışlanma insan yaşamında zihinsel, fiziksel, ruhsal ve sosyal gibi farklı alanlarda etkisi olan önemli bir olgudur. Doğrudan ve dolaylı etkileri düşünüldüğünde sosyal dışlanmaya yönelik çalışmaların artmasının, sosyal dışlanmanın negatif etkilerinin azalmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abrams, D., Weick, M., Thomas, D., Colbe, H. ve Franklin, K. M. (2011). Online ostracism affects children differently from adolescents and adults. *British Journal of Developmental Psychology*, 29(1), 110-123.

Alderfer, C. P. (1969). *An empirical test of a new theory of human needs. Organizational Behavior and Human Performance*, 4(2), 142–175. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(69\)90004-x](https://doi.org/10.1016/0030-5073(69)90004-x)

Anderson, C. A. ve Arnoult, L. H. (1985). Attributional style and everyday problems in living: Depression, loneliness, and shyness. *Social cognition*, 3(1), 16-35.

Anderson, M., Kaufman, J., Simon, T. R., Barrios, L., Paulozzi, L., Ryan, G., ... ve School-Associated Violent Deaths Study Group. (2001). School-associated violent deaths in the United States, 1994-1999. *Jama*, 286(21), 2695-2702.

Bailey, M. ve McLaren, S. (2005). Physical activity alone and with others as predictors of sense of belonging and mental health in retirees. *Aging & mental health*, 9(1), 82-90.

Bargh, J. A. (2014). The four horsemen of automaticity: Awareness, intention, efficiency, and control in social cognition. In *Handbook of social cognition* (pp. 1-40). Psychology Press.

Barnett, P. A. ve Gotlib, I. H. (1988). Psychosocial functioning and depression: distinguishing among antecedents, concomitants, and consequences. *Psychological bulletin*, 104(1), 97.

Bass, E. C., Stednitz, S. J., Simonson, K., Shen, T. ve Gahtan, E. (2014). Physiological stress reactivity and empathy following social exclusion: a test of the defensive emotional analgesia hypothesis. *Social Neuroscience*, 9(5), 504-513.

Bastian, B. ve Haslam, N. (2010). Excluded from humanity: The dehumanizing effects of social ostracism. *Journal of experimental social psychology*, 46(1), 107-113.

Baumeister, R. F. ve Tice, D. M. (1990). Anxiety and social exclusion. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 9, 165-195.

Baumeister, R. F. ve Tice, D. M. (1990). Point-counterpoints: Anxiety and social exclusion. *Journal of social and clinical Psychology*, 9(2), 165-195.

Baumeister, R. F., DeWall, C. N., Ciarocco, N. J. ve Twenge, J. M. (2005). Social exclusion impairs self-regulation. *Journal of personality and social psychology*, 88(4), 589.

Baumeister, R. F., Smart, L. ve Boden, J. M. (1996). Relation of threatened egotism to violence and aggression: the dark side of high self-esteem. *Psychological review*, 103(1), 5.

Baumeister, R. F., Twenge, J. M. ve Nuss, C. K. (2002). Effects of social exclusion on cognitive processes: anticipated aloneness reduces intelligent thought. *Journal of personality and social psychology*, 83(4), 817.

Baumeister, R. F., ve Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>

Beekman, J. B., Stock, M. L. ve Marcus, T. (2016). Need to belong, not rejection sensitivity, moderates cortisol response, self-reported stress, and negative affect following social exclusion. *The Journal of social psychology*, 156(2), 131-138.

Bernstein, M. J. (2016). Research in Social Psychology: Consequences of Short- and Long-Term Social Exclusion. *Social Exclusion*, 51-72. doi:10.1007/978-3-319-33033-4_3.

Bernstein, M. J., Sacco, D. F., Brown, C. M., Young, S. G. ve Claypool, H. M. (2010). A preference for genuine smiles following social exclusion. *Journal of experimental social psychology*, 46(1), 196-199.

Bernstein, M. J., Sacco, D., Young, S. G. ve Hugenberg, K. (2014). The impact of race and inclusionary status on memory for ingroup and outgroup faces. *Basic and applied social psychology*, 36(3), 191-198.

Bernstein, M. J., Young, S. G., Brown, C. M., Sacco, D. F. ve Claypool, H. M. (2008). Adaptive responses to social exclusion: Social rejection improves detection of real and fake smiles. *Psychological science*, 19(10), 981-983.

Blackhart, G. C., Eckel, L. A. ve Tice, D. M. (2007). Salivary cortisol in response to acute social rejection and acceptance by peers. *Biological psychology*, 75(3), 267-276.

Buckley, K. E., Winkel, R. E. ve Leary, M. R. (2004). Reactions to acceptance and rejection: Effects of level and sequence of relational evaluation. *Journal of experimental social psychology*, 40(1), 14-28.

Bushman, B. J. ve Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence?. *Journal of personality and social psychology*, 75(1), 219.

Cacioppo, J. T. ve Hawkley, L. C. (2009). Perceived social isolation and cognition. *Trends in cognitive sciences*, 13(10), 447-454.

Carter-Sowell, A. R., Chen, Z. ve Williams, K. D. (2008). Ostracism increases social susceptibility. *Social Influence*, 3(3), 143-153.

Cavanagh, J. ve Allen, J. J. B. (2009). Behavioral activation system. D., Sander, KR Scherer, *Oxford companion to affective sciences*, 72-73.

Cheung, E. O. ve Gardner, W. L. (2015). The way I make you feel: Social exclusion enhances the ability to manage others' emotions. *Journal of Experimental Social Psychology*, 60, 59-75.

Chow, R. M., Tiedens, L. Z., ve Govan, C. L. (2008). Excluded emotions: The role of anger in antisocial responses to ostracism. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(3), 896-903. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2007.09.004>

Claypool, H. M. ve Bernstein, M. J. (2014). Social exclusion and stereotyping: Why and when exclusion fosters individuation of others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106(4), 571.

Coyne, J. C. ve DeLongis, A. (1986). Going beyond social support: the role of social relationships in adaptation. *Journal of consulting and clinical psychology*, 54(4), 454.

Damasio, A. R. ve Sutherland, S. (1994). *Descartes' error: Emotion, reason and the human brain*. New York, NY: Putnam.

DeLongis, A., Folkman, S. ve Lazarus, R. S. (1988). The impact of daily stress on health and mood: psychological and social resources as mediators. *Journal of personality and social psychology*, 54(3), 486.

Devine, P. G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of personality and social psychology*, 56(1), 5.

DeWall, C. N. ve Baumeister, R. F. (2006). Alone but feeling no pain: Effects of social exclusion on physical pain tolerance and pain threshold, affective forecasting, and interpersonal empathy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 1-15.

DeWall, C. N., Maner, J. K. ve Rouby, D. A. (2009). Social exclusion and early-stage interpersonal perception: selective attention to signs of acceptance. *Journal of personality and social psychology*, 96(4), 729.

DeWall, C. N., Twenge, J. M., Gitter, S. A. ve Baumeister, R. F. (2009). It's the thought that counts: The role of hostile cognition in shaping aggressive responses to social exclusion. *Journal of personality and social psychology*, 96(1), 45.

Dickerson, S. S. ve Zoccola, P. M. (2013). Cortisol responses to social exclusion. *The Oxford handbook of social exclusion*, 143-151.

Dienstbier, R. A. ve Munter, P. O. (1971). Cheating as a function of the labeling of natural arousal. *Journal of personality and social psychology*, 17(2), 208.

Dodge, K. A., Pettit, G. S., McClaskey, C. L., Brown, M. M. ve Gottman, J. M. (1986). Social competence in children. *Monographs of the society for research in child development*, 51, 1-85.

Eisenberger, N. I. (2012). The pain of social disconnection: examining the

shared neural underpinnings of physical and social pain. *Nature reviews neuroscience*, 13(6), 421-434.

Eisenberger, N. I., Lieberman, M. D. ve Williams, K. D. (2003). Does rejection hurt? An fMRI study of social exclusion. *Science*, 302, 290-292.

Eisenberger, N. I., Way, B. M., Taylor, S. E., Welch, W. T. ve Lieberman, M. D. (2007). Understanding genetic risk for aggression: clues from the brain's response to social exclusion. *Biological psychiatry*, 61(9), 1100-1108.

Ekman, P., Davidson, R. J. ve Friesen, W. V. (1990). The Duchenne smile: Emotional expression and brain physiology: II. *Journal of personality and social psychology*, 58(2), 342.

Ferris, D. L., Brown, D. J., Berry, J. W. ve Lian, H. (2008). The development and validation of the Workplace Ostracism Scale. *Journal of applied psychology*, 93(6), 1348.

Finke, L. M. (2001). The use of seclusion is not evidence-based practice. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 14(4), 186.

Ford, M. B., & Collins, N. L. (2010). Self-esteem moderates neuroendocrine and psychological responses to interpersonal rejection. *Journal of personality and social psychology*, 98(3), 405.

Friedmann, E., Thomas, S. A., Liu, F., Morton, P. G., Chapa, D., Gottlieb, S. S. ve Sudden Cardiac Death in Heart Failure Trial (SCD-HeFT) Investigators. (2006). Relationship of depression, anxiety, and social isolation to chronic heart failure outpatient mortality. *American heart journal*, 152(5), 940-e1.

Gaebel, W., Rössler, W. ve Sartorius, N. (2017). *The stigma of mental illness end of the story?*. Springer.

Gardner, W. L., Knowles, M. L. ve Jefferis, V. (2016). Never alone: The interdependent self as a buffer of social exclusion. *Journal of Personality and Social Psychology*.

Gardner, W. L., Pickett, C. L. ve Brewer, M. B. (2000). Social exclusion and selective memory: How the need to belong influences memory for social events. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(4), 486-496.

Gerber, J., ve Wheeler, L. (2009). On Being Rejected: A Meta-Analysis of Experimental Research on Rejection. *Perspectives on Psychological Science*, 4(5), 468-488. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2009.01158.x>

Gibbons, F. X., Gerrard, M., Cleveland, M. J., Wills, T. A. ve Brody, G. (2004). Perceived discrimination and substance use in African American parents and their children: a panel study. *Journal of personality and social psychology*, 86(4), 517.

Gilman, J. M., Curran, M. T., Calderon, V., Schuster, R. M., ve Evins, A. E. (2016). Altered neural processing to social exclusion in young adult marijuana users. *Biological Psychiatry: Cognitive Neuroscience and Neuroimaging*, 1(2), 152-159. <https://doi.org/10.1016/j.bpsc.2015.11.002>

Golubickis, M., Sahraie, A., Hunt, A. R., Visokomogilski, A., Topalidis, P. ve Neil Macrae, C. (2018). The visual influence of ostracism. *European Journal of Social Psychology*, 48(2), O182-O188.

Gorman, J. L., Harber, K. D., Shiffrar, M. ve Quigley, K. S. (2017). Ostracism, resources, and the perception of human motion. *European Journal of Social Psychology*, 47(1), 53-71.

Graeupner, D. ve Coman, A. (2017). The dark side of meaning-making: How social exclusion leads to superstitious thinking. *Journal of Experimental Social Psychology*, 69, 218-222.

Greene, J. D., Sommerville, R. B., Nystrom, L. E., Darley, J. M. ve Cohen, J. D. (2001). An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgment. *Science*, 293(5537), 2105-2108.

Greene, J. ve Haidt, J. (2002). How (and where) does moral judgment work?. *Trends in cognitive sciences*, 6(12), 517-523.

Gutz, L., Roepke, S., ve Renneberg, B. (2016). Cognitive and affective processing of social exclusion in borderline personality disorder and social anxiety disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 87, 70-75. <http://dx.doi.org/10.1016/j.brat.2016.08.020>

Haldorai, K., Kim, W. G., ve Li, J. J. (2022). I'm broken inside but smiling outside: when does workplace ostracism promote pro-social behavior?. *International Journal of Hospitality Management*, 101, 103088. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.103088>

Haney, C. (2003). Mental health issues in long-term solitary and “supermax” confinement. *Crime & Delinquency*, 49(1), 124-156.

Haney, C. ve Lynch, M. (1997). Regulating prisons of the future: A psychological analysis of supermax and solitary confinement. *NYU Rev. L. & Soc. Change*, 23, 477.

Harris, R., Tobias, M., Jeffreys, M., Waldegrave, K., Karlsen, S. ve Nazroo, J. (2006). Racism and health: The relationship between experience of racial discrimination and health in New Zealand. *Social science & medicine*, 63(6), 1428-1441.

Hawkley, L. C., Williams, K. D. ve Cacioppo, J. T. (2011). Responses to ostracism across adulthood. *Social Cognitive & Affective Neuroscience*, 6, 234-243.

Helpman, L., Penso, J., Zagoory-Sharon, O., Feldman, R. ve Gilboa-Schechtman, E. (2017). Endocrine and emotional response to exclusion among women and men; cortisol, salivary alpha amylase, and mood. *Anxiety, Stress, & Coping*, 30(3), 253-263.

Hennig, J. ve Netter, P. (1996). Local immunocompetence and salivary cortisol in confinement. In *Advances in Space Biology and Medicine* (Vol. 5, pp. 115-132). Elsevier.

Hess, Y. D. ve Pickett, C. L. (2010). Social rejection and self-versus other-awareness. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(2), 453-456.

Hofstede, G., Hofstede, G. J. ve Minkov, M. (2005). *Cultures and organizations: Software of the mind* (Vol. 2). New York: Mcgraw-hill.

Ijzerman, H., Gallucci, M., Pouw, W. T. J. L., Weßberger, S. C., Van Doesum, N. J. ve Williams, K. D. (2012). Cold-blooded loneliness: Social exclusion leads to lower skin temperatures. *Acta Psychologica*, 140, 283-288.

Inagaki, T. K. ve Eisenberger, N. I. (2016). Giving support to others reduces sympathetic nervous system-related responses to stress. *Psychophysiology*, 53(4), 427-435.

Jones, T. M. (1991). Ethical decision making by individuals in organizations: An issue-contingent model. *Academy of management review*, 16(2), 366-395.

Kahneman, D. (1973). *Attention and effort* (Vol. 1063, pp. 218-226). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Kamarck, T. W., Manuck, S. B. ve Jennings, J. R. (1990). Social support reduces cardiovascular reactivity to psychological challenge: a laboratory model. *Psychosomatic medicine*, 52(1), 42-58.

Kasl, S. V. ve Cobb, S. (1980). The experience of losing a job: some effects

on cardiovascular functioning. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 34(2-3), 88-109.

Kessler, R. C. ve McLeod, J. D. (1985). *Social support and mental health in community samples*. Academic Press.

Kiecolt-Glaser, J. K., Garner, W., Speicher, C., Penn, G. M., Holliday, J. ve Glaser, R. (1984). Psychosocial modifiers of immunocompetence in medical students. *Psychosomatic medicine*, 46(1), 7-14.

Kirkpatrick-Smith, J., Rich, A. R., Bonner, R. ve Jans, F. (1992). Psychological vulnerability and substance abuse as predictors of suicide ideation among adolescents. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 24(1), 21-33.

Knowles, M. L., Green, A. ve Weidel, A. (2013). Social rejection biases estimates of interpersonal distance. *Social Psychological and Personality Science*, 5(2), 158-167.

Kouchaki, M. ve Wareham, J. (2015). Excluded and behaving unethically: social exclusion, physiological responses, and unethical behavior. *Journal of Applied Psychology*, 100(2), 547.

Kross, E., Berman, M. G., Mischel, W., Smith, E. E. ve Wager, T. D. (2011). Social rejection shares somatosensory representations with physical pain. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(15), 6270-6275.

Kupers, T. A. (2008). What to do with the survivors? Coping with the long-term effects of isolated confinement. *Criminal Justice and Behavior*, 35(8), 1005-1016.

Lakin, J. L. ve Chartrand, T. L. (2003). Using nonconscious behavioral mimicry to create affiliation and rapport. *Psychological science*, 14(4), 334-339.

Lakin, J. L. ve Chartrand, T. L. (2005). Exclusion and no nonconscious behavioral mimicry. In K.D. Williams, J.P. Forgas, & W. von Hippel (Eds.), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection and Bullying* (pp. 279-295). New York: Psychology Press.

Lakin, J. L., Chartrand, T. L. ve Arkin, R. M. (2008). I am too just like you: Nonconscious mimicry as an automatic behavioral response to social exclusion. *Psychological science*, 19(8), 816-822.

Landrine, H. ve Klonoff, E. A. (1996). The schedule of racist events: A measure of racial discrimination and a study of its negative physical and mental health consequences. *Journal of Black Psychology*, 22(2), 144-168.

Larson, R., Zuzanek, J. ve Mannell, R. (1985). Being alone versus being with people: Disengagement in the daily experience of older adults. *Journal of gerontology*, 40(3), 375-381.

Leary, M. R., Kowalski, R. M., Smith, L. ve Phillips, S. (2003). Teasing, rejection, and violence: Case studies of the school shootings. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 29(3), 202-214.

Leary, M. R., Twenge, J. M. ve Quinlivan, E. (2006). Interpersonal rejection as a determinant of anger and aggression. *Personality and social psychology review*, 10(2), 111-132.

Lepore, S. J., Allen, K. A. ve Evans, G. W. (1993). Social support lowers cardiovascular reactivity to an acute stressor. *Psychosomatic medicine*, 55(6), 518-524.

Li, M., Xu, X., ve Kwan, H. K. (2021). Consequences of workplace ostracism: A meta-analytic review. *Frontiers in Psychology*, 12, 641302. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.641302>

Lin, M. H., Kwan, V. S., Cheung, A. ve Fiske, S. T. (2005). Stereotype content model explains prejudice for an envied outgroup: Scale of anti-Asian American stereotypes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(1), 34-47.

Maner, J. K., DeWall, C. N., Baumeister, R. F. ve Schaller, M. (2007). Does social exclusion motivate interpersonal reconnection? Resolving the "porcupine problem.". *Journal of personality and social psychology*, 92(1), 42.

Marinucci, M., ve Riva, P. (2021). Surrendering to social emptiness: Chronic social exclusion longitudinally predicts resignation in asylum seekers. *British Journal of Social Psychology*, 60(2), 429-447. <https://doi.org/10.1111/bjso.12410>

Markus, H. R. ve Kitayama, S. (2014). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. In *College student development and academic life* (pp. 264-293). Routledge.

Maslow, A. H. (1968). *Toward a psychology of being*. New York: Van Nostrand.

Masten, C. L., Eisenberger, N. I., Borofsky, L. A., Pfeifer, J. H., McNealy, K., Mazziotta, J. C. ve Dapretto, M. (2009). Neural correlates of social exclusion during adolescence: understanding the distress of peer rejection. *Social cognitive and affective neuroscience*, 4(2), 143-157.

Masten, C. L., Telzer, E. H., Fuligni, A. J., Lieberman, M. D. ve Eisenberger, N. I. (2012). Time spent with friends in adolescence relates to less neural sensitivity to later peer rejection. *Social cognitive and affective neuroscience*, 7(1), 106-114.

McQuaid, R. J., McInnis, O. A., Matheson, K. ve Anisman, H. (2015). Distress of ostracism: oxytocin receptor gene polymorphism confers sensitivity to social exclusion. *Social cognitive and affective neuroscience*, 10(8), 1153-1159.

Michaels, P. J., Álvarez, M. L., Rüsch, N. ve Corrigan, P. W. (2012). Constructs and concepts comprising the stigma of mental illness. *Psychology, Society & Education*, 4(2). 183- 194.

Moor, B. G., Güroğlu, B., de Macks, Z. A. O., Rombouts, S. A., Van der Molen, M. W. ve Crone, E. A. (2012). Social exclusion and punishment of excluders: neural correlates and developmental trajectories. *Neuroimage*, 59(1), 708-717.

Nezlek, J. B., Wesselmann, E. D., Wheeler, L., ve Williams, K. D. (2012). Ostracism in everyday life. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 16(2), 91. <https://doi.org/10.1037/a0028029>

Nurmi, J. E., Toivonen, S., Salmela-Aro, K. ve Eronen, S. (1996). Optimistic, approach-oriented, and avoidance strategies in social situations: three studies on loneliness and peer relationships. *European Journal of Personality*, 10(3), 201-219.

Olf, M., Frijling, J. L., Kubzansky, L. D., Bradley, B., Ellenbogen, M. A., Cardoso, C., ... ve Van Zuiden, M. (2013). The role of oxytocin in social bonding, stress regulation and mental health: an update on the moderating effects of context and interindividual differences. *Psychoneuroendocrinology*, 38(9), 1883-1894. <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2013.06.019>

Pfundmair, M., Aydin, N., Du, H., Yeung, S., Frey, D. ve Graupmann, V.

(2015). Exclude me if you can: Cultural effects on the outcomes of social exclusion. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 46(4), 579-596.

Pickett, C. L., Gardner, W. L. ve Knowles, M. (2004). Getting a cue: The need to belong and enhanced sensitivity to social cues. *Personality and social psychology bulletin*, 30(9), 1095-1107.

Pitts, S., Wilson, J. P. ve Hugenberg, K. (2014). When one is ostracized, others loom: Social rejection makes other people appear closer. *Social Psychological and Personality Science*, 5(5), 550-557.

Poon, K. T., Chen, Z. ve DeWall, C. N. (2013). Feeling entitled to more: Ostracism increases dishonest behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(9), 1227-1239.

Powers, K. E., Worsham, A. L., Freeman, J. B., Wheatley, T. ve Heatherton, T. F. (2014). Social connection modulates perceptions of animacy. *Psychological science*, 25(10), 1943-1948.

Rajchert, J., ve Winiewski, M. (2016). The behavioral approach and inhibition systems' role in shaping the displaced and direct aggressive reaction to ostracism and rejection. *Personality and Individual Differences*, 88, 272-279. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2015.09.018>

Ren, D., Wesselmann, E. D. ve Williams, K. D. (2013). Interdependent self-construal moderates coping with (but not the initial pain of) ostracism. *Asian Journal of Social Psychology*, 16(4), 320-326.

Ren, D., Wesselmann, E. D., ve Williams, K. D. (2018). Hurt people hurt people: Ostracism and aggression. *Current Opinion in Psychology*, 19, 34-38. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.026>

Rest, J. R. (1986). *Moral development: Advances in research and theory*. New York, NY: Praeger.

Richman, L. S., Martin, J. ve Guadagno, J. (2016). Stigma-based rejection and the detection of signs of acceptance. *Social Psychological and Personality Science*, 7(1), 53-60.

Riva, P., Williams, K. D., Torstrick, A. M. ve Montali, L. (2014). Orders to shoot (a camera): Effects of ostracism on obedience. *The Journal of social psychology*, 154(3), 208-216.

Roecker Phelps, C. E. (2001). Children's responses to overt and relational aggression. *Journal of Clinical Child Psychology*, 30(2), 240-252.

Rotenberg, K. J. (1994). Loneliness and interpersonal trust. *Journal of social and clinical psychology*, 13(2), 152-173.

Rothman, D. J. (2017). *The discovery of the asylum: Social order and disorder in the new republic*. Routledge.

Rudolph, K. D., Miernicki, M. E., Troop-Gordon, W., Davis, M. M. ve Telzer, E. H. (2016). Adding insult to injury: neural sensitivity to social exclusion is associated with internalizing symptoms in chronically peer-victimized girls. *Social cognitive and affective neuroscience*, 11(5), 829-842.

Russell, D., Cutrona, C. E., Rose, J. ve Yurko, K. (1984). Social and emotional loneliness: an examination of Weiss's typology of loneliness. *Journal of personality and social psychology*, 46(6), 1313.

Sacco, D. F., Bernstein, M. J., Young, S. G. ve Hugenberg, K. (2014). Reactions to social inclusion and ostracism as a function of perceived in-group similarity. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 18(2), 129.

Sacco, D. F., Wirth, J. H., Hugenberg, K., Chen, Z. ve Williams, K. D. (2011). The world in black and white: Ostracism enhances the categorical perception of social information. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(4), 836-842.

Sacco, D. F., Young, S. G., Brown, C. M., Bernstein, M. J. ve Hugenberg, K. (2012). Social exclusion and female mating behavior: Rejected women show strategic enhancement of short-term mating interest. *Evolutionary Psychology*, 10(3), 147470491201000313.

Sebastian, C. L., Tan, G. C., Roiser, J. P., Viding, E., Dumontheil, I. ve Blakemore, S. J. (2011). Developmental influences on the neural bases of responses to social rejection: implications of social neuroscience for education. *Neuroimage*, 57(3), 686-694.

Segrin, C. ve Kinney, T. (1995). Social skills deficits among the socially anxious: Rejection from others and loneliness. *Motivation and emotion*, 19, 1-24.

Seidel, E. M., Silani, G., Metzler, H., Thaler, H., Lamm, C., Gur, R. C., Kryspin-Exner, I., Habel, U. ve Derntl, B. (2013). The impact of social exclusion vs. inclusion on subjective and hormonal reactions in females and males. *Psychoneuroendocrinology*, 38(12), 2925-2932.

Shaver, P. R. ve Brennan, K. A. (1991). Measures of depression. *Meas Personal Soc Psychol Attitudes, 1*, 195-289.

Shilling, A. A. ve Brown, C. M. (2016). Goal-driven resource redistribution: An adaptive response to social exclusion. *Evolutionary Behavioral Sciences, 10*(3), 149.

Silver, H. (2007). Social exclusion: Comparative analysis of Europe and Middle East youth. *Middle East Youth Initiative Working Paper, (1)*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1087432>

Sloan, E. K., Capitanio, J. P., Tarara, R. P., Mendoza, S. P., Mason, W. A. ve Cole, S. W. (2007). Social stress enhances sympathetic innervation of primate lymph nodes: mechanisms and implications for viral pathogenesis. *Journal of Neuroscience, 27*(33), 8857-8865.

Smart Richman, L. ve Leary, M. R. (2009). Reactions to discrimination, stigmatization, ostracism, and other forms of interpersonal rejection: a multimotive model. *Psychological review, 116*(2), 365.

Smith, A. ve Williams, K. D. (2004). R u there? Ostracism by cellphone text messages. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice, 8*(4), 291-301. <https://doi.org/10.1037/1089-2699.8.4.291>.

Solak, Ç., ve Teközel, M. (2019). Sosyal dışlanma olgusu üzerine genel bir inceleme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17*(4), 293-315. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.585260>

Soysal, A. Ş., Bodur, Ş., İşeri, E. ve Şenol, S. (2005). Bebeklik dönemindeki bağlanma sürecine genel bir bakış. *Klinik Psikiyatri, 8*, 88-99.

Stevenson, J. R., McMahon, E. K., Boner, W. ve Haussmann, M. F. (2019). Oxytocin administration prevents cellular aging caused by social isolation. *Psychoneuroendocrinology, 103*, 52-60. <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2019.01.006>

Stillman, T. F., Baumeister, R. F., Lambert, N. M., Crescioni, A. W., DeWall, C. N. ve Fincham, F. D. (2009). Alone and without purpose: Life loses meaning following social exclusion. *Journal of experimental social psychology, 45*(4), 686-694.

Stroud, L. R., Tanofsky-Kraff, M., Wilfley, D. E. ve Salovey, P. (2000). The Yale Interpersonal Stressor (YIPS): Affective, physiological, and behavioral responses to a novel interpersonal rejection paradigm. *Annals of Behavioral Medicine, 22*(3), 204-213.

Sue, D. W. (Ed.). (2010). *Microaggressions and marginality: Manifestation, dynamics, and impact*. John Wiley & Sons.

Sue, D. W., Bucceri, J., Lin, A. I., Nadal, K. L. ve Torino, G. C. (2007). Racial microaggressions and the Asian American experience. *Cultural diversity and ethnic minority psychology*, 13(1), 72.

Sunstein, C. R. ve Vermeule, A. (2009). Conspiracy theories: Causes and cures. *Journal of political philosophy*, 17(2), 202-227.

Sutton, E., Pemberton, S., Fahmy, E. ve Tamiya, Y. (2014). Stigma, shame and the experience of poverty in Japan and the United Kingdom. *Social Policy and Society*, 13(1), 143-154.

Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S. ve Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition*, 133(3), 572-585.

Syrjämäki, A. H. ve Hietanen, J. K. (2019). The effects of social exclusion on processing of social information—A cognitive psychology perspective. *British Journal of Social Psychology*, 58(3), 730-748.

Syrjämäki, A. H., Lyyra, P. ve Hietanen, J. K. (2020). I don't need your attention: Ostracism can narrow the cone of gaze. *Psychological research*, 84(1), 99-110.

Şahan, B. ve Akbaş, T. (2017). Sistemik psikoterapi temelli grupla psikolojik danışma oturumlarının katılımcıların ayrışma bireyleşmeye yönelik farkındalıkları açısından incelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi-ENAD Journal of Qualitative Research in Education – JOQR*, 5(2), 66-94.

Tenbrunsel, A. E. ve Smith-Crowe, K. (2008). Ethical decision making: Where we've been and where we're going. *Academy of management Annals*, 2(1), 545-607.

Teper, R., Inzlicht, M. ve Page-Gould, E. (2011). Are we more moral than we think? Exploring the role of affect in moral behavior and moral forecasting. *Psychological Science*, 22(4), 553-558.

Thorsteinsson, E. B. ve James, J. E. (1999). A meta-analysis of the effects of experimental manipulations of social support during laboratory stress. *Psychology and Health*, 14(5), 869-886.

Trevino, L. K. (1986). Ethical decision making in organizations: A person-

situation interactionist model. *Academy of management Review*, 11(3), 601-617.

Twenge, J. M., Baumeister, R. F., DeWall, C. N., Ciarocco, N. J. ve Bartels, J. M. (2007). Social exclusion decreases prosocial behavior. *Journal of personality and social psychology*, 92(1), 56.

Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Tice, D. M. ve Stucke, T. S. (2001). If you can't join them, beat them: effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of personality and social psychology*, 81(6), 1058.

Twenge, J. M., Catanese, K. R. ve Baumeister, R. F. (2002). Social exclusion causes self-defeating behavior. *Journal of personality and social psychology*, 83(3), 606.

Twenge, J. M., Catanese, K. R. ve Baumeister, R. F. (2003). Social exclusion and the deconstructed state: time perception, meaninglessness, lethargy, lack of emotion, and self-awareness. *Journal of personality and social psychology*, 85(3), 409.

Twenge, J. M., Ciarocco, N. J. ve Baumeister, R. F. (2001). Help! I need somebody: Effects of social exclusion on prosocial behavior. *Manuscript submitted for publication*.

Twenge, J. M., Zhang, L., Catanese, K. R., Dolan-Pascoe, B., Lyche, L. F. ve Baumeister, R. F. (2007). Replenishing connectedness: Reminders of social activity reduce aggression after social exclusion. *British Journal of Social Psychology*, 46(1), 205-224.

Uchino, B. N. ve Garvey, T. S. (1997). The availability of social support reduces cardiovascular reactivity to acute psychological stress. *Journal of behavioral medicine*, 20, 15-27.

Uchino, B. N., Cacioppo, J. T. ve Kiecolt-Glaser, J. K. (1996). The relationship between social support and physiological processes: a review with emphasis on underlying mechanisms and implications for health. *Psychological bulletin*, 119(3), 488.

Van Bavel, J. J., Swencionis, J. K., O'Connor, R. C. ve Cunningham, W. A. (2012). Motivated social memory: Belonging needs moderate the own-group bias in face recognition. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(3), 707-713.

Van Beest, I., Williams, K. D. ve Van Dijk, E. (2011). Cyberbomb: Effects

of being ostracized from a death game. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(4), 581-596.

Wallston, B. S., Alagna, S. W., DeVellis, B. M. ve DeVellis, R. F. (1983). Social support and physical health. *Health psychology*, 2(4), 367-391.

Warburton, W. A., Williams, K. D. ve Cairns, D. R. (2006). When ostracism leads to aggression: The moderating effects of control deprivation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(2), 213-220.

Weik, U., Kuepper, Y., Hennig, J. ve Deinzer, R. (2013). Effects of pre-experience of social exclusion on hypothalamus-pituitary-adrenal axis and catecholaminergic responsiveness to public speaking stress. *PLoS One*, 8(4), e60433.

Weik, U., Maroof, P., Zöller, C. ve Deinzer, R. (2010). Pre-experience of social exclusion suppresses cortisol response to psychosocial stress in women but not in men. *Hormones and Behavior*, 58(5), 891-897.

Weik, U., Ruhweza, J. ve Deinzer, R. (2017). Reduced cortisol output during public speaking stress in ostracized women. *Frontiers in Psychology*, 8, 60.

Williams, D. R. ve Mohammed, S. A. (2009). Discrimination and racial disparities in health: evidence and needed research. *Journal of behavioral medicine*, 32, 20-47.

Williams, K. D. (2002). *Ostracism: The power of silence*. Guilford Press.
Williams, K. D. (2007). Ostracism. *Annual Review of Psychology*, 58, 425-452.

Williams, K. D. ve Nida, S. A. (2011). Ostracism: Consequences and coping. *Current Directions in Psychological Science*, 20, 71-75.

Williams, K. D. ve Sommer, K. L. (1997). Social ostracism by coworkers: Does rejection lead to loafing or compensation?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(7), 693-706.

Williams, K. D., Cheung, C. K. ve Choi, W. (2000). Cyberostracism: effects of being ignored over the Internet. *Journal of personality and social psychology*, 79(5), 748.

Wölfer, R. ve Scheithauer, H. (2013). Ostracism in childhood and adolescence: Emotional, cognitive, and behavioral effects of social exclusion. *Social Influence*, 8(4), 217-236.

Yanagisawa K, Masui K, Furutani K, Nomura M, Yoshida H, Ura M. Temporal distance insulates against immediate social pain: an NIRS study of social exclusion. *Soc Neurosci*. 2011;6(4):377-87. <https://doi.org/10.1080/17470919.2011.559127>

Zadro, L., Boland, C., ve Richardson, R. (2006). How long does it last? The persistence of the effects of ostracism in the socially anxious. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(5), 692-697. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2005.10.007>

Zadro, L., Williams, K. D. ve Richardson, R. (2004). How low can you go? Ostracism by a computer is sufficient to lower self-reported levels of belonging, control, self-esteem, and meaningful existence. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40, 560-567.

Zhang, M., Zhang, Y., ve Kong, Y. (2019). Interaction between social pain and physical pain. *Brain Science Advances*, 5(4), 265-273. <https://doi.org/10.26599/BSA.2019.9050023>

Zhong, C. ve Leonardelli, G. J. (2008). Cold and lonely: Does social exclusion literally feel cold? *Psychological Science*, 19, 838-842.

Zöller, C., Maroof, P., Weik, U. ve Deinzer, R. (2010). No effect of social exclusion on salivary cortisol secretion in women in a randomized controlled study. *Psychoneuroendocrinology*, 35(9), 1294-1298.

Fatih Harbiye Romanında Doğu-Batı Dualitesi ve Toplumsal Dissosiyasyon

Öğr. Gör. Dr. Meliha Yonca Erdem

İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu,
Ortak Dersler Koordinatörlüğü, Türk Dili Birimi,
melihayoncaerdem@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8293-2458>

Prof. Dr. Erdinç ÖZTÜRK

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü,
Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Psikotravmatoloji ve Psikiyatri
Araştırmaları Birimi, Direktör, Türkiye,
erdincerdinc@hotmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-1553-2619>

Özet

Modern Türk edebiyatının yazarlarından Peyami Safa, hemen hemen tüm eserlerinde Türk toplumunun girift bir meselesine, Doğu-Batı dualitesine yer verişle bilinir. Yazarın Doğu-Batı dualitesini karakter-mekân-zaman üçgeninde ve temsili unsurlarla işlediği *Fatih Harbiye* adlı romanı ise bizzat kendisinin edebî anlayışı hakkında genel yargılara ulaşabilmeyi sağlayan bir edebî eser olduğu kadar Türk toplumunun kültürel yaşam tarzını biçimlendiren her bir unsurun kendi içindeki “iki çehreli”liğini ortaya koymasıyla da dikkati çeker. *Fatih Harbiye*, Dissoanaliz Kuramı kapsamında toplumsal dissosiyasyon kavramını temele alan bir bakışla incelenmeye müsaittir. Toplumsal dissosiyasyon, bireyin bilinç düzeyinde yaşadığı entegrasyon yitimine, bölünmeye yahut parçalanmaya benzeyen psikopatojen yönelimin yine bu bireylerin meydana getirdiği topluluklar ve toplumlarda da kitlesel bir şekilde açığa çıkmasıdır. *Fatih Harbiye*’de ana karakter Neriman ekseninde işlenen Doğu-Batı dualitesi; diğer roman karakterleri, olayların geçtiği mekân ve zaman dilimiyle desteklenerek toplumsal dissosiyasyonu örnekleyen bir meseledir. Romanda Neriman, Türk toplumunun içinde bulunduğu dissosiyasyonun temsili karakteridir. Neriman’ın “öz kimliği inkâr”dan sebep “kimlik erimesi” ile

“kendileşme” arasında yaşadığı gelgitler esasen topluma has dissosiyatif görünümün ta kendisidir. Bu çalışma, bir toplum ruhunun dualiteler çerçevesinde yaşantıladığı “çoklu bilinç” hâlini, entegrasyon yitimini yahut dissosiyasyonu temsili anlamlarla örülmüş “*Fatih-Harbiye*” romanı üzerinden değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Fatih-Harbiye, Doğu-Batı Dualitesi, Dissoanaliz, Toplumsal Dissosiyasyon, Kendileşme*

East-West Duality And Societal Dissociation In The Novel *Fatih Harbiye*

Abstract

Peyami Safa, one of the writers of modern Turkish literature, is known for including an intricate issue of Turkish society, the East-West duality, in almost all of his works. The novel *Fatih Harbiye*, in which the author deals with the East-West duality in the character-space-time triangle and with representational elements, is a work that enables general judgements to be made about his literary understanding, as well as revealing the “two faces” of each cultural element that shapes lifestyle of Turkish society. *Fatih Harbiye* is suitable to be analyzed with a perspective based on the concept of societal dissociation within the scope of Dissoanalysis Theory. Societal dissociation is a mass manifestation of the psychopathogenic orientation, similar to loss of integration, division, or fragmentation experienced by individuals at the level of consciousness communities and societies formed by these individuals. In *Fatih Harbiye*, the East-West duality, dealt with on the axis of the main character Neriman, exemplifies societal dissociation by being supported by other novel characters, the place and time period in which the events occur. In the novel, Neriman is the representative character of the dissociation in Turkish society. Neriman’s tides between “identity dissolution” due to “denial of self-identity” and “individuation” essentially dissociative perspective of society. This study evaluates the state of “multiple consciousness”, loss of integration, or dissociation experienced by the soul of society within the framework of dualities through the novel “*Fatih-Harbiye*”, which is woven with representational meanings.

Keywords: *Fatih-Harbiye, East-West Duality, Dissoanalysis, Societal Dissociation, Individuation*

GİRİŞ

Edebiyat eserleri özellikle romanlar, okuyucu kitle için hem kendisi hem de çevresiyle bağ kurabilmeyi sağlayan psikotoplumsal eksenli görsel araçlardır. Bu bağ kurma kişinin entelektüel donanımı, yaşam öyküsü, kimliği, alışkanlıkları, yetiştirilme tarzı, inançları, değerleri ve içinde yaşadığı kültür gibi birçok öğeyle ilişkilidir. Romanlar bizler için bazen bir gözlem, bazen bir öğrenme, bazen bir hesaplama, bazen ise kendi kendisiyle bir iç iletişim kurma özelliği taşıyabilir. Bir yandan romanlar, kendimiz ve “içbilincimiz” için bir giriş kapısı olabilir veya bölünmüş benliklerimizi ve “parçalı realite algılarını” ya da “bilinç bozumlarını” belirli oranlarda onarabilir hatta onları entegre edebilir (Öztürk, 2022c: 53). Bu makalede Peyami Safa (2023)’nın *Fatih Harbiye* romanı dissoanalitik kuram açısından değerlendirilmiştir. Dissosiyasyon kavramı genel bir ifadeyle “ruhsal entegrasyonun kaybedilmesi ya da kesintiye uğraması” anlamına gelir. Bu fenomen; bireydeki “bilinç, hafıza, kimlik, duygu, algılama, beden temsili, motor kontrol ve davranışın” entegrasyonundaki bozukluk ve/veya aksaklık olarak ifade edilebilir (APA, 2018: 291). Başka bir ifadeyle dissosiyasyon, “travmatize ve bölünmüş çoklu bir bilinç sisteminin aşırı ve yoğun entegrasyon çabası” olarak tanımlanabilir (Öztürk, 2022c: 46). Toplumsal düzeyde açığa çıkan dissosiyatif yapı ise öz itibarıyla travmatik psikojen oluşum ile ilişkilidir. “Dissosiyatif yaşantılar, tek tek bireylerde oluşmasına benzer bir psikopatojen yönelimle bu bireylerin meydana getirdiği topluluklar ve toplumlarda da kitlesel bir şekilde” açığa çıkabilir (Öztürk, 2022a: 8-9).

Kimlik kavramının travmalarla karakterize “çoklu bilinç sistemi” ve “çoklu bellek fenomeni”ne hem bireysel hem de toplumsal her unsurla ilişkisel devingenlikle inşa edilen “Dissoanaliz Kuramı”, bir travma terapisti, bir psikotravmatolog ve bir psikotarihçi olan Erdinç Öztürk’ün yürüttüğü modern psikotravmatoloji çalışmalarından köken alır (Öztürk, 2022a: 1). Dissoanaliz, “travma ve dissosiyasyon” odaklı yenilikçi psikotravmatoloji yaklaşımlarının edebiyata uyarlanması imkanı kılar. Travmatize bireylerin ve psikotoplumsal baskıyla kontrol edilerek idare edilen toplumların dissoanalizleri yapılamadığı müddetçe hiçbir millet, “şiddet odaklı ve borderline eksenli psikopatojen bileşenlerinden kurtulamaz.” Dissoanalizin esas gayesi gelişim ve değişime açık, barış odaklı, ilişkisel karşılıklılığı olan entegratif bireyler ve toplumlar yaratmaktır. Bu eksenle Öztürk’ün geliştirdiği “dissoanaliz kuramı”, yalın bir ifadeyle “psikokomünal terapi”nin ta kendisidir. Dissoanalitik

temel motto, insan kökenli bireysel travmaların insan kökenli toplumsal travmalara transforme olduğu gerçeğidir (Öztürk, 2022b: 1359).

Erdinç Öztürk’ün Dissoanaliz Kuramı’na göre toplumsal dissosiyasyon kavramını ele almadan evvel bu kuram hakkında genel bir tanımlama yapmak gerekir:

“Bireysel ve toplumsal travmaların mümkün olan en kısa sürede hem tedavi edilmesi hem de sonlandırılması adına önleme stratejileri odaklı psikotoplumsal teorilerin geliştirilmesi ve erken yaşta başlayan kronik çocukluk çağı travmalarıyla en yakın ilişkiyi gösteren başta dissosiyatif bozukluklar olmak üzere travma kökenli ruhsal hastalıklar konusunda psikotravmatoloji ve psikotarih perspektifli klinik kökenli modern psikoterapi yöntemlerinin yapılandırılması ile bu bireysel ve toplumsal travmaların altında yatan temel dissosiyojenik bileşenlerin holistik bir yönelimle nötralize edilmesidir.” (Öztürk, 2022a: 8-9).

Dissoanaliz kuramına göre toplumsal dissosiyasyon, yaşantılanan dualite yahut bölünme/parçalanma sonucu toplum ruhundaki entegrasyon yitimi ve bir topluluğu asli olarak birleştiren kolektif bilinçte bozulmanın baş göstermesidir. Dissosiyatif süreci toplumsal düzeyde ele alan araştırmacılara göre, bir insanın psikolojik varlığında içinde bulunduğu toplumsal yapının dinamikleri etkilidir. Kişilerarası etkileşimde, özneların benimsediğı kültür ile ilişkili unsurlarda (dil, din, iktisat, eğitim, sanat, coğrafya, gelenekler vb.) ve çevresel şartlarda ortaya çıkan dualiteler ya da açmazlar toplumsal dissosiyasyonun oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir. Bu kuram bir yandan bireyin yaşadığı olumsuz yaşam deneyimleri ve bilinçdışı süreçlerin güncel sorunlara etkisini anlamaya çalışırken diğar yandan öznenin geçmiş travmaları ile şu anki kişisel ve ruhsal bütünlüğü arasındaki bağlantılara odaklanır (Öztürk, 2022a: 8-9; Öztürk, 2020).

Çocukluk çağı travmaları, kültürel travmalarla hatta süregelen baskılarla eşlenik olarak toplumsal dissosiyatif yaşantılara dönüşmekte olup toplumsal dissosiyasyon hem şimdiki hem de ardıl kuşaklarda kümülatif etkiler gösterebilmektedir. “Toplumsal dissosiyasyon”, özellikle kültürel travma ile ilişkili disfonksiyonel dinamiklerden sonra ortaya çıkabilmektedir. Toplumsal dissosiyasyon, “istismarcıya bağlanma” ve “istismarcı ile özdeşim kurma” fenomenlerine benzer bir yönelimde fonksiyon görmektedir. Toplumsal dissosiyasyonun etkisiyle olumsuz yaşam olaylarını nötralize edemeyen ve istismarcılarıyla özdeşim kuran

hatta istismarcılarına dönüşen bireyler, kendi kompleksli tutumlarından köken alan öfkelerini ruhsal açıdan normal insanlara yönelterek travmatik hayatlarının intikamını onlardan alabilmektedir. Toplumsal dissosiyasyon yaşantılarında bireyler adeta bir histerik körlük ekseninde rasyonaliteden uzak kararlar alırlar hatta kendilerinden uzaklaşırlar ki bu dissosiyojen süreç bütün gruplarda her türlü dual açmazların ve travmatik girdapların ana kaynağını oluşturur (Öztürk, 2022b: 1360).

Nasıl ki bir bireyin iç dünyasında yaşadığı dualiteler akabinde yine bireyin iç dünyasında dissosiyatif reaksiyonları, diğer bir deyişle ruhsal bölünmeyi doğurabiliyorsa toplum yaşayışında ortaya çıkan dualiteler sonucunda da toplumsal düzeyde dissosiyatif reaksiyonlar -toplumların mevcut kolektif bilincinin bölünmesi yahut bir toplumu toplum yapan çekirdek değerler bütünüünün parçalanması durumu- baş gösterebilir. Bu noktada hem bireyi hem de toplumu “içten” etkileyen dualitelerden ortaya çıkan dissosiyatif reaksiyonlar birbirlerini tamamlayan niteliktedir. Birey, toplum bünyesinde riayet edilen duyguları, düşünceleri ve davranışları içselleştirir ki belirgin bir dualiteye yer veren içerik mevcut olduğu zaman, toplumsal düzeyde çözümler yaşanabilmekte olup bu durum direkt toplumsal dissosiyasyon olarak kavramsallaştırılmıştır. Diğer taraftan toplumu meydana getiren her bireyin bilinçliliğinde de dalgalanmalar ya da kesintiler olabilir ki bu da oldukça doğaldır (Öztürk, 2022a: 9; Kruger vd., 2007).

Toplumsal dissosiyasyonu yaşantılayan bir örnek olarak Türk toplumu, Doğu-Batı dualitesini merkezinde barındırır. Bilhassa Doğu-Batı meselesi perspektifinden yaşadığı değerler çatışması son iki yüzyıldır Türk toplumuna adeta “iki çehreli” bir görünüm vermiştir. Dolayısıyla bu durumun parçalanmış yahut bölünmüş bir toplum kimliğinin oluşumuna zemin hazırladığı söylenebilir. Yani Türk toplumunda yaşanan Doğu-Batı dualitesi, akabinde dissosiyasyon toplumu ve tabiatıyla özneyi teşkil etmiştir. Türk toplum yapısını biçimlendiren kültür ile ilişkili unsurlara sirayet eden söz konusu dualite Tanzimat’tan bugüne değin Türk toplumu nezdinde gündem olan bir meseledir. Öyle ki bir Doğu toplumu olan Türk toplumunda Batılılaşma serüveninin açığa çıkardığı dissosiyasyon toplum/özne bugün hâlâ entegrasyonunu tam olarak sağlayamamasıyla dikkati çeker.

“Doğu-Batı meselesinin siyasî ve sosyal bir sorun olarak ortaya çıkışı, 19. yüzyılın birinci çeyreğindeki birtakım gelişmelere kadar götürülebilir. II. Mahmut zamanında modernleşmek isteyen imparatorluğun, kendisinden bu konuda önde olan Batılı devletlerin idari yapılarını ve tekniğini taklit

etmesi, günlük hayatta giderek bir kültür özentisine dönüşür. Siyasî bir endişe ile başlayan batılılaşma, toplumsal alanda da etkisini gösterir ve kültürel bir özelliğe bürünür.” (Bingöl, 2017: 898-899).

Kültüre yakın şahitlik yapan ve kültürü yansıtmak hususunda parlak bir ayna olan edebiyat, filizlendiği toplumun kültürü ile ilişkili unsurlarında var olan “iki çehreli”liği elbette görmezden gelemez ve filizlendiği toplumda açığa çıkan dualiteden beslenir ve bunu bizzat odak mesele hâline getirir. Türk toplumunda Doğu-Batı değerlerinin bir dualite doğurması -bilindiği üzere- modern Türk edebiyatının işlediği temel meselelerden biridir. Modern Türk edebiyatının dâhilinde anılan yazarların/eserlerin ele aldığı Doğu-Batı dualitesi meselesi, bu yazarların/eserlerin “Öztürk (2022b: 1359)’ün Dissoanaliz Kuramı” çerçevesinde değerlendirilebilmesine kapı aralar. Böylelikle Türk toplumunun dissosiyasyon portresini edebî düzlemde çözümleyebilmenin yolu açılır ve psikoloji disiplininin sınırlarında yapılan çalışmalar¹ aracılığıyla edebiyat disiplinine yeni bir bakışla yaklaşmak mümkün olur.

Modern Türk edebiyatının öne çıkan yazarlarından Peyami Safa hemen hemen tüm eserlerinde -Türk toplumunun her bir kültür unsurunda deneyimlediği- Doğu-Batı dualitesi meselesini konu edinmiştir. Bilhassa Peyami Safa’nın yazmış olduğu romanlarda takip edilen olay örgüleri, bu dualiteye işaret eden karakter-mekân-zaman üçgeniyle biçimlenmiştir. Yazarın *Fatih Harbiye* (Safa, 2023) adlı romanı ise söz konusu dualiteyi, karakter-mekân-zaman üçgeninde en belirgin hâlde ortaya koyan edebi eserlerinden biridir. Aynı zamanda yazarın bu romanı, Dissoanaliz Kuramı çerçevesinde irdelenen toplumsal dissosiyasyona emsal teşkil eden bir içeriğe sahiptir. Toplumsal dissosiyasyonu estetik düzlemde somutlaştıran bu roman, Türk toplumunun Doğu-Batı dualitesi odağında yaşantıladığı toplumsal dissosiyasyonun edebî perspektiften ifadesidir. Bu çalışmanın amacı Peyami Safa’nın *Fatih Harbiye* romanı üzerinden işlediği Doğu-Batı dualitesi meselesini Dissoanaliz Kuramı perspektifinden bir toplumsal dissosiyasyon emsali olarak incelenmektedir.

¹ Bu çalışmalara bazı örnekler sıralanabilir: Öztürk, E. (2022). Dissoanaliz ve psikotoplumsal bilinç alyansı kuramı: inkar travması ve dissosiyatif yansıtımlı kimlik geçişi. *Psikotravmatoloji*. Öztürk E. (Ed.) Türkiye Klinikleri; Öztürk, E. (2022). Dissoanalysis as a modern psychotraumatology theory: denial trauma and mass dissociation versus dissociative revolution and psychocommunal therapy. *Medicine-Science*, 11(3); Öztürk, E. (2021). Trauma based alliance model therapy. *Medicine-Science*, 10(2); Krüger C. vd. (2007). Dissociation-a preliminary contextual model. *South African journal of Psychiatry*, 13(1).

BİR TOPLUMSAL DİSSOSİYASYON ROMANI: FATİH HARBİYE

İnsan psikolojisi direngenlik ve devingenliğiyle mevcuttur. Bir bireyde “benlik statik bir yapıya sahip değildir.” Bu doğrultuda özne, “sosyo-kültürel değerler kökeninde hüküm süren dualiteler” karşısında kendi iç dünyasına nüfuz eden dualitelerin yansılıyla yaşamaya müsait bir mekanizmaya sahiptir. Hatta birey, içinde bulunduğu toplumsal düzende birebir karşılaştığı dualitelere yönelik “persona/maske/kimlik” geliştirir ve söz konusu dualiteyle yoğun bir şekilde mücadele etmeye çabalar (Öztürk, 2022a: 9). “Görünürde iyilik” adına birey, var olan “benliklerini bölmeye” zorlanır ve bu noktada artık “dissosiye özne” kendini “fragmente” kimlikler aracılığıyla ortaya koyar. Aynı şey elbette “dissosiye özne” ile karşılıklı etkileşim hâlindeki “dissosiye toplum”un, yani “fragmente” bir toplum kimliğinin ortaya çıkışı için de geçerlidir (Öztürk, 2022b: 1362; Öztürk, 2021b: 631).

Fatih Harbiye romanı işlediği olay örgüsünde Türk toplumunun yaşantıladığı dissosiyasyonu Doğu-Batı dualitesi temeliyle karaktermekân-zaman üçgeninde verir. Toplumsal yapıyı inşa eden kültür unsurlarının her birine sinen “iki çehreli” görünüm, romanda ana karakteri Neriman üzerinden aksettirilir. Denebilir ki romanda Türk toplumuna özgü olan dissosiyatif portre, bilhassa Neriman karakterine atfedilen özellikler aracılığıyla somutluk kazanır. Neriman aslında arafta bir travmatize karakterdir. Çocukluğundan itibaren hem Doğu’nun hem de Batı’nın yaşayış biçimlerini tanır. Neriman, iki medeniyetin de terbiyesini edinmiştir. Babası ile annesi onu “halis şarklı” alışkanlıklarıyla yetiştirir. Öte yandan büyük dayısının kızlarından gördüğü Batılı yaşam tarzı kendisini tesiri altına alır. Batı’ya karşı muayyen bir ilgisi uyanır (Safa, 2023: 59).

Neriman yirmi iki yaşında bir genç kız olduğunda ise zihniyet bakımından beslendiği bu iki ayrı dünyanın psikolojisinde oluşturduğu baskıyla dissosiyatif reaksiyonlar gösterir; düşünsel, duygusal ve davranışsal açılardan entegrasyonunu yitirir. Öznelliğini gerçekleştirme hususunda zorlanmalar yaşar ve romanın sonuna değin içine düştüğü ikilemlerin ya da travmatik açmazların arasında sıkışır. Bu zorlanma ve sıkışma hâlleri onda kimi zaman konversiyon nöbetleri geçirmeye ve bayılmalara -yani psikosomatik semptomlar göstermeye- kadar ulaşır. Neriman’ı “araf” karakter olarak öne çıkaran unsurlar, çevresindeki insanlarla -diğer roman karakterleriyle- olan etkileşimi, içerisinde bulunduğu mekânlar ve zaman dilimidir.

Neriman'ın babası Faiz Bey ve nişanlısı Şinasi baştan ayağa Doğu'nun temsili karakterlerdir: Faiz Bey Doğu edebiyatına ve musikisine ilgisiyle, Mevlânâ ile Gazâli'ye olan sevgisiyle; Şinasi ise Dârülelhan'nın alaturka bölümünde öğrenci oluşuyla, kemençe çalışıyla, kılık kıyafetindeki özensizliğiyle ve dağınıklığıyla Doğu medeniyetini aksettirirler ve Batı'yı yaşam anlayışlarının her bir cephesinde reddederler. Şüphesiz Doğu'nun temsili olan bu iki karakter Neriman'ın yaşantısına belli bir yörünge çizmek noktasında tesirlidirler. Diğer taraftan Neriman'ın Dârülelhan'nın alafranga bölümünden Macit ile tanışması, Macit'in Batılı tarzdaki yaşantısı ve onunla gizli randevularda bulunması; aynı zamanda Şişli'de oturan dayısının kızlarının Batı özentili yaşam tarzları Neriman'ı Batı'ya yaklaştıran cepheyi teşkil eder. Neriman çevresiyle etkileşimi neticesinde iki ayrı yaşayış tarzına, değerler sistemine; daha genel bir ifadeyle kültürel yapıya maruz kalır. Bu maruz kalış, iç dünyasında gitgide bir gerilim odağına dönüşen Doğu-Batı dualitesini meydana getirir. Akabinde Neriman ikircikli bir haletiruhiye edinimiyle dissosiye bir görünüm sergilemeye başlar. Âdeta iki ayrı kimliğe sahip olur ve kimliğinde ortaya çıkan çözülme hâli belirginlik kazanır.

Neriman'ı burnundan yakalayan şey, Doğu'nun temsili olan nişanlısı Şinasi'yi sevmesine rağmen Macit'in Batılı mizacından etkilenmesi ve ondan hoşlanmasıdır. Bu bağlamda Neriman'ın kimliğinde ortaya çıkan bölünme/parçalanma yahut dualite önce duygu dünyasında başlar, sonrasında ise düşüncelerine ve hatta davranışlarına sirayet eder. Neriman ruhsal entegrasyon yitimiyle karşı karşıyadır. Neriman, Macit'le tanıştıktan sonra Şinasi'yi beğenmez olur ve ondan gitgide uzaklaşır. Ardından Fatih semtinde babası Faiz Bey'le idame ettirdiği Doğulu -yani geleneksel- yaşam düzenini sorgular hâle gelir ve mevcut yaşayış biçiminin dışına çıkmayı arzular. Kimi zaman yaşamının odağındaki Doğu gerçeği karşısında dissosiye olarak öfke nöbetlerine tutulur, hatta baygınlıklar geçirerek psikosomatik semptomlar sergiler. Kimi zaman da yalana başvurup Macit ile Beyoğlu'nun modern mekânlarında gizli gizli görüşür ve onunla vakit geçirmekten geri durmaz. Neriman, Şinasi ile Macit arasında kalarak da olsa Doğu-Batı dualitesini yakından tecrübe eder ve psikolojik perspektifte iki ayrı benlik arasında gelgitler yaşar. Bu, Neriman'ın kimliğinde alenen dissosiye bir görünümü açık eder: “Şinasi Neriman'ın gözünde, aileyi, mahalleyi, eskiyi, şarkı temsil ediyordu; Macit yeninin, garbın ve bunlarla beraber meçhul ve cazip sergüzeştlerin mümessili ve namzediydi. Bu iki genç, Neriman'ın ruhundaki iki cepheyi

bütün vuzuhuyla şuura çıkardılar.” (Safa, 2023: 60) Söz konusu görünüm Türk toplumunun bizzat yaşantıladığı çağsal dissosiyasyonun ta kendisidir ki Neriman da zaten bu bağlamda Türk toplumunun ferdî temsilidir. Neriman’ın Doğu ile Batı’yı temsil eden iki erkek arasında kalarak iç dünyasında yaşadığı bölünme/parçalanma yahut dualite, Türk toplumunun ruhunda -iki medeniyet arasında kalması neticesinde- oluşan “kimlik erimesi” ile “kendileşme” arasındaki ince çizgiye tekabül eder.

Bu bağlamda Neriman’da -yani aslında Neriman karakterinin temsil ettiği Türk toplumunda- gözlemlenen psikopatolojik durumu daha da anlaşılır kılabilmek adına Dissoanaliz Kuramı’ndan istifade ederek “kimlik erimesi” ile “kendileşme” kavramlarını açıklama yoluna gidilmelidir. Erdinç Öztürk’ün söz konusu kuram odaklı geliştirdiği açıklamalarına göre, dualitelerin her biçimi bireyin -dolayısıyla toplumun da- ruhsal entegrasyonunu kesintiye uğratabilen ve hatta parçalayabilen/bölebilen uyarıcılarıdır. Bu tarz uyarıcılar bireyde/toplumda aşırı uyarılmaya yol açtığı takdirde bireyin/toplumun duygusal, düşünsel ve davranışsal düzeylerde maladaptif bir hâle büründüğü görülür. Birey/toplum yaşama dair kaybettiği uyumu tekrar sağlayabilmek adına “normal düzeyde” dissosiyatif tutum ve davranışlar sergileyebilir. Aktüel hayatın dissosiyasyonu ya da normatif dissosiyasyon olarak kavramsallaştırılan bu yaşantılar, öznelere olağan stresli olaylara karşı belirli ölçüde korur. Aktüel hayatın dissosiyasyonu, uyum odaklı dissosiyatif reaksiyonlardır. Örneğin, bireyin/toplumun ruhsal dengesini kaybetmesine sebep olan ve bireyi/toplumu yaşamının akışına uyum sağlamakta zorlanmaya sevk eden her ne ise ona makul düzeyde boyun eğebilir ve bizzat o şeyi destekleyen kriterlerde bir kimlik geliştirebilir. Eğer ki bu tutum ve davranışlar, dissosiyatif kimlik bozukluğundaki alter kişilik düzeyine varırsa kendi öz kimliğini inkâr eden bir birey/toplum portresi ortaya çıkabilir. Bilhassa öz kimliği inkâra yol açan dominant unsur her kim/ne ise -ki bu bir lider, ideoloji ya da kültürel empoze de olabilir- onun etkisiyle birey/toplum kendi kimliğine yabancılaşır, kendi kimliğinden uzaklaşır ve hatta kendi kimliğini daraltır. Bu durum bizzat ilgili kuram çerçevesinde “kimlik erimesi” olarak ifade edilir. Böylelikle birey/toplum öz kimliğinin üstündeki dominant unsur karşısında kendini inkâra gider ve yaşantıladığı “kimlik erimesi”ni kuşaklararası, hatta kuşaklaraşırı bir problematiğe bile dönüştürebilir. Öz kimliği inkâr, âdetâ “tarihsel kader” hâline gelebilir ki bunun bir diğer adı “self sabotaj”tır. “Self sabotaj” bir bireyin/toplumun “bütün dissosiyojen eyleme vuruşlarının ana motivatörüdür.” (Öztürk,

2022a: 26, 29, 31) Bunlarla birlikte “kimlik erimesi”nin hemen karşısında duran kavram ise “kendileşmek”tir. Bu kavramın dâhilinde bir bireyin/toplumun öz değerlerinden kopuk olarak orijinalitesini var edemeyeceği vurgulanır. Böylelikle birey/toplum “kendi” olamaz ve ikircikli bir ruhsal yapıya sahip olur:

“Kendileşmek psikojen varlığımızı eskisinden daha iyi ve daha gelişmiş bir hâle getirerek hayatın üstesinden gelme, orijinallüğimizi koruyabilme, optimal mesafemizi sağlayabilme ve potansiyellerimizi var edebilme çabalarımızın yaratımsal bir bütünüdür. İnsanlık tarihinde esas olan kendileşmektir, kendileşemeyen her insan tarih sahnesinde bir tekrarı deneyimler ve kopyaya dönüşür hatta yok olmaya mahkûm olur.” (Öztürk, 2022a: 29)

Kendileşebilen bir toplumda “kimlik erimesi” yaşanmaz, entegrasyon hâkimdir. Nitekim kendileşme, aynı zamanda kolektif bilincin oluşumu demektir. Kolektif bilinç, bir kitleyi toplum yapan “temel inançlar ve değerler”ile karakterizedir. Bir bireyin seçim zorundallığında kolektif bilinç etkisini göstermeye başlar. Bu etki, toplumu meydana getiren her bireyin yakın düzeyde duygu, düşünce ve davranışta buluşmasını sağlar (Kaplan, 1934: 318). Sonuçta toplumsal dissosiyasyon, toplumu biçimlendiren değerlerin korunmasıyla yahut yeni bir toplumu inşa edecek ortak değerler yaratımıyla entegrasyona evrilebilir (Öztürk, 2022a: 34). *Fatih Harbiye*’de Türk toplumunun yaşadığı dissosiyasyon, diğer bir deyişle kolektif bilincin çözülmesi Neriman’ın -Doğu’nun- Macit -Batı- ile, yani dominant unsur ile karşılaşması neticesinde “kimlik erimesi” ile “kendileşme” arasında yaşadığı gelgitlere tekabül eder.

Neriman’ın dissosiyasyon görünümünü pekiştiren bir diğer unsur içerisinde bulunduğu mekânlardır. Neriman, babası Faiz Bey ile Fatih semtinde ikamet eder ki burası Doğu’nun temsili mekânıdır. Yine Neriman’ın gezdiği ve Macit ile randevulaştığı Beyoğlu semti ise Batı’nın modern yüzüdür. Bu iki ayrı semtin insana sunduğu geleneksellik ile modernliğin tezatlıkları Neriman’ı dâhil olduğu Doğu’yu, yani geleneksel yaşayış tarzını sorgulamaya, hatta beğenmemeye sevk eder. Neriman’da ruhsal entegrasyon yitimine yol açan Doğu-Batı dualitesi “yaşanacak mekân” konusunda da kendini açık eder (Safa, 2023: 45).

Neriman’da Fatih semti köhnemişlikten uyanan bir nefreti, Beyoğlu semti ise konfordan gelen cazibeyi açığa çıkarır. Her ne kadar Neriman’ın

yaşantıladığı ikilemler üzerinden Türk toplumunun dissosiyasyon portresi temsili bir ifadeye kavuşsa da esasen İstanbul'daki semtlerin gerek fiziki görünümüne dair ayrılıkları gerekse bu semtlerde yaşamını idame ettiren halkta takip edilen Doğu-Batı zihniyet farklılıkları Türk ulusunda görülen toplumsal dissosiyasyona doğrudan işaret eden manzaralar olarak dikkati çeker. Yine Neriman, bu doğrudanlığı bizzat şöyle dillendirir:

“Oturduğum ev, konuştuğum adamlar çoğu sinirime dokunuyor. O Fatih meydanının önünden geçerken meydan kahvelerinde bir sürü işsiz güçsüz, softa makulesi adamlar oturuyorlar. (...) Dün Tünel'den Galatasaray'a kadar dükkânlara baktım. Esnaf bile zevk sahibi. İnsan bahçede geziniyormuş gibi hissediyor. Her camekân çiçek gibi. En âdi eşyayı öyle biçime getiriyorlar ki mücevher gibi görünüyor. Sonra halkı da bambaşka.” (Safa, 2023: 27-28)

Aynı zamanda Şinasi ile Macit, Fatih ile Harbiye yani öz itibarıyla Doğu ile Batı arasında kalan, söz konusu ikiliklerin arasında ruhsal düzeyde bölünme yaşayan Neriman -yani Neriman'ın temsil ettiği Türk toplumu- mekân odağında Fatih ile Harbiye'yi birbirine bağlayan tramvay gibidir (Safa, 2023: 30). Nasıl ki romanda bu tramvay “ara-koridor mekân” ise Neriman da psikotoplumsal dualiteler arasında kalmış ve sıklıkla iki şey arasında gelgitler yaşayan bir karakter örneği olması hasebiyle “ara-koridor kişilik” olarak ifade edilebilir. Nitekim “Mekânı kendi ruhsal yapısına göre anlamlandıran kahraman, yutucu ve besleyici mekânlar arasında sürekli hareket, gelgit halindedir.” (Yıldırım, 2017: 102) Neriman, roman sonuna değin ne tam anlamıyla Şinasi'ye ya da Macit'e ne Fatih'e ya da Harbiye'ye ne de asli olarak Doğu'ya ya da Batı'ya ait olamaz. Fakat roman sonunda öz kimliğini biçimlendiren mekâna, Fatih'e döner. Böylelikle âdeta roman başında rotasını Batı'ya doğru oluşturan tramvay -yani Neriman, yani Türk toplumu-, roman sonunda geldiği Doğu'ya dönerek gelgitli psikolojik/sosyolojik bir durumu daha da somutlaştıran bir araç olur.

Türk toplumu yaşayışında takip edilen “iki çehreli”lik Tanzimat'tan bugüne değin kendini var etse de Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu gelişmelerine tekabül eden zaman dilimi (1911-1923) -ki bu zaman dilimi Türk toplum tarihinin en parlak zaman dilimlerinden biridir- toplumsal dissosiyasyonun had safhada yaşantılandığı bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte kendi öz değerlerini -Doğu'yu- inkâr eden ve Batılaşmayı ilke edinen bir toplumun

kendi kendini bulma, yani “kimlik erimesi” ile “kendileşme” arasında âdeta savaş veren “araf” kimliğine muayyen bir kimlik atfetme çabası söz konusudur. Peyami Safa, *Fatih Harbiye*’de olay örgüsünün zaman unsuru olarak Türk toplumunda açığa çıkan dissosiyatif reaksiyonların had safhaya ulaştığı bu süreci işlemiştir. Öyle ki Neriman’ı Neriman yapan da -Neriman’ın temsil ettiği Türk toplumunun ruhunda yaşantılanan entegrasyon yitimi de- biraz da bu sürecin etkisidir, denebilir. Romanda zaman unsuru, “Lozan sulhundan sonra, resmi Türkiye’nin de kanunla herkese kabul ettirdiği bu asrileşme, Neriman’ın ruhunda gizli gizli yaşayan bu iştihaya en kuvvetli gıdasını vermişti.” (Safa, 2023: 60) ifadesiyle dile getirilir. Dolayısıyla Lozan Barış Anlaşması’nın imzalandığı 1923 yılı romanda yirmi iki yaşındaki Neriman’ın “şimdi”sine tekabül eder. Bu demektir ki Neriman, Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu süreçle yoğrulmuş “araf” nesline has bir bireydir. Neriman’ın içine düştüğü her bir dualite aynı zamanda içinde bulunduğu zaman diliminin ortaya çıkardığı siyasi ile sosyal çöküşlerin ve yeniden yapılanma çalışmalarının birer sonucudur. *Fatih Harbiye*’nin zaman unsuruyla da değerlendirildiği takdirde Neriman, her halükârda Türk toplumunun dissosiyasyon portresini temsil etme işlevini yerine getiren bir karakterdir.

Romanın özel ya da dar sınırında Neriman, geniş sınırında ise karaktermekân-zaman üçgeni üzerinden toplum düzeyinde yaşantılanan Doğu-Batı dualitesi ve akabinde toplumsal dissosiyasyon aktarılır. Bunlarla birlikte yine romanda dile getirilen dualiteyi besleyen ve belirgin kılan temsili bazı ifadeler göze çarpar: Dârüelhan’da alaturka ile alafranga kısımlarının bulunması, bahsi geçen birtakım alafranga-alaturka eşyalar, Doğu’nun miskin bir kediye Batı’nın ise daima atılğan bir köpeğe benzetilmesi, ud ile keman enstrümanları aracılığıyla mevcut dualiteye işaret ediş... Denebilir ki Peyami Safa, roman boyunca toplum yaşayışındaki “iki çehreli”liği temsili bir anlatım tarzıyla destekleyerek okuyucuya vermeye çalışır. Mevcut olanı inkâr ediştikten doğan bu dualite, aynı zamanda “gerçekliğin doğru algılanmasına müdahale eden maladaptif bir savunma mekanizması” örneğidir. Öz aldatmanın ya da inkârın şiddeti ve sıklığı “dissosiyatif inkâr fenomeni”ni açık eder. Dissosiyatif inkâr fenomeni, bireyin/toplumun “tekil bilinçten çoklu bilinç sistemine geçme deneyimi”ni ifade eder. Esasen “çoklu bilinç sistemi” tüm insanlarda mevcuttur fakat ruhsal dengiyi sarsan yaşantılar neticesinde açığa çıkan “inkâr fenomeni” bilinç düzeyindeki “uyumsuzluğu” ve “işlevselliği” bozar hatta travma ile ilişkili

dissosiyatif bozuklukların meydana gelmesine zemin hazırlar. Böylece dissosiyatif zeminli bir “çoklu bilinç sistemi”nden söz edilebilir (Öztürk, 2022a: 3, 5-6). Peyami Safa da tam anlamıyla dissosiyatif inkâr fenomeni-çoklu bilinç sistemine geçiş bağıntısını romanının olay örgüsünde temsilî unsurlardan istifade ederek ve neden-sonuç ilişkisi hâlinde verir. Kısacası yazar, öz kimliği inkârdan doğan çoklu kimlik görünümünü hem estetik hem de mantık yörüngesinde dile getirir.

Erdinç Öztürk, dissosiyatif inkâr fenomenini dissoanaliz kuramı ekseninde ele almıştır. Dissoanalitik açıdan şiddet ya da şımartılma odaklı yanlış çocuk yetiştirme stilleri, kitlesel baskılar, kronik çocukluk çağı travmaları, uyaran azlığı, uyaran fazlalığı, optimal bilgi ve tecrübe yoksunluğu, “psikotoplumsal bilinç” ve “mutlak gerçekliğin farkındalığı” üzerinde dönüşümlere ve “dissosiyatif inkâr”lara neden olur. Psikotoplumsal bir başkalaşım geçiren insanlar içinde yaşadığı sistemler tarafından kontrol edilebilir, izlenebilir, kaydedilebilir hatta travmatize edilebilir bir yapıdadır ki bu durum, onları önemli ölçüde dissosiyeye etmektedir. Postmodern toplumlarda baskı ve kontrolün neden olduğu “travmatizasyon” ve “yabancılaşma” hatta “herkesleştirme” süreçleri karşısında yaşanan hem “klinik dissosiyasyon” hem de “toplumsal dissosiyasyon” kökenli psikopatojen dinamikler, kitlesel şiddetin ortaya çıkışını imkanı kılmaktadır. Öztürk, ulus ve toplulukların, içine hapsedikleri dominant sistemler ve liderler tarafından “toplumsal dissosiyasyon” yaratılarak “kontrol edildiğini”, “itaat ettirildiğini” hatta “yönetildiğini” öncül bir önemle vurgulamaktadır (Öztürk, 2022b: 1359).

Yazar, romanı bir sona bağlamak için ise romanın ana karakteri Neriman’ı bir tercihe zorlar. Dualiteler ve yabancılaşma karşısında kendileşme arzusunda olan Neriman’da özgürleşme ve boyun eğme gitgelleri hakimdir. Her ne kadar Türk toplumu bünyesinde yaşantılanan Doğu-Batı dualitesi, diğer bir deyişle travmatik açmaz çözümlenemese de yazar, Türk toplumunu temsil eden Neriman bir anda kendi düşünce dünyasının temsilî karakteri yapıverir ve Neriman’ı -bizzat yazarın kendisinin de tarafı olduğu- Doğu’nun öznesi kılar (Safa, 2023: 119). Batılı Macit’in ve Batı’ya dair yaşayış biçimlerinin tazyiki altında bocalayan, kendi öz kimliğini inkâra giden ve bu doğrultuda “kimlik erimesi” yaşayan Neriman -yani Türk toplumu- roman sonunda öz kimliğini kabul ile “kendileşme”yi başarır. Bunda dayısının kızlarından dinlediği intihar hikâyesi ve bu hikâyede akıbeti intihara varan Rus kızı ile kendi arasında benzerlikler yakalaması tesirli olur. Hülâsa Neriman ruhsal

boyutta yaşantıladığı çözülme/parçalanmayı yahut dualiteyi yeniden entegrasyon kazanımıyla nihayete erdirir. “Batılı anlayışa yürüyüş bir macera, öze dönüş ise yuvaya, huzura dönüş olarak verilir.” (Tosun, 2015: 26). Ve artık Neriman ait olduğu yerdedir.

SONUÇ

Türk toplumunun Tanzimat’tan bugüne yaşantıladığı Doğu-Batı dualitesi meselesi topluma -ve dolayısıyla özneler- âdeta “iki çehrelî” bir görünüm vermiştir. Bu görünüm Öztürk’ün Dissoanaliz Kuramı kapsamında ele alınan toplumsal dissosiyasyon kavramı ekseninde değerlendirilmeye müsaitliği teşkil etmiştir. Diğer taraftan Türk toplumunu biçimlendiren kültür ile ilişkili unsurlara sirayet eden bu dualite, Türk toplumunun parçası olan edebiyatçıların da tesiri altına almıştır. Bilhassa modern Türk edebiyatı ürünleri incelendiğinde bu meselenin pek çok kere konu edildiği görülmüştür (Halide Edip Adıvar’ın *Sinekli Bakkal*’ı, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Kiralık Konak*’ı, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Huzur*’u ve Orhan Pamuk’un *Benim Adım Kırmızı*’sı örnek verilebilir).

Modern Türk edebiyatının öne çıkan yazarlarından Peyami Safa, neredeyse ortaya koyduğu tüm eserlerinde Doğu-Batı dualitesini işlemeyi tercih etmiştir. Yazarın *Fatih Harbiye* adlı romanı söz konusu dualiteyi en belirgin biçimde okuyucusuna aktaran eserlerinden biridir. Temsilî unsurlarla örülü romanın olay örgüsü karakter-mekân-zaman üçgeninde Türk toplumunun dissosiyasyon portresini net bir şekilde betimlemiştir. Romanın ana karakteri Neriman, bu portrenin betimlenmesinde birincil işlevi üstlenmiş ve bizzat Türk toplumunun temsilî karakteri olmuştur. Neriman’ın iç dünyasında yaşadığı Şinasi-Macit, Fatih-Beyoğlu ve hatta Doğu-Batı dualitesi dissoanalitik ekol zaviyesinde “kimlik erimesi” ile “kendileşme” arasında bir gitgel ya da osilasyon yaşadığına işaret etmiştir. Neriman’ın ruhsal yapısındaki bu bölünme bir dissosiyatif bozukluğa benzerlik gösterir. Neriman’ın roman boyunca sergilediği “iki çehrelî” görünüm “tekil bilinçten çoklu bilinç sistemine geçme deneyimi” olarak yorumlanabilir. Elbette ki Neriman hakkında yapılan tüm çıkarımlar, Neriman karakterinin temsil ettiği Türk toplumu üzerinden de yapılmıştır. Romanda Neriman aracılığıyla dile getirilen tüm ikiliklerin toplumsal dissosiyasyonun, yani toplum ruhundaki düşünsel, duygusal ve davranışsal düzeylerdeki entegrasyon yitiminin temsilî ifadesi olduğu vurgulanabilir.

Bunlarla birlikte -her ne kadar Türk toplumunun hâlâ girift bir meselesi olsa da- yazar, Doğu-Batı dualitesini Neriman karakterini romanın

sonunda Doğu'ya, Fatih semtine ve Şinasi'ye ait kılarak sonlandırmıştır. Neriman'ın Batı ile -yaşamına tesir eden dominant unsur ile- karşılaştığı andan itibaren büründüğü ikircikli, kararsız, aidiyetsiz, gergin, sorgulayıcı ve isyankâr haletiruhiyesi bir rahatlamaya, başka bir ifadeyle iyileşmeye kavuşmuştur. Neticede Türk toplum bünyesinde devamlılık gösteren muayyen Doğu-Batı dualitesi meselesi *Fatih Harbiye* romanı aracılığıyla bir toplumsal dissosiyasyon örneği olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle toplum ruhunda patolojik bir görünüme mahal veren ve kökenini bireylerin anamnezlerinden alan kolektif bilincin travmatik sahneler esnasında ya da sonrasında bölünmesi/parçalanması durumuna bir kez daha dikkat çekilmiştir!

KAYNAKÇA

Amerikan Psikiyatri Birliği. (2018). Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı (DSM 5). (Köroğlu, E. Çev.), Ankara: HYB Yayınları.

Bingöl, U. (2017). Peyami Safa'nın Romanlarında Doğu-Batı Meselesi Bağlamında Değerler Çatışması. *İdil Dergisi*. 6(31): 891-921.

Kaplan, MM. (1934). *Reconstruction of American-jewish Life. Judaism as a Civilization Toward a Reconstruction Of American-Jewish Life*. New York: Thomas Yoseloff Press.

Krüger C. vd. (2007). Dissociation a Preliminary Contextual Model. *South African Journal of Psychiatry*. 13(1): 13-21.

Öztürk, E. (2021a). Disfonksiyonel Aile Modellerinden Fonksiyonel Aile Modeline: Doğal ve Rehber Ebeveynlik Stili. Öztürk, E. (Ed.). *Aile Psikopatolojisi* (s. 1-39) içinde. Ankara: Türkiye Klinikleri.

Öztürk, E. (2022a). Dissoanaliz ve Psikotoplumsal Bilinç Alyansı Kuramı: İnkâr Travması ve Dissosiyatif Yansıtımlı Kimlik Geçiş. Öztürk, E., (Ed.). *Psikotravmatoloji* (s. 1-40) içinde. Ankara: Türkiye Klinikleri.

Öztürk, E. (2022b). Dissoanalysis as a Modern Psychotraumatology Theory: Denial Trauma and Mass Dissociation Versus Dissociative Revolution and Psychocommunal Therapy. *Medicine Science*. 11(3): 1359-85.

Öztürk, E. (2022c). Modern psikotravmatoloji ve Dissosiyasyon Teorileri. Öztürk, E. (Ed.). *Psikotravmatoloji* (s. 41-69) içinde. Ankara: Türkiye Klinikleri.

Öztürk, E. (2020). *Psikotarih, Travma ve Dissosiyasyon: Çocukluk Çağı*

Travmaları, Savaşlar ve Dissosiyasyonun Anamnezi. Psikotarih (s. 1-21) içinde. Ankara: Türkiye Klinikleri.

Öztürk, E. (2021b). Trauma Based Alliance Model Therapy. Medicine Science, 10(2): 631-650.

Safa, P. (2023). Fatih Harbiye. (97. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Tosun, N. (2015). Peyami Safa'nın Düşünce ve Edebiyatta Öncüleri. Hece Dergisi Peyami Safa Özel Sayısı, 217: 21-31.

Yıldırım, G. (2017). Peyami Safa'nın Fatih Harbiye romanında mekân. Korkmaz, R. & Şahin, V. (Ed.). Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler (s. 87-105) içinde. Ankara: Akçağ Yayınları.

Aydın İnsan ve Toplum Dergisi Yayın İlkeleri

Kapsam ve Hedef Kitle

Aydın İnsan ve Aydın Toplum Dergisi'nde, sosyal bilimlerin özellikle Psikoloji ve Sosyoloji odaklı tüm alanlarında ve alt alanlarında, araştırmaya dayanan, sahasına katkı sağlayacak nitelikte bilimsel makaleler veya daha önce yayımlanmış olan çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan derleme makaleler yayınlamaktadır. Ayrıca, alanda yayımlanan bilimsel kitaplara ait makale formatındaki değerlendirme yazıları ile kitap eleştirileri ve alana katkısı olan makalelerin İngilizce veya Türkçe çevirileri de kapsam dahilindedir.

Dergide yayınlanacak eserlerin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş ancak basılmamış bildirilerden üretilen makaleler, bu durum dipnotta açıkça belirtilmek koşuluyla kabul edilmektedir. Yayımlanan çalışmanın yayın hakkı dergiye aittir. Yazıları yayımlanan yazarlara telif ücreti ödenmez. Dergide yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarını bağlar ve yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayın Dili ve Yayın Sıklığı

Dergide Türkçe makalelerin yanı sıra İngilizce makaleler de yayımlanabilir. İnsan ve Toplum Araştırmaları Dergisi yılda 2 kez yayınlanan hakemli akademik ulusal bir dergidir.

Değerlendirme Süreci

Yazım ilkelerine uygun olmayan çalışmalar hakem değerlendirmesine gerek duymadan geri çevrilir. Bir yazının dergide yayımlanabilmesi için iki hakem tarafından olumlu görüş bildirilmiş olması gerekir. Hakemlerden birinin olumlu diğerinin olumsuz görüş bildirmesi durumunda editör tarafından üçüncü bir hakemin değerlendirmesine başvurulur.

Yazım Kuralları

Ana Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı sözcüklerin ilk harfi büyük olacak biçimde yazılmalı ve en fazla 10-12 sözcük arasında olmalıdır.

Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın varsa görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta adres(ler)i ilk sayfada dipnot ile belirtilmelidir.

Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 100, en fazla 150 sözcükten oluşan Türkçe "özet" ve İngilizce "abstract" bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemeli; dipnot kullanılmamalıdır. Türkçe ve İngilizce özetleri altında bir satır boşluk

birakılarak, en az 3, en çok 5 sözcükten oluşan anahtar sözcükler (*keywords*) verilmelidir. Türkçe makalenin İngilizce başlığı olmalı ve *abstract*'ın üstünde gösterilmelidir.

Ana Metin: 17x24 cm boyutunda, MS Word programı, *Times New Roman* yazı karakteri ile 12 punto ve 1,5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 3 cm., alt 3 cm., sol 3 cm., sağ 3 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar özet, abstract, şekil ve tablo yazıları da dahil 6.000 (altıbin) sözcüğü geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle ya da tek tırnak içinde yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti + eğik harfler gibi çifte vurgulamalara asla yer verilmemelidir.

Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Makaledeki tüm ara (normal) ve alt başlıklar (yatık) 12 punto ile sözcüklerin yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konulmamalı ve bir satır sonra devam edilmelidir.

Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalı, siyah- beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Tablo ve şekiller ayrı ayrı sıra sayısı verilerek numaralandırılmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise yalnızca tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik (normal); tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik (*italik*) yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır.

Tablo 1: *Farklı yaklaşımların karşılaştırmalı analizi*

Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli, hemen ardından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.

Görseller: *Derginin alanı kapsamında gerekirse ilave edilir*

Dipnot: Dipnot kaynak göstermek için kullanılmamalı, dipnot kullanımına yalnızca açıklayıcı ek bilgileri için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Alıntı ve Göndermeler/Atıflar: Yazar doğrudan ya da dolaylı olarak yaptığı tüm alıntılara aşağıdaki örneklere göre göndermede bulunmalıdır. Burada belirtilmeyen durumlarda APA6 formatı kullanılmalıdır. Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve italik (eğik) yazı karakteri ile yazılmalıdır.

Metin içi alıntılarda göndermeler

Göndermeler için asla dipnot kullanılmamalıdır. Tüm göndermeler parantez içinde ve aşağıdaki biçimde yazılmalıdır.

Tek yazarlı çalışmaya yönelik genel göndermelerde;
(Carter, 2004).

Tek yazarlı çalışmanın alıntı yapılan belirli bir yerine göndermelerde;
(Bendix, 1997: 17).

İki yazarlı çalışmalara göndermelerde;
(Hacıbekiroğlu ve Sürmeli, 1994: 101).

İkiden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve ‘vd.’ yazılmalıdır;
(Akalin vd., 1994: 11).

Kaynakça kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğ r yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa, kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

Gazimihal (1991:6), bu konuda “.....”nu belirtir.

Yayın tarihi olmayan yapıtlarda ve yazmalarda yalnızca yazarların adı;
(Hobsbawm)

yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. yapıtlarda ise kaynağın ismi, varsa cilt ve sayfa numarası yazılmalıdır.

(Meydan Larousse 6, 1994: 18)

İkinci kaynaktan yapılan alıntılar da aşağıdaki gibi yazılmalı ve kaynaklarda belirtilmelidir:

Lepecki’nin de ifade ettiğ  gibi “.....” (Akt. Korkmaz 2004: 176).

Kaynakça: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki örneklere göre yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (2004a, 2004b) Đeklinde gösterilmelidir:

Kitapların gösterilmesi

Öztürkmen, A. (1994). *Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Carter, A. (2004). *Dans Tarihini Yeniden Düşünmek*, ev: Cansu Şipal, İstanbul: BGST Yayınları.

Makalelerin gösterilmesi

Sarisözen, M. (1970). Bağlama Metodu, *Folklor/Halkbilim* (1): 12-16.

Bakka, E. ve Felföldi, L. (2002). Whose Dances, Whose Authenticity? *Dance Research* (32): 3-18.

Kitap içi bölümlerin gösterilmesi

Lepecki, A. (2004). Concept and Presence: The Contemporary European Dance Scene. *Rethinking Dance History: A Reader*, ed. Alexandra Carter, London: Routledge, s: 176-190.

Şahin, M. (2013). Klinik Psikolog Olmak. *Klinik Psikoloji*, ed. Linden, W. ve Hewitt, P. L. Ankara: Nobel, s: 1-16.

Tezlerin gösterilmesi

Dehmen, B. (2005). Ulusal ve Küreselin Kesişme Noktasında Halk Danslarına Bir Yaklaşım: Dansın Sultanları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

İnternet kaynaklarının gösterilmesi

İnternet elde edilen verilerin kaynakları mutlaka gösterilmeli ve Kaynakça'da erişim adresi ve erişim tarihi belirtilerek verilmelidir. Erişim adresi olarak kaynağın yer aldığı web sayfasının (ana sayfa) adresi değil, kaynağın görüntülendiği adres verilmelidir.

<http://www.tdkterim.gov.tr/bts/> (12.10.2014).

Aksu, G. (2011). Özgür Bir Beden, Özgür Bir Sanat Dalı, *Yazında ve Çeviride Beden*, Akşit Göktürk'ü Anma Toplantısı (15-17 Mart 2006) İstanbul Üniversitesi. <http://mimesis-dergi.org/2011/04/ozgur-bir-alan-ozgur-bir-sanat-dali/>. (12.10.2011).

Görüşmelerin gösterilmesi

Ural, U. (2014). Artvin halk dansları çalıştırıcısı Uğur Ural ile ÜFTAD ofisinde yapılan görüşme, İstanbul: 19 Temmuz.

İletişim Bilgileri:

AYDIN İNSAN ve TOPLUM DERGİSİ

İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Beşyol Mahallesi, İnönü Caddesi, No: 38

Sefaköy, Küçükçekmece/İstanbul

Tel: (212) 4441428 - 20402

Web Sayfası: <http://aitdergi.aydin.edu.tr>

E-posta: aitdergi@aydin.edu.tr

Author's Guide

Author's may send their articles which are prepared in accordance with the below stated publishing and editorial principles, together with the "article presentation form" via e-mail to the provided addresses.

Providing the permissions of the authors (the main author or the rightful publishing house) is obligatory for the translated texts and articles as well.

The articles which are sent to their authors for further improvement and/or proofreading following the preliminary reviews and referee evaluations, must be edited accordingly and delivered back to the journal in one month at the latest.

On the other hand, the articles which are found to be conflicting with this guideline, will be returned to their authors for further proofreading and will not be issued.

Publishing Principles

Aydin İnsan ve Toplum is a national, peer-reviewed journal printed twice a year by Istanbul Aydin University, Faculty of Arts and Sciences.

Aydin İnsan ve Toplum Journal publishes in all fields and sub-fields of social sciences especially Psychology and Sociology focused scientific articles which rely upon research and contribute to its field or collection articles which evaluate previously published works and offer new and noteworthy views in the related subject. In addition, evaluation articles from scientific books that are published in the related fields and book reviews together with the Turkish or English translations of related articles are also within the scope of the journal's publication.

The journal only accepts articles which are not published or accepted to be published previously. Articles which are created from the reports that are not published but presented in a scientific gathering can be accepted provided that the case is clearly stated in the footnote. No royalty fee is paid to the authors of the articles that are published in the journal. The scientific, ethic and legal responsibilities of the views and translations conveyed in the manuscripts which are published in the journal belong to their respective authors.

Evaluation Process

In result of the preliminary evaluation, the articles that are found to be conflicting with the editorial principles are rejected without further evaluation. Two positive referee reviews are required in order for an article to be published in the journal. In case an article receives a positive and a negative review from the two referees, the editor of the journal consults the evaluation of a third referee.

Publishing Language

In addition to Turkish, journal publishes articles in English language as well.

Editorial Principles

I. Main Title

Written in **bold** letters, the main title must be congruent with the text content expressing the treated subject in the best way. The main title must not exceed 10-12 words of which initials must be capitalized.

II. Author's Name(s) and Address(es)

The name(s) and surname(s) of the authors must be typed in **bold** whereas the addresses must be typed in italic letters. If there are any, the title(s) and the workplace(s) of the authors as well as their contact information must be indicated on the first page with a footnote.

III. Abstract

The article must include an abstract in both English and Turkish (özet) languages, which briefly and clearly summarizes the subject of the text and consists of at least 100 and at most 150 words. The abstract must not refer to the cited sources, figures and graphic numbers used in the text or contain footnotes. Authors must provide keywords consisting of at least 3 and at most 5 words leaving an empty line under the English and Turkish abstracts. The Turkish abstract must also have its title in Turkish.

IV. Main Text

The text must be written with Times New Roman font-type, 12-point font size leaving 1,5 space between lines and 3 cm margins on top, bottom and both sides of an 17x24 sized MS Word page. The pages must be numbered. The text must not exceed 6000 (six thousand) words including its Turkish and English abstracts, figures and table contents. The parts of the text which are to be emphasized must be written either in italics (not in **bold**) or shown in single quotation marks ('). The text must never contain double emphases using quotation marks and italics at the same time.

V. Sub-titles

The section and sub-titles may be preferred for delivering the information in an orderly way. All the section (regular) and sub (italics) titles must be written in 12- point size, **bold** characters, capitalizing only the initial letters of each word in the title. Sub-titles must not be followed by a colon (:) and the text must begin after an empty line.

VI. Tables and Figures

Tables must be prepared according to black and white printing with a title and number. Tables and figures must be numbered separately. Tables must not be drawn with vertical lines; horizontal lines, on the other hand, must only be used for categorizing the sub-titles within the table. The number of the table must be indicated above the table, on left side, in regular fonts; the title of the table must be written in italics capitalizing the initials of each word. Tables must be located in their proper places within the text.

» Example: Tablo 1: Farklı yaklaşımların karşılaştırmalı analizi

The numbers and the titles of the figures must be centered just below the figure. The number of the figure must be in italics followed by a full stop (.). Right after comes the title of the figure in regular fonts with only the initial letter capitalized.

VII. Visuals

The images, photographs or special drawings included within the text must be scanned in 300 ppi (300 pixels per inch) with a 10 cm short edge in JPEG format. In addition to the article and the “article presentation form”, all the visual materials used in the text must be e-mailed to the provided addresses in JPEG format. The online sourced images must also comply with 10 cm/300 ppi rule. Visuals must be titled according to the criteria specified for tables and figures (item VI) above. Technically problematic or low-quality images may be requested from the contributor again or may be completely removed from the article by the editorial board. Author(s) are responsible for the quality of the visual materials to be used in their articles.

The images and photographs must be prepared according to black and white printing. The titles and the numbers of the visuals must be centered and typed in italics. The type of the visual and its number must be typed in italics followed by a full stop (.) and the name of the image typed in regular fonts with capital initials:

» Example: Resim 10. Wassily Kandinsky, ‘Kompozisyon’ (Anna-Carola Krausse, 2005: 91).

The pages containing figures, charts and images must not exceed 10, with only occupying one third of the text. If possible, authors may place the figures, charts and images where they are supposed to be providing that it will be prepared as ready to be published, if not they can write the numbers of the figures, charts and images leaving empty space in the text in the same size.

VIII. Footnotes

Footnotes must only be used for additional explanatory information with automatic numbering. Footnotes must not be used for citation or giving references.

IX. Citation and References

Authors must give references for all their direct or indirect quotes according to the examples given below. In case not specified here, authors must consult APA 6th edition referencing and citation style. Direct quotes must be given in italics using quotation marks (“”). Footnotes must never be used for giving references. All references must be written in parentheses and as indicated below.

- » Works by a single author: (Carter, 2004).
- » Specific passages in works by a single author: (Bendix, 1997: 17).
- » Works by two authors: (Hacıbekiroğlu and Sürmeli, 1994: 101).
- » Works by more than two authors: (Akalın et. al, 1994: 11). The other contributing authors must only be indicated in the bibliography section.
- » If the name of the author is mentioned within the text, only the publishing date of the source are provided: Gazimihal (1991: 6) states that “.....”.
- » Works with no publication dates, can be cited with the name of the author: (Hobsbawn)
- » Works with no author name, such as encyclopedias, can be cited with the name of the source and if available the volume and page numbers: (Meydan Larousse 6, 1994: 18)
- » The quotes that are taken from a secondary source are indicated as follows and must also be given in bibliography: As Lepecki also expresses “.....” (Korkmaz, 2004: 176).

X. Bibliography

The bibliography must be given at the end of the text in an alphabetical order as shown in the following examples. The sources must be sorted according to their publication dates in case an author has more than one publication. On the other hand, the publications that belong to the same year must be shown as (2004a, 2004b...).

Books

- » Öztürkmen, A. (1994). Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik, İstanbul: İletişim Yayınları.
- » Carter, A. (2004). Dans Tarihini Yeniden Düşünmek, çev: Cansu Şipal, İstanbul: BGST Yayınları.

Articles

- » Sarısözen, M. (1970). Bağlama Metodu, Folklor/Halkbilim (1): 12-16.
- » Bakka, E. ve Felföldi, L. (2002). Whose Dances, Whose Authenticity? Dance Research (32): 3-18.

Sections of a Book

- » Lepecki, A. (2004). Concept and Presence: The Contemporary European Dance Scene. Rethinking Dance History: A Reader, ed. Alexandra Carter, London: Routledge, s: 176-190.
- » Şahin, M. (2013). Klinik Psikolog Olmak. Klinik Psikoloji, ed. Linden, W. ve Hewitt, P. L. Ankara: Nobel, s: 1-16.

Thesis

- » Dehmen, B. (2005). Ulusal ve Küreselin Kesişme Noktasında Halk Danslarına Bir Yaklaşım: Dansın Sultanları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Online Sources

Online sources must be cited for the data obtained from internet as well. The full web address of the accessed web-page (not the home page) and the accessed date must be indicated in the bibliography for the online sources:

- » <http://www.tdkterim.gov.tr/bts/> (12.10.2014).
- » Aksu, G. (2011). Özgür Bir Beden, Özgür Bir Sanat Dalı, Yazında ve Çeviride Beden, Akşit Göktürk'ü Anma Toplantısı (15-17 Mart 2006) İstanbul Üniversitesi. <http://mimesis-dergi.org/2011/04/ozgur-bir-alan-ozgur-bir-sanat-dali/>. (12.10.2011).

Interviews

- » Ural, U. (2014). Artvin halk dansları çalıştırıcısı Uğur Ural ile ÜFTAD ofisinde yapılan görüşme, İstanbul: 19 Temmuz.
- Contact Information:

Contact Information:

AYDIN İNSAN ve TOPLUM DERGİSİ

Editorial Board

Istanbul Aydın University, Faculty of Arts and Sciences

Beşyol Mahallesi, İnönü Caddesi, Nu: 38

Sefaköy, Küçükçekmece/İstanbul

Tel: (212) 444 1 428

Web: <http://aitdergi.aydin.edu.tr>

E-mail: aitdergi@aydin.edu.tr

